

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 2 (23)

Ужгород 2019

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2(23)

УДК 327 (477)

Г 36

Видання здійснює публікації за спеціальностями:
291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
292 Міжнародні економічні відносини

*Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальністю: 292 Міжнародні економічні відносини
(наказ МОН України від 11.07.2019 № 975)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Голова
редакційної колегії:*

Черленяк Іван Іванович – доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

*Заступник голови
редакційної колегії:*

Артёмов Іван Володимирович – кандидат історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Віднянський Степан Васильович – член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України, **Газуда Леся Михайлівна** – доктор економічних наук, професор кафедри економіки і підприємництва (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Гбурова Марцела** – доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словаччина), **Гоблик Володимир Васильович** – доктор економічних наук, професор, перший проректор (Мукачівський державний університет), **Грицишен Дмитрій Олександрович** – доктор економічних наук, професор (Житомирський державний технологічний університет), **Данилець Юрій Васильович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та культурології (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Неліпа Дмитро Васильович** – доктор політичних наук, завідувач кафедри державного управління Київського національного університету ім. Т. Шевченка, **Руденко Ольга Мстиславівна** – доктор наук з державного управління, професор, директор науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту (Чернігівський національний технологічний університет), **Тодоров Ігор Ярославович** – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Токар Петро Васильович** – кандидат соціологічних наук, науковий співробітник НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Устич Сергій Іванович** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, Надзвичайний та Повноважний Посол (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Філчак Річард** – доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, **Шкода Мірослав** – доктор філософії, доцент факультету менеджменту Університету ім. Коменського в Братиславі (Словаччина), **Якубек Петер** – доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №11 від 12 листопада 2019 р.)*

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

© ДВНЗ «УжНУ» Навчально-науковий інститут
євроінтеграційних досліджень, 2019

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHGOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 2 (23)

Uzhhorod 2019

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2(23)

УДК 327 (477)

Г 36

**The Publication Publishes in Specialties:
291 International Relations, Public Communication and Regional Studies
292 International Economic Relations**

*The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions
of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations
(The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019)*

EDITORIAL BOARD:

- Editor in chief:** **Ivan Cherleniak** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU “Uzhhorod National University”)
- Deputy editor in chief:** **Ivan Artiomov** – Ph.D. (History), Associate Professor, Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the ER Institute of European integration studies (SU “Uzhhorod National University”)

Members of the Editorial Board:

Stepan Vidniansky – Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, **Lesia Hazuda** – Doctor of Sciences (Economy), Professor of the Department of Enterprise Economics (SU “Uzhhorod National University”), **Hburova Martsela** – Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Volodymyr Hoblyk** – Doctor of Sciences (Economy), Professor, First vice-rector (Mukachevo State University), **Dymytrii Hrytsyshen** – Doctor of Sciences (Economy), Professor (Zhytomyr State Technological University), **Yurii Danylets** – Ph.D. (History), Associate Professor of the Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Dmytro Nelipa** – Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Public Administration (Taras Shevchenko National University of Kyiv), **Olha Rudenko** – Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Director of the Scientific Research Institute of Public Administration and Management at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Ukraine), **Ihor Todorov** – Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU “Uzhhorod National University”), **Petro Tokar** – Ph.D. (Sociology), Researcher, Educational and Research Institute of European Integration Studies (SU “Uzhhorod National University”), **Serhii Ustych** – Doctor of Sciences (Sociological Science), Professor, Head of the Department of International Studies and Public Communications, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary (SU “Uzhhorod National University”), **Richard Filchak** – Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Miroslav Shkoda** - Ph.D., Faculty of management, department of corporate finance, Comenius University (Slovak Republic), **Peter Jakubek** – Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic)

*Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University
(Protocol №11 of 12.11.2019)*

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

Тодоров Ігор, Тодорова Наталія. Демократичні цінності перед викликом російської зовнішньої політики	7
Артёмов Іван. Сучасні міграційно-демографічні виклики для України та шляхи їх мінімізації	20
Токар Петро. Нове значення середнього класу в умовах трансформації економіки і міграції трудових ресурсів (<i>соціолого-політологічний аналіз</i>)	33
Шелемба Михайло. Вибори до Європейського парламенту в 2019 р.: ідеологічні особливості	47
Машіко Катерина. Роль етнічності у формуванні якості життя населення	59
Шелемба Марта. Процес націоналізації партійних систем України та Польщі (<i>за результатами парламентських виборів 2019 р.</i>)	71
Медеубаєва Жанар. Новітні тренди в еволюції Шанхайської організації співпраці (<i>публікується англійською мовою</i>)	82

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Проскура Володимир, Максютова Олена. Підходи щодо розроблення економічного механізму ресурсозабезпечення регіону в умовах інтеграції	95
Бачо Роберт. Забезпечення якості аудиту в Європейському Союзі (<i>досвід Угорщини</i>)	105
Газуда Леся, Герцег Вікторія. Науково-методичні засади оцінювання розвитку сільських територій: український та міжнародний досвід	115
Газуда Михайло, Стеців Мирослава. Сучасний стан і теоретико-методологічна основа розвитку брендингу територій	127
Кушнір Наталія, Сюсько Олена. Аналіз сучасного стану світового ринку транспортних послуг	135
Дюгованець Олеся, Довба Іванна. Роль ризик-менеджменту в системі корпоративного управління	147
Цімболинець Ганна. Теоретико-методологічні основи міграційного капіталу та оцінка його значення для економічних процесів в Україні	164
Шкуропадська Діана. Напрями забезпечення стійкості економіки в умовах глобальної фінансової нестабільності	177
Інформація для авторів Умови публікації та вимоги до змісту та оформлення статей	188

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE

Ihor Todorov, Nataliia Todorova. Democratic values facing the challenges of Russian politics	7
Ivan Artomov. Current migration and demographic challenges for Ukraine and ways to minimize them	20
Petro Tokar. The new meaning of the middle class in the conditions of economic transformation and labor migration (socio-political analysis)	33
Mykhailo Shelemba. Elections to the European Parliament in 2019: ideological features	47
Kateryna Mashiko. The role of ethnicity in determining the people`s quality of life	59
Marta Shelemba. The nationalization process of the party systems of Ukraine and Poland (by the parliamentary elections 2019)	71
Zhanar Medeubaieva. The latest trends in the evolution of the Shanghai Cooperation Organization	82

EUROINTEGRATION AND ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Volodymyr Proskura, Olena Maksutova. Approaches to developing an economic mechanism for resourcing the region in the context of European integration	95
Robert Bacho. Audit quality assurance in the European Union (Hungarian experience)	105
Lesia Hazuda, Viktoriia Hertseh. Scientific and methodological principles of rural development assessment: Ukrainian and international experience	115
Mykhailo Hazuda, Myroslava Stetsiv. Current status and theoretical and methodological basis for the development of branding of territories	127
Nataliia Kushnir, Olena Siusko. Analysis of the current condition of the world market for transport services	135
Olesia Diuhovanets, Ivanna Dovba. Role of risk management in the corporate governance system	147
Hanna Tsimbolynets. Theoretical and methodological foundations of migration capital and assessment of its importance for economic processes in Ukraine	164
Diana Shkuropadska. Areas of economic stability in the face of global financial instability	177
Information for authors Posting terms and questions about changing and editing articles	188

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 327.57(477+327.7НАТО)

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2.(23).7–19

Ігор Тодоров,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій

Наталія Тодорова,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ ПЕРЕД ВИКЛИКОМ РОСІЙСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасні геополітичні виклики міжнародній безпеці вимагають пошуку адекватних відповідей на зміну ситуації в світі. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх двох століть. Процес утвердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Прихильність західного світу саме до цих спільних цінностей забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке значення. Жорсткі виклики спільним демократичним цінностям поставили перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську агресивну політику. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

Ключові слова: геополітика, міжнародна безпека, демократичні і ліберальні цінності, російська агресія в Україну, підрич міжнародного права, європейська ідентичність.

The current geopolitical challenges to international security require finding adequate responses to the changing world. Democratic values are the result of humanity's long journey to self-respect. Their institutional consolidation has underpinned the comprehensive gains of human civilization over the last two hundred years. The process of asserting democratic values was not straightforward and unequivocal. The Western world's commitment to these common values ensured the destruction of totalitarian regimes, at least in Europe, at the end of the twentieth century. Studying the value dimension of international relations in the face of the current Russian aggression is

of paramount importance. Fierce challenges to common democratic values have made the democratic world face the issue of finding an adequate response to the Russian aggressive policy. The prospect of stopping the Russian invasion and the future victory over the aggressor is possible only through the consolidation of the West on the basis of shared liberal democratic values.

Keywords: *geopolitics, international security, democratic and liberal values, Russian aggression in Ukraine, breaching international law, European identity.*

Актуальність дослідження зумовлена сучасними геополітичними викликами міжнародній безпеці, пошуком адекватних відповідей на зміну ситуації в світі. Демократичні цінності є результатом тривалого шляху людства до самоповаги. Їхнє інституційне закріплення на початку модерної доби (Біль про права, або перші десять поправок до Конституції США та французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р.) стало підґрунтям всебічних здобутків людської цивілізації протягом останніх понад двохсот років. Питання студіювання ціннісного виміру міжнародних відносин в умовах новітньої російської агресії мають неабияке наукове і практичне значення. Окремі аспекти проблеми були предметом наукових розвідок багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема можна виділити праці Т.Березовця [1], В.Брехуненко [2], О.Власюка [3], П.Гай-Нижника [4], В. Горбуліна [5], О.Задорожного [6], Т.Кузьо [7], Є. Магди [8], Б.Парахонського [9], Г.Перепелиці [10], Ю.Радковця [11], І.Рущенко [12], С.Саяпіна [13], К.Скоркіна [14], Ю.Темірова [15], Д.Тимчука [16], В.Ткаченка [17], М.Херпена [18], П.Хоменського [19], Р. Ширреффа [20] та інших.

Втім, поглиблення російської агресії проти України та російських впливів на захід потребує подальших досліджень в цьому напрямку.

Метою статті є висвітлення сучасних викликів демократичним цінностям у контексті російської агресії в Україну. Реалізація визначеної мети відбувалася шляхом вирішення таких завдань: визначення російських загроз у міжнародно-правовій площині, окреслення викликів РФ демократичним цінностям в економічній, політичній та інформаційній сферах.

Процес ствердження демократичних цінностей не був прямим і однозначним. Зокрема, в Преамбулі укладеного 70 років тому Північноатлантичного договору його учасники, підтверджуючи свою відданість цілям і принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй та своє прагнення жити у мирі з усіма народами і урядами, були сповнені рішучості захистити свободу, спільну спадщину своїх народів і їхню цивілізацію, засновану на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права [21]. Тобто створення НАТО базувалося саме на спільних цінностях ліберальної демократії. Втім, були часи, коли окремі члени Альянсу (зокрема Греція, Туреччина) у своїй внутрішній політиці відходили від означених цінностей, але зберігали вірність колективній безпеці, відображеній у статті 5. Інші члени Альянсу в умовах «холодної війни» дивилися на це не дуже прискіпливо. Втім прихильність західного світу саме цим спільним цінностям забезпечила руйнацію тоталітарних режимів, принаймні в Європі, наприкінці ХХ століття. Тоді здавалося, що ліберальні демократич-

ні засади перемогли остаточно і, за висловом Ф. Фукуями, настає «кінець історії». Проте виявилось, що нові виклики, зокрема міжнародний тероризм та російська агресивна політика, відтермінували так званий «кінець історії» на невизначений час.

При аналізі подій, пов'язаних з агресивною війною Російської Федерації проти України, у контексті основних принципів міжнародного права важливим є врахування наявності юридичних зобов'язань Російської Федерації безпосередньо перед нашою державою поважати ці принципи у відносинах із нею, закріплених у багатьох чинних багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорах, а також розгляд конкретного змісту цих зобов'язань.

Російська Федерація в березні 2014 р. порушила принаймні 9 з 10 основних принципів міжнародного публічного права (всі принципи *jus cogens*), зокрема: принципи суверенної рівності держав, незастосування сили та загрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності (недоторканості) держав, мирного вирішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань. Більшість цих принципів зафіксовані у численних міжнародних правових актах: Статуті ООН [22], Декларації про принципи міжнародного права 1970 року [23], Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. [24] та інших, учасником яких була і залишається Російська Федерація.

У 1994 році Україна, Росія, США і Велика Британія в Будапешті підписали Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Франція та Китай приєдналися до цього документа у вигляді публічних заяв). Сторони взяли на себе зобов'язання згідно з принципами Заключного акту НБСЄ поважати незалежність, суверенітет та існуючі кордони України. У пункті 2 Меморандуму було вказано: «Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки підтверджують їх зобов'язання утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності України, і ніяка їхня зброя ніколи не використовуватимуться проти України...» [25]. У разі, якщо Україна стає жертвою агресії, країни-підписанти цього меморандуму зобов'язані вимагати негайних дій Ради Безпеки ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Росія дезавувала Будапештський меморандум про гарантії безпеки, незалежності, суверенітету та існуючих кордонів у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, порушила взяті на себе зобов'язання щодо цього меморандуму.

РФ також фактично дезавувала Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Російською Федерацією і Україною, відповідно до якого сторони взяли на себе зобов'язання поважати територіальну цілісність один одного [26].

Після окупації Криму розпочалася друга фаза збройної агресії Російської Федерації проти України. В квітні 2014 року збройні формуван-

ня, контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами Російської Федерації, проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 р.) і «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 р.) [27]. Фактично тоді розпочався збройний конфлікт міжнародного характеру – війна, в якій безпосередню й активну участь бере РФ – військами, найманцями, поставками озброєнь, техніки, боєприпасів. І головне, були створені і почали функціонувати так звані «ДНР» і «ЛНР», які є продуктом спецслужб Російської Федерації.

У сучасній російській війні проти України, образно кажучи, «можна все», обмеження знімаються, мирне населення використовується як зброя, «живий щит». РФ не оголошувала війну Україні, не висувала офіційно вимог і ультиматумів, заперечувала свою участь (очевидну для всіх) з однією метою – не брати на себе відповідальність за дії «армії вторгнення», режим окупації, долю полонених, терористичні акції тощо.

Ці події стали першою, з часів закінчення Другої світової війни, спробою силової зміни європейських кордонів такого масштабу. Європейський Союз, США і їхні союзники вже з березня 2014 року почали запроваджувати санкції проти порушника міжнародного права.

Своєю міжнародною політикою Росія демонстративно кинула виклик системі демократичних цінностей, яка була закріплена на міжнародно-правовому рівні за підсумками Другої світової, а також «холодної війни». Немає сумнівів, що від відповіді, яку отримує Росія на свої агресивні дії, в майбутньому залежатиме європейська і світова безпека.

У світі на наших очах постала нова геополітична ситуація, передусім пов'язана із вдалими спробами руйнації сталої системи міжнародних відносин і міжнародного права. Прагнучи перешкодити волі України до європейського майбутнього, Російська Федерація окупувала частину території України – Автономну республіку Крим, місто Севастополь, окремі регіони Донецької та Луганської областей та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, підірвати основи міжнародної безпеки, уможливити безкарне застосування сили на міжнародній арені. Російська агресія здійснюється комплексно і включає в себе інформаційно-пропагандистську складову, економічний і дипломатичний тиск, а військові операції проводяться приховано, з використанням незаконних збройних формувань.

Поділяючи спільні із західними країнами цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в Організацію Північноатлантичного договору, в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї зовнішньої і внутрішньої політики, що було закріплено в Конституції держави на початку 2019 р. Угода про асоціацію між Україною і ЄС визначила стратегічні орієнтири для проведення системних політичних і соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС. Україна забезпечуватиме поступову конвергенцію у сфері зовнішньої і оборонної політики та розвиватиме взаємодію у рамках Спільної безпекової і оборонної політики ЄС для посилення спроможностей сектору безпеки і оборони, а також підтримання міжнародної безпеки і стабільності.

Наразі гібридна зброя застосовується не лише проти України, але і проти країн Заходу, і застосовується досить вдало. Проте постраждали від гібридної агресії не готові визнати, що вони стали її жертвами [28]. На думку А. Піонтковського, «війна, нав'язана Кремлем Україні, – це не територіальна суперечка про Крим або про Донецьк і не етнічний конфлікт. Це вирішальне світоглядне зіткнення спадкоємців Київської Русі і спадкоємців Золотої Орди, в якому ординці виявилися приречені» [29].

Потужна пропагандистська діяльність РФ у країнах ЄС та НАТО відбувається майже безкарно. Механізми її реалізації є різними, включаючи кібератаки і поширення фейкових новин: власне проросійська дезінформація, спотворення фактів війни в Донбасі, створення проросійських організацій та відповідних сайтів новин, які висвітлюють новини у потрібному ракурсі. Основні меседжі пропаганди – це створення ворожого образу США та поширення дезінформації щодо «нацистської» влади в Україні та великої кількості неонацистських організацій.

Всі країни Євросоюзу та Альянсу надзвичайно уразливі до поширюваної Росією пропаганди і дезінформації і намагаються активізувати зусилля, щоб їм протистояти. Водночас Росія не завжди здатна напряму поширювати дискредитаційні наративи проти України в інших державах. Росіяни, у цілому, не користуються довірою серед громадян країн Євросоюзу. Проте у Росії є чимало мереж, коаліцій, партнерств на різних рівнях, як на політичному, так і неурядовому, що дозволяє Москві поширювати потрібні меседжі, які потім підхоплюють локальні актори (політики, журналісти, експерти).

Найчастіше Росія робила і, вочевидь, робитиме наголос на трьох головних ідеях: в Україні нічого не змінилося в кращий бік із часів Революції гідності; українська влада провокує і підтримує право-радикальні настрої у суспільстві; українська влада не зацікавлена в мирі. Росія продовжує активно поширювати інформацію про те, що саме Україна винна у війні на Донбасі, а також звинувачує Київ у відсутності політичної волі до встановлення миру.

Частково таку думку поділяють навіть деякі дипломати в країнах ЄС, які транслюють ці ідеї в національні та локальні медіа. Тому не дивно, що ілюзії відносно Росії зберігаються. Через таку підтримку на заході Москва нав'язує думку про те, що Україна не бажає втілювати мінські домовленості, розпалює насильство на Сході, аби уникнути початку імплементації політичної фази врегулювання. Вочевидь, Росія апробуватиме чимало інших меседжів, які можуть знайти розуміння в тій чи іншій країні.

З вимогами — на підтримку Росії і проти України — виступають проросійські і антиукраїнські ультраліві, націоналістичні і євроскептичні (ізоляціоністські) партії країн Європейського Союзу. Показово, що до сучасного складу німецького парламенту вперше потрапила право-популістська партія «Альтернатива для Німеччини» (отримала 12,6 %). Її електорат зосереджений переважно в східних землях (колишня НДР), де російські впливи є більш потужними [30].

При усій важливості політико-пропагандистських зусиль ключову роль в руйнації Росією сталих демократичних цінностей грає економіч-

ний чинник. Послаблення санкцій або навіть їхнє скасування вимагають окремі представники великого бізнесу, що зацікавлені у відновленні з Росією нормальних торговельно-економічних стосунків. Певні країни ЄС знають втрат в експорті через санкції, запроваджені щодо Росії через її агресію в Україні. За дослідженням Інституту світової економіки в Кілі, серед країн Заходу втрати Німеччини у торгівлі становлять 40%, Великої Британії – 7,9%, Франції – 4,1%, США – 0,6% [31]. Ситуація навколо побудови газогону «Північний потік-2» (Nord Stream-2) у швидкому темпі вийшла за межі економічних відносин, набуваючи геополітичного звучання.

Власне, у цьому немає нічого дивного, адже Росія протягом тривалого часу використовує енергетичну зброю у сфері великої політики. Ще з початку 2000-х років Кремль намагається використати власні можливості у сфері експорту вуглеводнів для вирішення політичних завдань, прагнучи змусити Захід вести діалог із ним на рівних. На відміну від енергетичного протистояння 2000-х років, своє вирішальне слово у ситуації з «Північним потоком-2» намагаються сказати Сполучені Штати. Польський публіцист З. Парафіянович звертає увагу на те, що попри анексію в Україні Криму і частини Донбасу, втручання в Сирії на боці обвинуваченого у воєнних злочинах Башара аль-Асада, втручання у вибори в США і застосування хімічної зброї у Великій Британії, ізоляція російського президента залишається фікцією [32].

Отже, що в сучасній геополітичній ситуації базові цінності Вільного світу вступають у суперечність з суто меркантильними інтересами. Для того, щоб це усвідомити, потрібно пережити ту ж «втрату», яку пережила і Україна – позбутися ілюзій щодо Росії. Насамперед варто перестати де-факто ставитися до Російської Федерації як до демократичної і цивілізованої держави, адже вона за визначенням не є такою. Не можна ставитися до Росії і як до цивілізованої держави з нецивілізованою, авторитарною владою. Російська Федерація реагує лише на конкретні прояви сили своїх опонентів, а не на декларації, дипломатичні демарші тощо. Західним партнерам варто усвідомлювати, що Росія розглядає Україну як свого екзистенційного ворога, ставить під сумнів її право на існування як незалежної держави та переслідує остаточну мету – тотальне знищення України як суб'єкта міжнародного права та геополітичної реальності.

Україна взяла на себе відповідальність за європейські цінності перед Європою, перед Заходом. Вона відповідає за це життями солдат, десятками тисяч смертей [33]. При тому від початку російської агресії українська влада рухається у вузькому колі можливостей, які обумовлені об'єктивною слабкістю країни та порядком денним, який нав'язують їй Росія як ініціатор та промоутер сепаратистського руху та Захід як єдина сила, на яку вона може сподіватися у своєму протистоянні російській інвазії.

На сьогодні готовність Заходу до протидії серйозним збройним конфліктам чи прямій військовій агресії є вкрай низькою, оскільки безпекова політика базується на застосуванні нормативних інструментів, тобто «м'якої сили». Вона може бути ефективною для підтримання стабільності, але цілком неприйнятна для нейтралізації жорстких викликів у сфері без-

пеки, коли абсолютна більшість країн-членів НАТО не дотримується вимоги мати витрати на оборону не менше 2 % ВВП. У 2014 році виконували таку вимогу лише 3 країни (США, Велика Британія та Греція), зараз таких країн 8, і лише до 2024 року всі члени Альянсу мають виконати цю умову.

Погоджувальна позиція Заходу щодо контролю Москви над Кримом і частиною Донбасу сприятиме подальшому підриву міжнародного права та основоположних принципів, що лежать в основі нинішнього світового порядку, сформованого після «холодної війни». До того ж практика доводить, що з точки зору міжнародної безпеки, Східна Європа – це зона, де немає ефективної системи вирішення військових, політичних та економічних конфліктів, їх попередження та підтримки мирного співіснування. Донбаська війна, що почалася в 2014 році і досі триває, анексія Криму, а також російсько-грузинська війна 2008 року показали, що ні ОБСЄ, ні ООН, ні Рада Європи, ні СНД, ні будь-яка інша міжнародна організація (можливо, за винятком НАТО) не може надійно забезпечити недоторканність кордонів [34]. Невипадково, що саме країни цього регіону (передусім Польща та Литва) найбільш послідовно нагадують своїм західним партнерам про первинність спільних демократичних цінностей.

Зберігається суперечливість між демократичними ціннісними засадами, які обумовлюють підтримку України в умовах російської агресії, та бажанням «зрозуміти Росію», зокрема завдяки меркантильним інтересам та впливу російської пропаганди. Люзія європейськості Росії в очах пересічного француза або німця досі не розвіялася, якщо зважати на величезну кількість міфів, які продукувалися в Росії ще з часів Катерини Другої і транслиювалися до європейських країн. В цьому контексті важливо доносити світу українське бачення історії, українську інтерпретацію сучасних подій у державі і довкола неї. Нинішня ситуація складається таким чином, що Україна виставляє умови щодо врегулювання, на які не йде Росія. Вона не збирається переглядати забезпечений військовими засобами статус-кво. Бажана мета України – повний контроль над власною територією держави. Вона може бути досягнута лише у віддаленій перспективі шляхом поєднання дипломатичних та військових засобів. Тому немає розумної альтернативи подальшому співробітництву Заходу та України як за допомогою існуючих механізмів ЄС та НАТО, так і через двосторонню співпрацю.

Сучасна збройна агресія – це лише один із інструментів війни РФ проти України, останній аргумент, коли всі інші засоби підкорити українців вичерпали себе. Агресія ведеться одразу в кількох вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному. Елементами гібридної війни давно є пропаганда, що базується на брехні, маніпуляціях та підміні понять, заперечення самого факту війни та участі РФ у ній; звинувачення України у власних злочинах, спотворення української історії; торговельно-економічний тиск та енергетична блокада; терор і залякування громадян України; кібератаки та спроби дестабілізувати критичну інфраструктуру.

Українська криза стала найпотужнішим за останні десятиріччя чинником дестабілізації європейського проекту, проте реального усвідом-

лення цього досі за п'ять років не настало. Європейські політичні та інтелектуальні еліти в більшості не склали повною мірою іспиту щодо дотримання демократичних ліберальних цінностей стосовно сходу Європи. Криза європейської ідентичності лише набирає обертів, і події в Україні стали її певним каталізатором. Росія ж з притаманним їй есхатологічним підходом вважає, що це війна за всю величезну Росію і весь «Руський мір». Не викликає сумнівів, що московська політична верхівка обрала собі шлях відновлення російської імперії, а В. Путін особисто узяв на себе безпрограшну для російського суспільства роль збирача російських земель.

Безумовно, що на Заході є сили, що намагаються протистояти російській агресивній політиці, спираючись саме на демократичні ліберальні цінності. Допомога, яку Україна отримує від США та європейських країн (спочатку на словах, а потім і у більш матеріальній формі), є наслідком усвідомлення в столицях країн по обидва боки Атлантики, що Україна займає ключове геополітичне становище на сході Європи, і жертвувати « новою демократією» ніяк не можна. Бо за великим рахунком – це ціннісна війна за майбутнє людства.

Стратегічною помилкою колективного Заходу стали переговори з Кремлем як з рівним. Замість визнання його агресором по факту, вони вдавали, що вірять у його позицію «над сутичкою», а отже, погоджувалися із самопозиціонуванням Кремля як посередника, нарівні з ФРН та Францією, у «внутрішньому українському громадянському конфлікті». Така позиція свідчить про дифузю цінностей. І це віддзеркалює те, що в будь-якому сталому західному суспільстві існує певний відсоток громадян, які не поділяють інституційно закріплені демократичні засади і готові до всебічного сприйняття популізму. Тим більше таке притаманно для такої молодшої демократії, як Україна. Це, до речі, засвідчили президентські і парламентські вибори 2019 року.

На думку експертів аналітичного центру Atlantic Council, Україні варто оголосити надзвичайний стан на всій території, розірвати дипломатичні відносини з Російською Федерацією, запровадити візовий режим, розірвати договір про Азов та інші договори з Росією політичного характеру, зупинити пересування російських громадян через українсько-російський кордон, припинити імпорту з Росії, нейтралізувати п'яту колону в Україні. Захід має нарешті консолідуватися і призупинити участь РФ у діяльності Ради Європи, посилити економічні санкції. Йдеться про впровадження не точкових санкцій проти окремих осіб чи інституцій, а про секторальні, зокрема: виключити Росію з фінансової системи SWIFT; заборонити експорт до РФ високотехнологічної продукції, особливо для нафтогазової промисловості, та товарів подвійного призначення; заборонити польоти Аерофлоту до країн ЄС та НАТО; заморозити активи російських «Сбербанку», «ВТБ Банку», «Газпромбанку»; ввести санкції на експорт-імпорту товарів з портів Росії у Чорному та Азовському морях; заборонити кораблям під прапорами США та ЄС заходити в російські порти, а російським суднам, які дислокуються там, заходити в порти ЄС та США; зупинити «Північний потік-2». Серед військових кроків має бути посилення військової

присутності кораблів країн-членів НАТО в Чорному морі, запровадження для України широкомасштабної програми ленд-лізу для переозброєння ЗСУ і забезпечення їх надсучасним військовим озброєнням [35].

Втім, практика засвідчує відсутність таких рухів. Навпаки, поверненням Росії до Парламентської Асамблеї Ради Європи та іншими поступками Захід засвідчив свою готовність до подальшої відмови від власних цінностей. Але це шлях в нікуди. Важко не погодитися з українським дипломатом і письменником Юрієм Щербаком. Він певен: «Все, що сталося в Україні під час і в результаті російської агресії, – це подія не локального і не регіонального значення. Це – явище всесвітньо-історичне, глобальне. Це – зіткнення двох цивілізацій: цивілізації минулого, середньовічних деспотій... й цивілізації майбутнього, заснованій на повазі до прав людини і прав народів на вільне існування» [36].

Отже, ціннісний вимір міжнародних відносин у сучасних умовах поставив перед демократичним світом першочергове питання адекватної відповіді на зухвалу російську політику. Виклики демократичним цінностям в контексті вторгнення Російської Федерації в Україну включають міжнародно-правовий, економічний, політичний та інформаційний аспекти. Перспектива зупинення російської інвазії та майбутня перемога над агресором можливі винятково шляхом консолідації Заходу на основі спільних ліберально-демократичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – Київ : Брайт Стар Паблішінг, 2015. – 392 с.
2. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. – К., 2017. – 280 с.
3. Власюк О., Кононенко С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни : монографія; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ : НІСД, 2017. – 302 с.
4. Гай-Нижник П. Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. – К.: «МП Леся», 2017. – 332 с.
5. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.
6. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія / О. В. Задорожній; Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ : К.І.С., 2015. – 712 с.
7. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет; пер. укр. Андрій Павлишин ; [Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.», Центр європ. гуманітар. дослідж., Центр дослідж. історії та культури східноєвроп. єврейства]. – Київ : Дух і Літера, 2018. – 559 с. – Дод. тит. арк. англ. – Бібліогр.: с. 522-544. – Пер. изд. : Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime / Taras Kuzio. – Toronto, 2017.
8. Магда Є. Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи – К.: Каламар, 2017. – 268 с.
9. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : [аналітична доповідь]. – К. : НІСД, 2015. – 100 с.
10. Перепелиця Г. М. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. – К., 2015.

11. Радковець Ю. «Гібридна політика» сучасної Росії як стратегія реалізації її національної геополітики // Бінтел: журнал геополітичної аналітики – 2015. Спеціальний випуск. – С. 4-11.
12. Руценко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога. – Харків: ФОП Павленко О.Г., 2015.
13. The Use of Force against Ukraine and International Law («Застосування сили проти України і міжнародне право» Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum Editors: Saayarin Sergey, Tsybulenko Evhen (Eds.) Т.М.С. ASSER PRESS, 2018.
14. Скоркін К. Міт Новоросії: край реакційних утопій // Часопис «Критика». Рік XVIII, число 9-10 (203-204).
15. Теміров Ю. Зрозуміти Донбас – зберегти Україну, або пастки позаісторичного мислення // Безпековий огляд ЦДАКР «Виклики і Ризики». -2014. – № 10.
16. Тимчук Д., Карін Ю., Машовець К., Гусаров В. Вторгнення в Україну: Хроніка російської агресії. – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2016.
17. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора : монографія / Ткаченко. – К. : ВЦ «Академія», 2016. – 256 с.
18. Херпен, Марсель Х. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого : [пер. з англ.] /-. - Пер. вид. : Putin's wars: the rise of russia's new imperialism / Marcel H. Van Herpen. – 2014.
19. Хоменський П. Україна є лінією фронту боротьби за свободу в Європі // Зовнішні справи. – 2015. – № 10.
20. Ширрефф Р. Війна з Росією. – К.: КМ-БУКС, 2016.
21. Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. Портал Верховної Ради України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008.
22. Статут Організації Об'єднаних Націй. Видано Департаментом громадської інформації ООН URL: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf
23. Декларація про принципи міжнародного права 1970 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055].
24. Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055
25. Меморандум про гарантії безпеки. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158
26. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006
27. Заява Верховної Ради України. «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків». Офіційний портал Верховної Ради України. URL: rada.gov.ua/news.
28. Горбулін В. Втрачені й невтрачені ілюзії. Україна у глобальних вимірах сучасного світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtraceni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html>.
29. Пионтковский А. Гибридная капитуляция. URL: <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibridnaya-kapitulyatsiya.htm>.
30. Вибори в Німеччині: найголовніше про партії, які пройшли до Бундестагу. URL: <http://www.dw.com/uk/>
31. Німеччина зазнає найбільших збитків через санкції проти РФ. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/>
32. Dziennik Gazeta Prawna URL: <http://www.radiozagranica.pl/8/115/Artykul/362380>.
33. Промова Євгена Бистрицького щодо історичної відповідальності «Німеччина та Україна в Європі: відповідальність за минуле — обов'язки на майбутнє» 13 липня 2017 р. URL: <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>

34. Минаков М. Жертвы геополитического оптимизма. Возможен ли долговременный мир в Восточной Европе. Московский Центр Карнеги Россия. URL: <https://carnegie.ru/commentary/76492>
35. Відрізати SWIFT і закрити небо. Огризко сказав, якими мають бути санкції проти РФ. Інформаційна агенція Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2589866-vidrizati-swift-i-zakriti-nebo-ogrizko-skazav-akimi-mautbuti-sankcii-proti-rf.html?fbclid=IwAR2RlauiooJc74dI_EHlHIWQqMyQORMP6Z-sWenADV-i9sGMnUHAAGPjWa4.
36. Щербак Ю. Україна в епіцентрі світового шторму: оцінки, прогнози, коментарі. – К.: Ярославів Вал, 2017. – С. 12.

REFERENCES

1. Berezovets, T. (2015). *Aneksiya: Ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoyi viyny»* [Annexation: Crimea Island. Chronicles of the “hybrid war”]. Kyiv: Brayt Star Pablishinh [in Ukrainian].
2. Brekhunencko, V. (2017). *Viyna za svidomist'*. *Rosiys'ki mify pro Ukrayinu ta yiyi mynule* [The war for consciousness. Russian myths about Ukraine and its past]. Kyiv [in Ukrainian].
3. Vlasyuk, O., & Kononenko, S. (2017). *Kremlivs'ka ahresiya proty Ukrayiny: rozdumy v konteksti viyny* [Kremlin aggression against Ukraine: reflections in the context of war]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
4. Hay-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiya proty Ukrayiny (1990—2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymsu do viyny na pohlynnannya ta sproby znyshchennya* [Russia against Ukraine (1990-2016): From a policy of blackmail and coercion to war on takeovers and attempts at destruction]. Kyiv: «MP Lesya» [in Ukrainian].
5. Horbulin, V. P. (Eds.). (2017). *Svitova hibrydna viyna: ukrayins'kyi front* [World Hybrid War: The Ukrainian Front]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
6. Zadorozhnyi, O. V. (2015). *Porushennya ahresyovnoyu viynoyu Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny osnovnykh pryntsypiv mizhnarodnoho prava* [Violation by the Russian Federation's aggressive war against Ukraine of the basic principles of international law]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
7. Kuz'o, T. (2018). *Viyna Putina proty Ukrayiny. Revolyutsiya, natsionalizm i kryminalitet* [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism, and crime]. (A. Pavlyshyn, Trans). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
8. Mahda, YE. (2017). *Hibrydna ahresiya Rosiyi. Uroky dlya Yevropy* [Hybrid aggression of Russia. Lessons for Europe]. Kyiv: Kalamar [in Ukrainian].
9. Parakhons'kyi, B.O., & Yavors'ka, H.M. (2015). *Zovnishnya polityka Ukrayiny v umovakh kryzy mizhnarodnoho bezpekovooho seredovyshcha* [Foreign Policy of Ukraine in the Crisis of the International Security Environment]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
10. Perepelytsya, H. M. (2015). *Ukrayina – Rosiya: viyna v umovakh spivisnuvannya* [Ukraine – Russia: war in the conditions of coexistence]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Radkovets', YU. (2015). «Hibrydna polityka» suchasnoyi Rosiyi yak stratehiya realizatsiyi yiyi natsional'noyi heopolytyky [Hybrid Policy of Modern Russia as a Strategy for Implementing its National Geopolitics]. *Bintel. Zhurnal heopolytychnoyi analityky – Bintel: Journal of Geopolitical Analytics*, 4-11 [in Ukrainian].
12. Rushchenko, I.P. (2015). *Rosiys'ko-ukrayins'ka hibrydna viyna: pohlyad sotsiolooha* [Russian-Ukrainian hybrid war: the opinion of a sociologist]. Kharkiv: FOP Pavlenko O.H. [in Ukrainian].
13. Sayapin, S., & Tsybulenko, E. (Eds.) (2018). *The Use of Force against Ukraine and International Law («Zastosuvannya syly proty Ukrayiny i mizhnarodne pravo» Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum*. T.M.C. ASSER PRESS [in English].

14. Skorkin, K. Mit Novorosiyi: kray reaktsiynykh utopiy [The New Russia Myth: The End of Reactionary Utopias]. Chasopys «Krytyka» – Journal of Criticism, XVIII, 9-10 (203-204) [in Ukrainian].
15. Temirov, YU. (2014). Zrozumity Donbas – zberehty Ukrainu abo pastky pozaistorichnoho myslennya [Understand Donbass – Save Ukraine, or the Traps of Extrahistoric Thinking]. *Bezpekovoy ohlyad TSDAKR «Vykylyky i Ryzkyky» – Challenges and Risks CSDA Security Review*, 10 [in Ukrainian].
16. Tymchuk, D., Karin, YU., Mashovets K., & Husarov, V. (2016). *Vtorhnennya v Ukrainu: Khronika rosiys'koyi ahresiyi [Invasion of Ukraine: The Chronicle of Russian Aggression]*. Kyiv: Brayt Star Pabliishynh [in Ukrainian].
17. Tkachenko, V. (2016). *Rosiya: identychnist' ahresora [Russia: The Identity of the Aggressor]*. Kyiv: VTS «Akademiya» [in Ukrainian].
18. Kherpen, M. (2015). *Viyny Putina. Chechnya, Hruziya, Ukrayina: nezasvoyeni uroky mynuloho [Putin's War. Chechnya, Georgia, Ukraine: Lessons Learned from the Past]*. (M. Kherpen, Trans). Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
19. Khomens'kyy, P. (2015). *Ukrayina ye liniyeyu frontu borot'by za svobodu v Yevropi [Ukraine is the front line of the fight for freedom in Europe]*. *Zovnishni spravy – Foreign Affairs*, 10 [in Ukrainian].
20. Shyrreff, R. (2016). *Viyna z Rosiyeyu [War with Russia]*. Kyiv: KM-BUKS [in Ukrainian].
21. Pivnichnoatlantychnyy Dohovir vid 4 kvitnya 1949 r. [North Atlantic Treaty of April 4, 1949] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008 [in Ukrainian].
22. Statut Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy. Vydano Departamentom hromads'koyi informatsiyi OON [The Charter of the United Nations. Published by the United Nations Department of Public Information]. (n.d.). *un.org.ua*. Retrieved from http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].
23. Deklaratsiya pro pryntsypy mizhnarodnoho prava 1970 roku [Declaration on the Principles of International Law 1970]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Ukrainian].
24. Zaklyuchnyy akt Narady z bezpeky i spivrobotnytstva v Yevropi 1975 r. [Final Act of the Conference on Security and Co-operation in Europe 1975]. (n.d.). *zakon1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Ukrainian].
25. Memorandum pro harantiyi bezpeky. Ofitsiyyny portal Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Memorandum of Security Guarantee]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158 [in Ukrainian].
26. Dohovir pro druzhbu, spivrobotnytstvo i partnerstvo mizh Ukrainoyu i Rosiys'koyu Federatsiyeyu [Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation]. (n.d.). *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006 [in Ukrainian].
27. Zayava Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vidsich zbroyniy ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi ta podolannya yiyi naslidkiv» [Statement by the Verkhovna Rada of Ukraine “On the repression of the armed aggression of the Russian Federation and overcoming its consequences”]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from rada.gov.ua/news [in Ukrainian].
28. Horbulin, V. Vtracheni y nevtracheni ilyuziyi. Ukrayina u hlobal'nykh vymirakh suchasnoho svitu [Illusions lost and not lost. Ukraine in the global dimensions of the modern world]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2254046-vtracheni-j-nevtraceni-iluzii-ukraina-u-globalnih-vimirah-sucasnogo-svitu.html> [in Ukrainian].
29. Pyontkovskyy, A. Hybrydnaya kapytulyatsyya [Hybrid surrender]. Retrieved from <http://obozrevatel.com/blogs/17405-gibridnaya-kapitulyatsiya.htm> [in Russian].

30. Vybory v Nimechchyni: nayholovnishe pro partiyi, yaki proyshly do Bundestahu (n.d.). *dw.com*. Retrieved from <http://www.dw.com/uk/> [in Ukrainian].
31. Nimechchyna zaznaye naybil'shykh zbytkiv cherez sanktsiyi proty RF [Elections in Germany: Most importantly, the parties that went to the Bundestag]. (n.d.). *eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/12/14/7075046/> [in Ukrainian].
32. Dziennik Gazeta Prawna [Gazette of Prawna]. Retrieved from <http://www.radiozagrana.pl/8/115/Artykul/362380>.
33. Promova Yevhena Bystryts'koho shchodo istorychnoyi vidpovidal'nosti «Nimechchyna ta Ukrayina v Yevropi: vidpovidal'nist' za mynule — obov'yazky na maibutnie» 13 lypnia 2017 r. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bystrytsky.org/vidpov17.htm>
34. Mynakov M. Zhertvy heopolytycheskoho optymizma. Vozmozhen ly dolhovremenny myr v Vostochnoy Evrope Moskovskyy Tsentr Karnehy Rossyya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://carnegie.ru/commentary/76492>
35. Vidrizaty SWIFT i zakryty nebo – Ohryzko skazav yakymy mayut' buty sanktsiyi proty RF. Informatsiyna agentsiya Ukrinform. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2589866-vidrizati-swift-i-zakriti-nebo-ogrizko-skazav-akimi-maut-buti-sankcii-proti-rf.html?fbclid=IwAR2RlauiooJc74dI_EHlHIWQqMyQORMP6Z-sWenADV-i9sGMnUHAAgPjWa4.
36. Shcherbak YU. Ukrayina v epitsentri svitovoho shtormu: otsinky, prohnozy, komentari / Yuriy Shcherbak. – K.: Yaroslaviv Val, 2017. – S. 12

УДК 331.556(477)+314.131:323.26(477.5)
DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2.(23).20–32

Іван Артёмов,
кандидат історичних наук, доцент,
директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ

Стаття є продовженням досліджень, які автор проводить з 2005 року. Окремі наукові результати оприлюднено після підписання Угоди про реадмісію України з ЄС у 2014 році.

У статті розглянуто виклики, спричинені міграційними процесами, демографічною ситуацією та проблемами з внутрішньо переміщеними особами зі Сходу України. Здійснено аналіз причин та наслідків як внутрішньої, так і зовнішньої міграції українців, викликаних геополітичними трансформаціями, що впливають на всі без винятку аспекти життя суспільства. Наголошено, що інтенсивність, характер, спрямованість міграції населення України кардинально змінилися за роки незалежності, коли громадяни набули право на свободу пересування. Анексія Криму та конфлікт на Донбасі обумовили масштабні вимушені переміщення населення, поглибивши економічну кризу та інтенсифікувавши трудову міграцію.

Окреслено загальне бачення шляхів мінімізації існуючих викликів з урахуванням місця і ролі України у сучасному геополітичному просторі.

Ключові слова: міграція, внутрішньо переміщені особи, демографічна ситуація, конфлікт на Сході України, трудова міграція.

The article continues the research that the author has been conducting since 2005 year. Some scientific researches were published by the author after signing the Agreement on readmission of Ukraine with the EU.

The article highlights the challenges posed by migration processes, demographics, and problems with internally displaced persons from Eastern Ukraine. The causes and effects of both internal and external migration of Ukrainians caused by geopolitical transformations affecting all aspects of society are analyzed. It was emphasized that the intensity, nature, orientation of migration of the Ukrainian population changed a lot during the years of independence when citizens gained the right to freedom of movement. The annexation of the Crimea and the conflict in the Donbass caused large-scale forced displacement of the population, exacerbating the economic crisis and intensifying labor migration.

Particular attention was paid to the demographic situation in Ukraine: since 1993 from 52 million people the population decreased by almost 10 million. In 2010-2015, the natural reduction was an average of more than 160,000 people a year.

Zero GDP growth recorded in 2013 changed by a decrease of 9.9% in 2015 as a result of the conflict in Eastern Ukraine and falling commodity prices in the global market.

The author identifies factors that have both national and regional levels, analyzes the data of recent sources and publications on research issues such as: Report of the Representation of the International Organization for Migration in Ukraine for 2014-2016; recent works of V. Horbulin; research conducted by the «Mirror Weekly»; analytical data, conclusions and suggestions on these issues by Professor Andriy Haidutsky and many other publications.

The overall vision of ways to minimize existing challenges is outlined, taking into account the place and role of Ukraine in the modern geopolitical space.

Key words: *migration, internally displaced persons, demographic situation, conflict in Eastern Ukraine, labor migration.*

За останні роки, особливо після отримання безвізового режиму з ЄС, проблема міграції, демографічна ситуація та війна на Сході України, що привела до тимчасового переміщення близько 2 млн чол., загострили існуючі виклики в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Для правового регулювання і мінімізації цих викликів Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження №482 від 12 липня 2017 р. «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року». Але суттєвого покращення ситуації не відбулося.

Геостратегічне значення України в геополітичному просторі сучасності залишається надзвичайно привабливим як для східних сусідів, так і для ЄС та США зокрема. Відомий вислів Збігнева Бжезінського «Україна – це шах і мат для будь-якого гравця, що оперує у Східній Європі. А хто контролює Україну, той контролює Євразію». Ці пророчі висновки і є основною причиною боротьби Сходу і Заходу за Україну.

Глобальним викликом сьогодення для багатьох країн світу є міграція, біженці та демографічні проблеми. Враховуючи, що на земній кулі проживає більше 7 млрд людей, кількість яких щорічно збільшується на 80 млн, міграційні процеси є закономірним, об'єктивним явищем розвитку людства. Про потреби країн світу в припливі мігрантів свідчать дані, наведені на рис.1.

Зазначимо, що зовнішня трудова міграція є природною реакцією населення на негативні зміни у соціально-економічному житті суспільства в період структурних перетворень в економіці, за умови нерозвиненості та деформованості внутрішнього ринку праці, масового і галузевого регіонального безробіття. На жаль, сьогодні держава практично не реалізує довгострокову стратегію та дієві механізми, які б могли принципово змінити ситуацію на внутрішньому ринку праці, вплинути на мотивацію трудових колективів, передусім збільшити конкурентоспроможність зазначеного ринку.

Характерною особливістю цих процесів є те, що мігранти стали важливим джерелом наповнення національних бюджетів. Вони є, по суті, інвестиційними донорами для своїх країн [1].

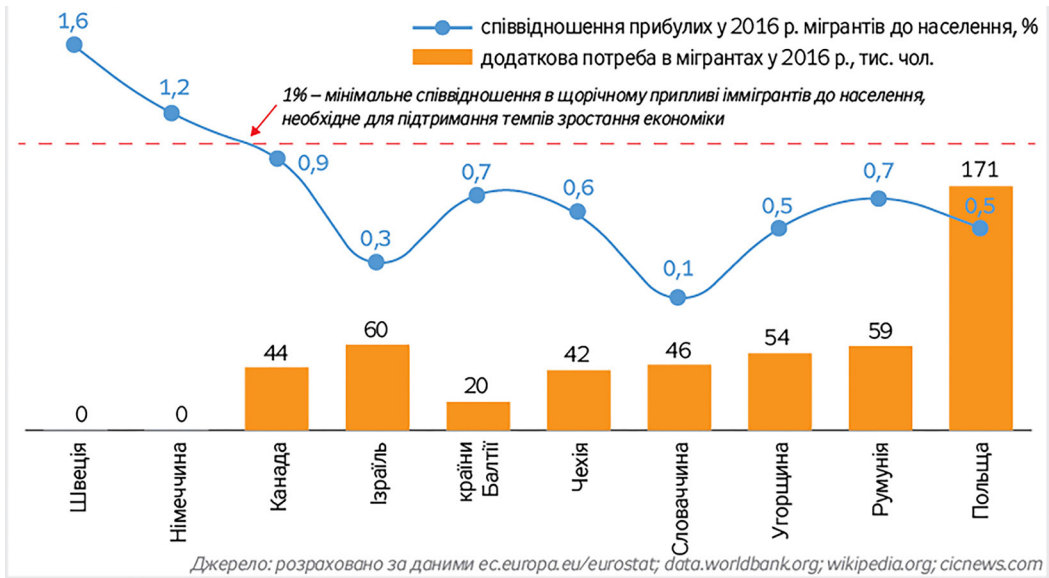

Рис. 1. Потреби країн світу у припливі мігрантів у 2016 р. [2].

Загалом мігранти стали переказувати більше грошей з Польщі, Росії, Іспанії та США. Всього у світі, включаючи країни з високим рівнем доходу, мігранти 2018 року переказали 689 млрд доларів, 2017-го – 633 млрд доларів. Основними одержувачами грошей від трудових мігрантів 2018 року стали Індія, Китай, Мексика, Філіппіни та Єгипет [3].

Тому є усі підстави говорити про те, що мігранти фактично творять ВВП своїх держав. На початку листопада 2019 року Світовий банк опублікував показники ТОП 20 держав світу, які забезпечують приріст світового ВВП. Лідерами глобального світового економічного зростання є Китай – 32%, США – 13,8%, Індія – 13,5%, Індонезія – 3,9%, Японія – 2,4%, Росія – 2%, Німеччина – 1,6%, Франція – 1,5%, Великобританія – 1,5%, Єгипет – 1,5%, Бразилія – 1,4% та інше [4].

Так, грошові перекази до Європи і Центральної Азії збільшилися приблизно на 11%, до 59 млрд доларів. У цьому регіоні банк називає Україну основним одержувачем грошей мігрантів: до країни 2018 року надійшло понад 14 млрд доларів, це на 19% більше, ніж 2017 року. До слова, раніше було названо ТОП-5 країн-лідерів з грошових переказів до України [3].

Для прикладу, надходження від трудових мігрантів у процентному відношенні до ВВП країн за 2017 р. становили: Киргизія – 41,3%, Таджикистан – 36,8%, Молдова – 14,8%, Узбекистан – 12,7%, Вірменія – 9,1%, Україна – 8,3%, Білорусь – 2%. Показовими для порівняння є дані щодо надходжень від трудових мігрантів у перерахунку на одного жителя України. Так, показники варіюються за країнами: Киргизія – 413 дол., Вірменія – 365,5 дол., Молдова – 343 дол., Таджикистан – 292 дол., Україна – 220 дол., Узбекистан – 122,5 дол., Білорусь – 111,5 дол.[5].

Надходження від трудових мігрантів в Україну порівняно з деякими бюджетними показниками у 2017 р. такі: *доходи держбюджету – 29,8 млрд дол.; податкові надходження – 16,9 млрд дол.; митні надходження – 11,4*

млрд дол.; витрати Пенсійного фонду – 10,9 млрд дол.; надходження від трудових мігрантів – 9,3 млрд дол.; витрати на оборону України – 4,9 млрд дол.; погашення кредитів МВФ у 2018 р. – 4,5 млрд дол.; уся макрофінансова допомога Україні у 2017 р. – 3,3 млрд дол.; прямі іноземні інвестиції – 2,3 млрд дол.; дохід НБУ – 2,3 млрд дол. тощо [5].

Авторитетне польське видання Dziennik Gazeta Prawna [3] опублікувало рейтинг 50 найвпливовіших людей економіки Польщі. На другому місці опинилися українські мігранти. Видання зазначило, що українці є «колективним героєм польської економіки». У цьому рейтингу українські мігранти випередили навіть президента Польщі Анджея Дуду (посів третє місце) та всіх успішних особистостей країни. Це свідчить про дуже важливу роль українців в економіці Польщі.

Мігранти відіграють значну роль в економіці нашої держави. На відміну від іноземних інвестицій, грошові перекази мігрантів досить рівномірно розподіляються між регіонами України. До прикладу, у 21 із 22 областей перекази мігрантів істотно перевищують приплив іноземних інвестицій, причому майже в половині регіонів – у десять разів і більше (рис. 2).

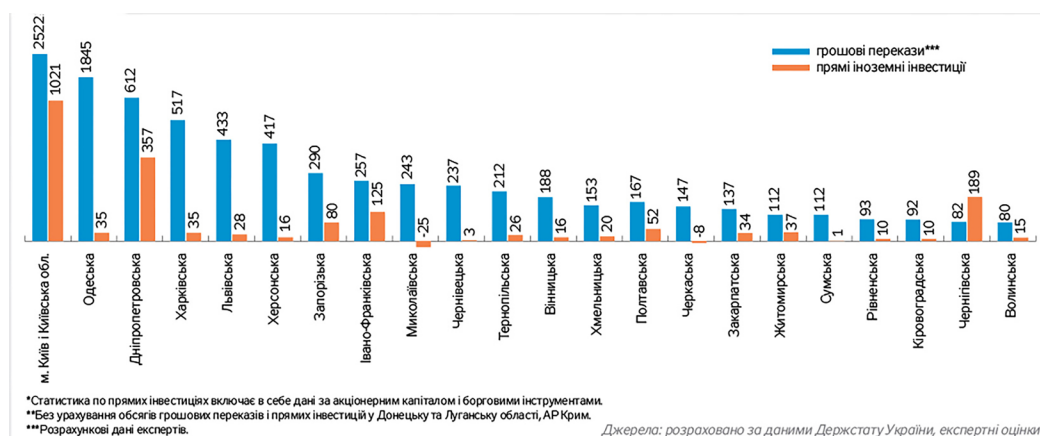

Рис. 2. Порівняння припливу грошових переказів і прямих іноземних інвестицій* у регіони України** у 2017 р., млн дол. США [3]

Ще одним підтвердженням важливості надходжень від трудових мігрантів є дані в перерахунку на одного українця порівняно з іншими державами.

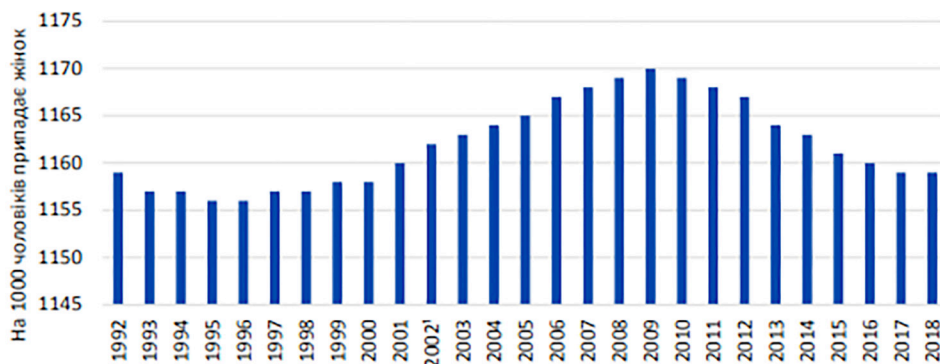
Поряд з позитивними факторами фінансових надходжень від трудових мігрантів слід зазначити серйозні недоліки. Це зокрема дисбаланс на трудовому ринку України, який настав у наслідок того, що близько 10 млн найбільш кваліфікованих молодих українців працюють на економіки інших країн.

За різним даними, які наводяться у виданні «Дзеркало тижня» [6], за межами України заробляють на життя від шести до восьми мільйонів наших громадян. Втім, частково вже не тільки наших, бо тенденція «виїхати, заробити й повернутися» переростає у «виїхати, влаштуватися й залишитися». Навіть офіційна статистика відображає цей тренд – кількість зареє-

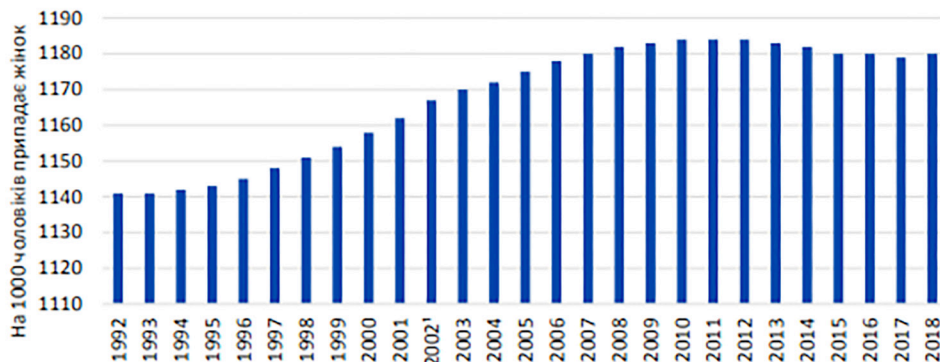
строваних безробітних за 2017 рік скоротилася з 429 тис. осіб у січні до 354 тис. у грудні, але кількість вакансій на українському ринку праці, навпаки, за цей самий період зросла з 47 до 50,5 тис. (Держслужба зайнятості). З тих, хто ще не сів у поїзди й маршрутки, що йдуть на Захід і Схід, – майже 30% живуть із думкою про те, що це слід зробити. 64% заявили, що не замислювалися про те, щоб виїхати з України.

(на 1 січня)

Міські поселення та сільська місцевість

Міські поселення

Сільська місцевість

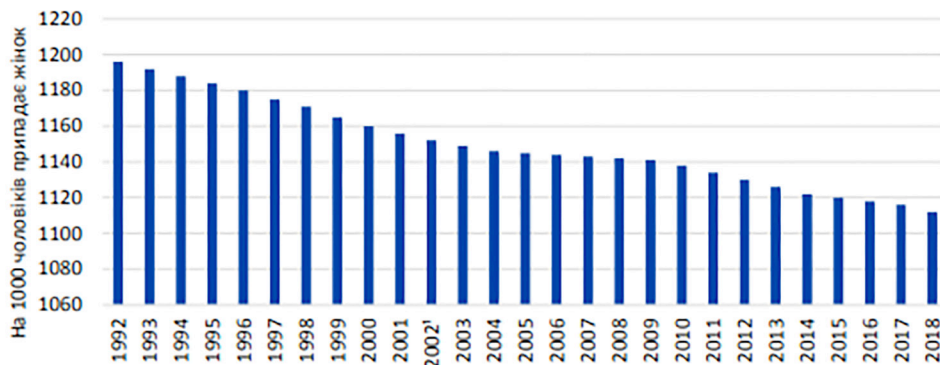

Рис. 3. Співвідношення чоловіків і жінок у 1992-2018 рр. [7]

Препаруючи отримані цифри, ми стикаємося з передбачуваною, але від цього не менш тривожною картиною: з тих, хто має намір покинути Україну, 55% – молодь у віці від 18 до 29 років; 44% – від 30 до 39 років; 33% – 40-50-річні. Країна в її нинішньому стані не може адекватно зреагувати на цей виклик. Гостру нестачу інтелектуалів, висококласних фахівців і майстеровитих людей Україна відчуває вже сьогодні. З тих, хто готовий шукати щастя на чужині, 40% – люди з вищою освітою; 27,6 – із середньою спеціальною; 23,2 – із середньою і 17,8% – із неповною середньою освітою [6].

Замислюються про те, щоб виїхати з України, 32% всього чоловічого населення країни і 27% – жіночого. Найбільш уразливий західний регіон – 34% його жителів планують виїхати. У центральному такі плани виношують 27%, на півдні країни – 29% і на сході – кожен четвертий житель [6].

Адже середня зарплата в Україні на листопад 2017-го становила 7479 грн, або 213 євро за актуальним курсом. Водій вантажівки або автобуса в Польщі заробляє від 2800 до 4000 злотих, або 700–900 євро на місяць, і роботодавець готовий його не тільки годувати й забезпечити житлом, а й документи за нього оформити [6].

Цікавими є відповіді потенційних мігрантів на запитання «**На який період ви плануєте виїхати з України?**»

Доти, доки в Україні не почнеться стійке економічне зростання	26,1
Я хочу їздити на сезонні роботи за кордон, але не виїжджати назавсім	15,4
Назавжди	14,1
Я хотів би заробити гроші, а потім відкрити свою справу в Україні	12,8
Я би хотів би отримати нові знання й досвід, а потім повернутися в Україну	9,3
Поки не закінчиться війна	2,9
Інше	0,4
Важко сказати/Не знаю	19,0

Джерело [6]

Як бачимо, кожен четвертий з опитаних має намір перечекаати за кордоном лихоліття, поки в Україні все, очевидно, саме по собі врегулюється й розквітне.

При збереженні подібної тенденції сегмент ринку низькокваліфікованої праці в Україні може бути заповнений нелегальними трудовими мігрантами з країн Азії, Африки, сусідньої Молдови, інших країн СНД.

Основними внутрішніми чинниками, що зумовлюють трудову міграцію українців як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, є такі:

- високий рівень галузевого та регіонального безробіття в умовах структурних трансформацій в економіці;
- суттєве зниження рівня добробуту серед окремих соціальних груп, потреба в коштах на придбання житла, освіту дітей, відкриття власного бізнесу, які неможливо реально та легально заробити;

- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні та суттєво нижчий рівень оплати праці, ніж у країнах можливого працевлаштування.

Основні зовнішні чинники визначають переважно стан та особливості зовнішнього ринку праці:

- сталий попит на українських заробітчан, як легальних, так і нелегальних трудових мігрантів у приймаючих країнах;
- значно вищі рівні оплати праці, ніж в Україні, та вигідніші умови для працевлаштування. Так, середньомісячна реальна заробітна плата становила в 2014 р. 94% від рівня 2013 р., а в 2015 р. – 80% від рівня попереднього року. Хоча номінально середня заробітна плата зросла – 3480 грн. в 2014 р. і 4195 грн. в 2015 р., в результаті стрімкої інфляції національної валюти в доларовому еквіваленті вона різко скоротилася – 292 дол. США в 2014 р. і 192 дол. США в 2015 р.[8];
- можливість легалізації з метою подальшої зміни місця постійного проживання та інші.

Умовно структура трудової еміграції громадян України може бути представлена трьома групами, що суттєво відрізняються умовами, статусом та тривалістю працевлаштування, професійною, статево-віковою, освітньою структурами мігрантів, сферами зайнятості, географією країн, що приймають:

- офіційна (легальна) трудова міграція, за якої українські громадяни виїжджають за кордон через структури, що здійснюють ліцензовану посередницьку діяльність з працевлаштування;
- неофіційна (прихована) легалізована трудова міграція, за якої цілями виїзду за кордон декларуються туризм, відвідування родичів тощо. Проте фактично ця категорія українських заробітчан працює нелегально;
- неофіційна (прихована) нелегальна трудова міграція – категорія мігрантів, які працюють у тіньовому секторі економіки країн-реципієнтів, передусім це сфера приватних господарств, готельно-ресторанний бізнес, сільськогосподарські (сезонні) роботи та інші.

Позитивними наслідками трудової міграції є:

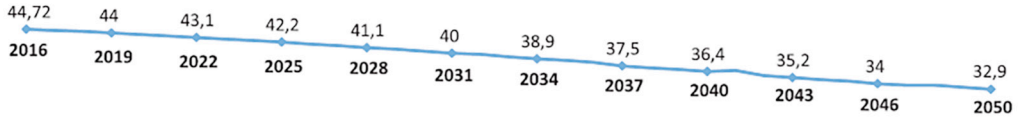
- надходження в Україну значних коштів, зароблених за кордоном;
- накопичення досвіду життя та роботи в іншому соціально-економічному середовищі в ринкових умовах, формування європейської системи цінностей;
- формування нових осередків української діаспори, розширення їх географії.

Негативними наслідками трудової міграції є:

- погіршується вікова структура населення – зростає чисельність населення похилого віку і скорочується – молоді;
- депопуляція. В Україні більше людей помирає, ніж народжується. *За даними ООН, до 2050 року українців буде трохи більше 36 мільйонів. За інформацією Держстату, кількість померлих перевищила кількість народжених у пропорціях 100 до 57 (не враховуючи*

Донецьку та Луганську області, АР Крим). За 26 років незалежності українців стало менше на 9 мільйонів осіб. В Україні досить низька народжуваність, *при цьому тривалість життя нижча, ніж у середньому по Європі* [9];

- погіршується співвідношення між працездатним і непрацездатним населенням. На 9,5 млн працюючих українців припадає 12,5 млн пенсіонерів;

Джерело: Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 року / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

Рис. 4. Прогноз чисельності населення України за умови незмінних показників народжуваності, тривалості життя та міграції за даними 2011 р., млн осіб [8]

- відбувається «відплив інтелекту», що є однією з найвагоміших проблем у контексті перспектив України на шляху науково-технічного прогресу. На сьогодні за кордоном працює до 35% українських вчених. Втрати у сфері науки у 2007 році оцінювалися в сумі близько 2 млрд дол. на рік. Триває подальше старіння наукових кадрів;
- наростає нестача на вітчизняному ринку праці висококваліфікованих фахівців.

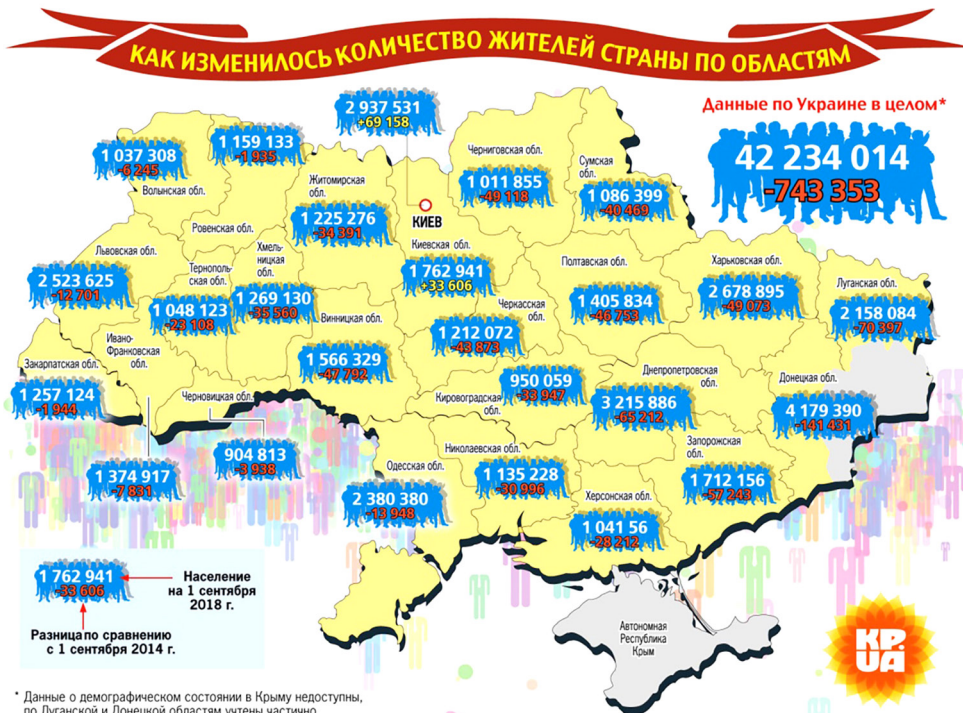

Рис. 5. Як змінилася кількість жителів України за областями [10]

Враховуючи вищевикладене, слід відзначити, що необхідна реформа міграційної політики держави, яка, на думку доктора економічних наук Андрія Гайдучького, має вирішити такі завдання:

1. Залучення іноземних іммігрантів. Беручи до уваги, що в багатьох країнах ЄС українці вже лідери з імміграції, можна припустити, що щорічно 300–400 тис. українців виїжджатимуть до країн ЄС. Через демографічну кризу Україна додатково втрачає близько 200 тис. людей на рік. Таким чином, щорічна потреба України в іммігрантах уже становить 500–600 тис. людей. Тільки в цьому разі країна зможе компенсувати відплив і природні втрати людських ресурсів і спрямувати їх на розвиток економіки.

2. Повернення українських мігрантів. Досвід інших країн показує, що в основі політики повернення емігрантів лежить комплекс фінансово-економічних та організаційних механізмів (мотиваційних програм). Їх запуск дозволяє спочатку істотно збільшити приплив грошових переказів та інвестицій мігрантів, які виїхали, а вже потім вони починають самі повертатися на батьківщину. Під фінансово-економічними механізмами і програмами розуміють плідну роботу влади та фінансово-банківського сектора. Серед ключових мотиваційних продуктів можна виділити розміщення облігацій серед мігрантів і діаспори. За 60 років близько 20 країн (включаючи Індію, Ізраїль) залучили понад 50 млрд дол. розміщенням облігацій для своєї діаспори в країнах їх проживання. Ці гроші йдуть на розвиток інфраструктурних проєктів на батьківщині, фінансування держборгу, будівництва соціально важливих проєктів.

3. Запуск організаційних механізмів та програм. На першому етапі потрібно створити Міністерство у справах мігрантів і діаспори для розвитку мотиваційної політики їх реінтеграції в Україну. Уже в 46 країнах є центральний орган (у т.ч. у Вірменії, Грузії, Ірландії, Канаді), який розробляє ключові мотиваційні механізми і працює з донорами. Також необхідно створити профільні підрозділи в центральних і регіональних органах влади для впровадження мотиваційної політики міністерства. Уже в 56 країнах працює понад 400 спеціальних підрозділів, які реалізують програми з повернення мігрантів на батьківщину. Крім цього, необхідно увести посаду аташе у справах мігрантів при посольствах України. У багатьох країнах Азії з високим рівнем переказів при кожному посольстві є такі позиції.

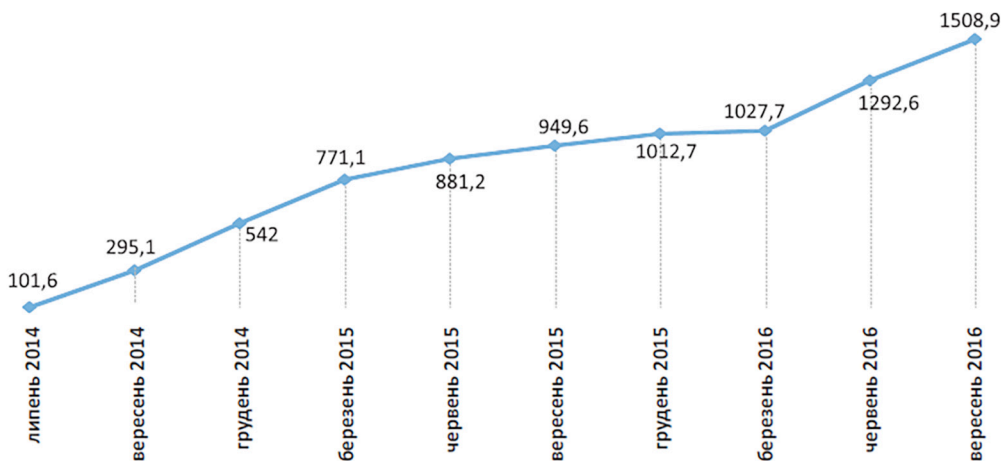
4. Створення профільних підрозділів у фінансово-банківських організаціях. У 30 країнах світу в найбільших банках створено спеціальні підрозділи з розробки послуг та залучення грошей мігрантів і діаспори. Крім банків, влада може залучити міжнародних донорів та асоціації діаспор. З іншого боку, Україна повинна стимулювати повернення українських емігрантів, але робити це необхідно запуском мотиваційних програм для збільшення їхніх грошових переказів на батьківщину. Тут найкращий досвід мають Ірландія, Ізраїль, Філіппіни, Індія. Реалізація вище запропонованих економічних та організаційних заходів дозволить у найкоротший строк встановити контакт з українськими мігрантами, стимулювати їх повернення розвитком їхнього підприємництва на батьківщині. Крім того, впровадженням мотиваційних програм і проєктів Україна зможе регулю-

вати і контролювати так званий відплив мізків (brain drain), перетворювати його на циркуляцію мізків (brain circulation) і максимально використувати знання діаспори (brain gain).

5. Законодавче оформлення міграційної політики та чітке визначення її цілей, інструментів та імплементація прийнятих політичних рішень та законодавчих норм, зокрема реалізація цілей і завдань, визначених Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 р. [11] та виконання Плану заходів із її реалізації. Для цього доцільно посилити роль Міністерства соціальної політики України, яке має виконувати провідну роль у регулюванні трудової міграції, зокрема підрозділу міністерства, на який покладено відповідні питання. Для забезпечення координації діяльності в міграційній сфері різних міністерств та відомств, місцевої влади варто створити при Уряді постійно діючу міжвідомчу комісію з питань міграційної політики держави, до складу якої залучити як представників органів виконавчої влади, так і громадянського суспільства, зокрема мігрантських організацій, експертів [12].

Проблеми України щодо тимчасово переміщених (внутрішньо переміщених) осіб. Поряд з викликами, зумовленими міграційними процесами, значною проблемою України є внутрішньо переміщені особи.

Починаючи з 2014 р., після анексії Криму та початку військових дій на Донбасі, значною проблемою для України стало питання облаштування переселених біженців з цих регіонів, про що свідчать дані рис. 6 [8].

Джерело: Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території

Рис. 6. Оперативна інформація про переселення з Криму та непідконтрольних територій Донбасу до інших регіонів, тис. осіб, 2014-2016 рр.[8]

Як зазначає В.П. Горбулін [13], перша хвиля внутрішньо переміщених осіб виникла навесні 2014 року внаслідок анексії Криму. Більшість переселенців залишила півострів з березня по серпень 2014 року. Переважно це були політично активні громадяни, журналісти, активісти релігійних гро-

мад, студенти, які прагнули продовжити навчання в українських вишах, а також особи, професійна діяльність яких була пов'язана із застосуванням українського законодавства або здійснювалася на основі українських ліцензій (юристи, нотаріуси, фармацевти, представники малого бізнесу). Основним мотивом переселення було небажання залишатися на окупованій території. Проте з початком антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей виникла нова, значно чисельніша група ВПО.

Якщо перші переселенці з Донбасу виходили переважно з політичних міркувань, не сприймаючи порядків самопроголошених республік, розгортання воєнних дій змусило тисячі людей рятувати своє життя. Згідно з першими даними з Донбасу, оприлюдненими в червні 2014 року, ВПО нараховувалося на той час трохи більше ніж 3 тис. осіб. Проте кожне загострення ситуації викликало нові масштабні переселення. Найінтенсивнішими вони були в липні-серпні та в жовтні 2014 року, а також січні-лютому 2015 року. Виїзди з району бойових дій відбувалися здебільшого спонтанно, з мінімальною кількістю особистих речей та коштів, часто з ризиком для життя.

За урядовою інформацією, станом на 23 жовтня 2015 року з тимчасово окупованої території та районів проведення АТО до інших регіонів України переміщено 973120 осіб, зокрема з Донецької, Луганської областей 951891 особу, з АР Крим і м. Севастополя 21229 осіб, поміж яких 162717 дітей та 476882 інвалідів та осіб похилого віку [13].

Дослідник цієї проблематики професор О.Г. Лавер наводить дані уряду України щодо динаміки чисельності українських ВПО з Донбасу, Криму та Севастополя [14]:

Таблиця 1

Динаміка чисельності внутрішньо переміщених осіб в Україні

	27.06. 2014	29.09. 2014	10.11. 2014	27.12. 2014	18.04. 2015	28.06. 2015
Загальна чисельність	54.400	339.950	455.175	614.467	829.373	868.896
У тому числі з Криму та Севастополя	12.000	18.155	19.221	19.894	20.501	20.684
У %	22,06	5,34	4,22	3,24	2,47	2,38

Значна активізація розв'язання проблем ВПО має базуватися на ефективній співпраці держави з бізнесом та іншими зацікавленими сторонами, зокрема волонтерськими та благодійними організаціями, міжнародними донорами. Особливу увагу варто приділяти організаціям самих ВПО, які стали впливовими членами громадянського суспільства, змогли налагодити активну взаємодію з владою.

Необхідними є консультавання з ними перед ухваленням будь-яких рішень стосовно переселенців. Водночас держава повинна координувати їхні зусилля, які могли би бути набагато результативнішими, якби центра-

лізовано спрямовувалися на досягнення визначених стратегічних цілей, – зазначалося в Посланні Президента України до Верховної Ради України у 2018 р. [12].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боротьба за мігрантів. Україні приготуватися. URL: https://dt.ua/internal/borotba-za-migrantiv-ukrayini-prigotuvatisya-289703_.html
2. Трудові мігранти з усього світу переказали рекордний обсяг грошей. URL: <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/trudovye-migranty-po-vsemu-mirupereveli-rekordnyu-obem-deneg-1250238.html>
3. Герої нашої економіки. URL: https://dt.ua/internal/geroyi-nashoyi-ekonomiki-304373_.html
4. Кузнецы глобального ВВП в 2019-м и 2024 годах: ТОП-20 государств. URL: <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/kuznecy-globalnogo-vvp-v-2019-i-2024---top-20-gosudarstv.htm>
5. Гастарбайтери переказують в Україну майже 10 млрд дол. на рік. Ми вже обігнали Узбекистан? URL: <https://ua.112.ua/statji/hastarbaitery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html>
6. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну. URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
7. Населення України за 2017 рік. Демографічний щорічник. Державна служба статистики України. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf
8. Міграція в Україні: факти і цифри (2016). http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
9. Україна вимирає: державі загрожує масштабна криза. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/ukraina-vimiraе-derzhavi-zagrozhue-masshtabna-kriza.htm>
10. Как изменилось количество жителей Украины по областям. URL: <https://kr.ua/life/621862-kak-izmenilos-kolychestvo-zhytelei-ukrayny-po-oblastiam>
11. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
12. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018.
13. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
14. Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу у ХХ-ХХІ століттях (1900-2016 рр.) : монографія / вид. 2-е, допов. Ужгород: РІК-У, 2018. – 760 с. – С.614.

REFERENCES

1. Borot'ba za mihrantiv. Ukrayini pryhotuvatysya [Fighting for migrants. Ukraine to prepare]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/internal/borotba-za-migrantiv-ukrayini-prigotuvatisya-289703_.html [in Ukrainian].
2. Trudovi mihranty z us'oho svitu perekazaly rekordnyy obsyah hroshey [Migrant workers from around the world have delivered a record amount of money]. *ukr.segodnya*.

- ua. Retrieved from <https://ukr.segodnya.ua/economics/enews/trudovye-migranty-po-vsemu-miru-pereveli-rekordnyy-obem-deneg-1250238.html> [in Ukrainian].
3. Heroi nashoyi ekonomiky [Heroes of our economy]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/internal/geroyi-nashoyi-ekonomiki-304373_.html [in Ukrainian].
 4. Kuznetsy global'nogo VVP v 2019-m i 2024 godakh: TOP-20 gosudarstv [Blacksmiths of global GDP in 2019 and 2024: TOP-20 countries]. *www.2000.ua*. Retrieved from <https://www.2000.ua/v-nomere/forum/puls/kuznecy-globalnogo-vvp-v-2019-i-2024--top-20-gosudarstv.htm> [in Russian].
 5. Hastarbaytery perekazuyut' v Ukrainu mayzhe 10 mlrd dol. na rik. My vzhe obihnaly Uzbekystan? [Guest workers transfer almost \$ 10 billion to Ukraine for a year. Have we already overtaken Uzbekistan?]. *ua.112.ua*. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/hastarbaytery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html> [in Ukrainian].
 6. Mostova, YU., & Rakhmanin, S. Krovotecha. Chomu ukrayintsi pokydayut' svoyu krayinu [Why Ukrainians are leaving their country]. Retrieved from <https://ua.112.ua/statji/hastarbaytery-perekazuiut-v-ukrainu-maizhe-10-mlrd-dol-za-rik-my-vzhe-obihnaly-uzbekystan-456356.html> [in Ukrainian].
 7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Naselennya Ukrainy za 2017 rik. Demohrafichnyy shchorichnyk. [Ukraine's population for 2017. Demographic Yearbook. State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2018/zb_dy_2017.pdf [in Ukrainian].
 8. Mihratsiya v Ukraini: fakty i tsyfry (2016) [Migration in Ukraine: Facts and Figures (2016)]. *iom.org.ua*. Retrieved from http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
 9. Ukrayina vymyraye: derzhavi zahrozhuye masshtabna kryza [Ukraine is dying out: a large-scale crisis threatens the country]. *www.obozrevatel.com*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/ukraina-vimirae-derzhavi-zagrozhue-masshtabna-kriza.htm> [in Ukrainian].
 10. Kak izmenilos' kolichestvo zhyteley Ukrainy po oblastyam [How the number of residents of Ukraine in the regions has changed]. *kp.ua*. Retrieved from <https://kp.ua/life/621862-kak-izmenilos-kolychestvo-zhyteley-ukrainy-po-oblastyam> [in Ukrainian].
 11. Pro skhvalennya Stratehiyi derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrainy na period do 2025 roku: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lypnya 2017 r. № 482-r. [On Approval of the Strategy of the State Migration Policy of Ukraine for the Period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 12, 2017 No. 482-p.] [in Ukrainian].
 12. *Analychna dopovid' do shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrainy v 2018 rotsi»* [Analytical Report to the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On Internal and External Situation of Ukraine in 2018"]. (2018). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
 13. Horbulin, V.P. (2015). *Donbas i Krym: tsina povernennya [Donbass and Crimea: return price]*. O.S. Vlasyuk, E.M. Libanova, O.M. Lyashenko (Eds.). Kyiv: NISD [in Ukrainian].
 14. Laver, O.H. (2018). *Viyny ta narodonaselelnya krayin svitu u XX-XXI stolittiyakh (1900-2016 rr.) [Wars and Populations of the World in the XX-XXI Centuries (1900-2016)]*. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].

УДК 331.5-05813+331.556

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019. 2(23).33–46

Петро Токар,
кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник НН Інституту
євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ,
почесний професор ЄНУ ім. Л.М.Гумільова (Казахстан)

НОВЕ ЗНАЧЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І МІГРАЦІЇ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ (СОЦІОЛОГО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

У статті здійснено соціолого-політологічний аналіз поглядів учених на роль середнього класу в умовах індустріалізації і трансформації економіки. Обґрунтовуються його вплив на забезпечення стабільності суспільства, необхідність нових підходів при подальшому розробленні теми. Через призму значення середнього класу запропоновано оцінку ситуації на нинішньому ринку праці, його ролі як головного чинника підвищення якості людського капіталу, трансформації економіки, стабільності громадянського суспільства в Україні, Казахстані і країнах Європи.

Ключові слова: середній клас, ринок праці, міграція, громадянське суспільство.

In the 21st century, especially after the global crisis of 2007-2009, the emphasis is shifting to the problem of the need to form a new middle class, especially in the post-Soviet space, and not only since this problem has become relevant in the last decade even in the EU. Therefore, the subject of research is the state of development of the middle class problem, its new value and role in the consolidation of society (on the example of Ukraine, Kazakhstan and other countries).

The relevance and scientific novelty of the problem of the new middle class lies in the fact that this phenomenon to date, with some exceptions, in its new quality in Ukraine, Kazakhstan and other post-Soviet countries as an object and subject is not researched enough, and therefore has no modern sufficient theoretical explanation both in terms of its role in individual countries and in the scale of the global world integration process.

This is due to the fact that much of the post-Soviet researchers have come from a rather contradictory position that, in the context of globalization, the middle class of the Western sample will be formed with the peculiarities for each country, and the historical and socio-cultural characteristics will eventually be smoothed out. In fact, the post-Soviet republics inherited a layer of intellectuals, a working class and a peasantry, but the social structure of society very quickly by historical standards acquired a certain state of uncertainty at first, and then did not withstand the test of new time and got a new social borders and national features for each republic. However, the importance of the phenomenon of the middle class did not diminish, but rather, more clearly defined and increased to the level of the guarantor of stability of every society.

The article attempts to prove that any society is able to maintain stability and even to ensure its development for a certain period of time: in one case by the efforts of rigid authoritarianism, as in Iraq and Libya in the times of Gaddafi and Hussein, in the other – by manipulations of the public consciousness, and in the third, more or less, depending on the specifics of the government and the stability of political power. But this is a temporary phenomenon, and any government, sooner or later, failing to ensure the formation and development of its national middle class, is unable to create the conditions for stability and development of the society for the long term and without inter-ethnic, social, inter-religious and other cataclysms ensure continuity and conflict-free transfer of political power. Subversion of concepts, inventing various social substitutes for the role of the middle class, based on social, cultural, national, religious, and even party formations, are only able to stretch the problem in time, to drive it deep, but not to ensure strong socio-economic stability and continuity in their society for a long time.

Keywords: *middle class, labor market, migration, civil society.*

У 21 столітті, особливо після світової кризи 2007-2009 рр., акцент дедалі більше зміщується до проблеми необхідності формування нового середнього класу, перш за все на пострадянському просторі і не тільки, оскільки навіть у країнах Євросоюзу ця проблема останнім часом набула гостроти. Тому *предметом* дослідження є стан розробленості проблеми середнього класу, його нове значення і роль у консолідації суспільства.

Актуальність і наукова новизна проблеми нового середнього класу полягає в тому, що цей феномен до теперішнього часу, за окремими винятками, в новій його якості в Україні, Казахстані, інших країнах пострадянського простору як об'єкт і предмет мало досліджений, суперечливий (в науці і практиці РФ), а тому не має сучасного достатнього теоретичного обґрунтування, як з точки зору його ролі в окремих державах, так і в масштабах глобального світового інтеграційного процесу.

Це зумовлено тим, що значна частина пострадянських дослідників виходила з досить суперечливого положення про те, що в умовах глобалізації сформується середній клас західного зразка із специфічними для кожної країни особливостями, а історичні та соціокультурні характеристики в кінцевому підсумку нівелюються і згладяться. Справді, у спадок пострадянським республікам дістався прошарок інтелігенції, сформовані робітничий клас і селянство, але вся соціальна структура суспільства дуже швидко за історичними мірками прийшла спочатку в певний стан невідзначеності, а потім, не витримавши випробування нового часу, в кожній республіці при всій зовнішній схожості отримала нові соціальні межі і національні особливості. Однак значення феномена середнього класу при цьому не зменшилося, скоріше навпаки, більш рельєфно визначилося і підвищилося до рівня гаранта стабільності кожного суспільства.

Постановка проблеми. З нашої точки зору у сучасних умовах глобалізації світу формується новий середній клас уже не за західним зразком, а зі своїми національними ознаками, бо їхні соціокультурні характеристики не те що нівелюються, а потребуватимуть нової систематизації.

Аналіз досліджень і публікацій. У 1960-70-ті роки західні науковці приділяли велику увагу дослідженню нового на той час феномена середнього класу, який лише складався, формувався і забезпечував різке зростання економік західних країн, а разом з тим виступив у новій для себе ролі гаранта соціальної стабільності, демократії і свобод у країнах Європи та США. Нині за низки відомих обставин, насамперед через навалу в країни ЄС і США біженців та мігрантів, яких для початку треба інтегрувати в суспільства, ця проблема на Заході майже не досліджується ціленаправлено і системно, а тема СК зникає навіть із риторики політиків та експертів. Чого не скажеш про їхні напрацювання щодо теми міграції, яка негативно позначилася і на сутнісних характеристиках СК. Між тим проблема СК і тим більше імміграції й транснаціоналізму, демографії в країнах пострадянського простору зайняла помітне наукове поле, особливо серед дослідників РФ, Казахстану й України (тема СК значно менше, про що йдеться нижче).

З огляду на це важливим є теоретичне узагальнення наявних підходів до оцінок ролі та значення середнього класу у взаємозв'язку з проблемою міграції та ринку праці на прикладі низки країн.

Результати дослідження. На відміну від України, на початку 1990-х нова політична влада Казахстану отримала дуже складний соціальний спадок, обтяжений наявністю глибоких міжнаціональних і міжрелігійних протиріч, потенційних конфліктів, і важкий тягар не менш проблемної економіки. Після проголошення незалежності в республіці відбулися великі внутрішні міграційні переміщення, які диктувалися розпадом старої економіки і зміною її структури, закриттям галузей промисловості, скороченням економічної діяльності, безробіттям в одних населених пунктах і нестачею робочих рук в інших. Це був час великих викликів і загроз, навіть громадянської війни. Але завдяки успішно реалізованим політичним і фінансово-економічним реформам, великим надходженням від продажу сировини, Казахстан забезпечив собі можливість переформатувати і заново створити національну економіку, забезпечити соціально-економічну стабільність, що привело до швидкого формування помітного прошарку СК. Однак світова фінансова криза, що почалася у 2008 році, стала серйозним випробуванням для новонародженого СК Казахстану та інших країн, особливо на територіях пострадянських держав. Варто підкреслити, що, на відміну від багатьох інших країн, Казахстан практично уникав рецесії в 2008-2009 роках. А в 2010 році зростання ВВП вже сягнуло 7,5%, інфляція споживчих цін – 8,3%. Тоді це навіть посилило зростання питомої ваги СК у соціальній структурі РК, а в деяких регіонах підштовхнуло до початку росту, оскільки створювалися необхідні для цього умови. У той же час важливість вивчення феномена СК полягає насамперед у тому, що в розвинених країнах частка СК у суспільстві досягає 70-80%, забезпечуючи стабільний розвиток, зменшуючи бідність і соціальні суперечності. Але серед фахівців Казахстану існують різні оцінки щодо питомої ваги СК у казахстанському суспільстві. Деякі стверджують, що говорити про казахстанський СК ще рано, тому що основу СК повинні становити професіонали

у сфері освіти та охорони здоров'я. Інші дослідники впевнені в існуванні СК у Казахстані, демонструючи його частку в показниках 25-40% і роль у розвитку малого і середнього бізнесу (МСБ) [1]. Наявність проблеми в різночитанні частки питомої ваги і ролі СК у казахстанському суспільстві актуалізує необхідність проведення досліджень, спрямованих на вивчення як специфіки формування і структури казахстанського СК, так і його відмінних характеристик, що проявляються у способі життя, ціннісно-нормативних стратегіях і поведінкових практиках. Результати таких наукових досліджень дозволять з'ясувати, наскільки СК Казахстану відрізняється від СК сусідніх країн та в західних суспільствах і яка його роль у становленні громадянського суспільства, його міцності і стабільності. Дослідження про особливості нового, наприклад міського СК Казахстану, тільки починають з'являтися, можна відзначити і деякі нові політологічні дослідження, публіцистичні роботи, присвячені проблемі становлення та шляхам розвитку казахстанського середнього класу [2]. Ця проблема справедливо вважається однією з центральних для розвитку країн всього пострадянського простору [3]: питома вага СК у соціальній структурі, його роль в економічних, соціальних і політичних процесах, що визначають результати тих глибоких соціальних змін, які переживає російське, казахстанське чи українське суспільство. Без формування і створення належних умов для сталого розвитку, підвищення питомої ваги СК у соціальній структурі суспільства, тобто без головного сегмента соціального капіталу на ринку праці говорити сьогодні про масштабну модернізацію казахстанської чи української економіки завчасно.

Історичний досвід більшості інших країн, що зазнали соціально-економічної і політичної трансформації, свідчить про те, що без СК складно досягти поставлених стратегічних цілей. Стан СК є важливим показником рівня громадянського суспільства і соціально-економічного розвитку держави, він визначає якість людського потенціалу країни і характерні риси загальнонаціональної ідентичності, забезпечує спадкоємність поколінь і життєвих цінностей. Це пов'язано не тільки з психічним і фізичним здоров'ям нового середнього класу країни, а й з рівнем його освітнього і кваліфікаційного потенціалу, а також з такими особистісними особливостями, як інноваційний потенціал, певний характер ціннісних орієнтацій, особливості мотивацій у різних сферах життєдіяльності. За останніми даними Світового банку, в Казахстані практично викорінено крайню бідність, у той час як СК виріс приблизно до 20% населення [4].

Однак складність і суперечливість сучасного етапу оголошеної модернізації свідомості громадян і трансформації казахстанської економіки показує, що триває процес поляризації різних соціальних груп і прошарків населення. Це, а також неоднорідність СК висувають перед дослідниками ряд завдань, пов'язаних з осмисленням регіональних факторів відтворення СК Казахстану. Існує не тільки теоретична, але і практична потреба у вивченні об'єктивних і суб'єктивних аспектів стилю і способу життя представників СК, що обумовлено проблемою нарощування соціального капіталу в умовах трансформації економіки і переходу до інноваційного

типу її розвитку. Іншими словами, наскільки СК РК може бути гарантом стабільності та відповідає «ідеальному» західному СК? Що спільного у несформованого СК Казахстану із СК на Заході і що їх відрізняє? У чому особливості способу життя, світогляду, життєвих стратегій і цінностей (суб'єктивні аспекти), споживчої поведінки, освіти і навичок, активності на ринку праці, прибутково-майнових характеристиках і проведенні дозвілля (об'єктивні аспекти) нового СК РК; які його відмінності від середнього класу як розвинених, так і постсоціалістичних країн. У західній, як і у постсоціалістичній соціології, включно казахстанській, накопичено обсяг наукових робіт різної тематики, присвяченої СК. Однак комплексний соціологічний аналіз СК як гаранта стабільності в контексті вище названих особливостей в РК поки не здійснювався, а ті, що локально проводяться, як правило, є закритими. Однак з урахуванням нових завдань цю проблему слід було б вирішувати невідкладно, і саме тому ми її порушуємо в контексті порівняльного аналізу з іншими країнами.

Так, порівняно із західними країнами, де відзначається тенденція зниження впливу і престижу державного службовця, і навіть фіксується абсолютне зниження рівня заробітку службовців, в РК ситуація інша. Сьогодні у чиновників з'явилися ознаки заможності – це соціальні пакети. Крім цього, державні службовці володіють адміністративним ресурсом, оскільки завдяки організаційній ієрархії мають досить серйозні можливості конвертувати адміністративні позиції і вплив у матеріальні ресурси. Державне чиновництво, особливо чиновництво середніх і вищих верств, за рахунок своїх офіційних і неофіційних доходів має рівень споживання, цілком схожий з багатьма підприємцями і менеджерами в приватному секторі. Більше того, вони часто приховано або відкрито беруть участь у бізнесі. Всі ці аргументи наводять на користь того, щоб включити цю групу до складу середнього класу РК. Більше того, проведені в РК дослідження показують, що ці групи чиновників, включаючи керівників великих національних корпорацій і навіть вищого командування, відносять себе до СК.

У Казахстані одним з пріоритетних напрямів економічної реформи і розвитку нового соціального капіталу є становлення і розвиток МСБ, який є не тільки необхідною ланкою у створенні ринкової системи господарювання, але і найбільш істотним елементом у соціальному перетворенні суспільства, оскільки зростає частка активних суб'єктів МСБ. У деяких великих містах Казахстану частка зайнятих у МСБ досягає 50% від активного населення. Підприємців відносять до СК не тільки за рівнем доходу і матеріальної забезпеченості, а використовують також культурно-моральні критерії, наприклад почуття особистої відповідальності за свою долю, патріотизм, незалежне існування і бажання самоствердження, – все це ознаки нового СК. У Казахстані зміцнення владної вертикалі посилює позиції національних компаній. Саме вони стають найбільшими і успішними в бізнесі, і в них, і навколо них сформувалася і стала швидко зростати нова соціальна група менеджерів, які завдяки освіті, отриманій у національних університетах і за кордоном, зайняли в корпоративних структурах управ-

лінські позиції і займаються організацією праці [5]. Менеджер акумулює в собі нові продуктивні і управлінські функції. Менеджери, як і капіталісти, мають контроль над процесом виробництва, але при цьому вони самі можуть контролюватися і експлуатуватися, як і робітники. Суперечливість класових позицій менеджерів означає дуальність їх класових інтересів, і чим вище їх позиція в ієрархії, тим більше переважають інтереси, схожі з інтересами капіталістів. По-друге, існує тісний взаємозв'язок між рівнем влади в РК і можливістю присвоєння додаткового продукту. Ці позиції стосуються й інших країн, бо це країнові особливості СК і МСБ.

Тим не менше, в РК варто було б провести нове структурування ринку праці з урахуванням нових завдань: головні напрями – це цифровізація економіки, інфраструктури й управління, активне використання в системі безпеки і кібербезпеки цих можливостей. За спостереженнями фахівців, реально працюють у класичному розумінні не більше 25% працездатного населення. Решта зайнята в нових сферах життєдіяльності, в тому числі у сфері цифровізації і нових технологій. Разом з тим вага людського капіталу в РК поки недостатня, що актуалізує потребу якісно поліпшити людський капітал як основу трансформації казахстанської економіки, як серцевину модернізації суспільної свідомості, гарантом якої є заможний, освічений і професійно підготовлений СК.

Економіка – це відносини між людьми, своєрідна творчість. Суб'єкти цих відносин – творці економіки і цих комунікацій. Їм потрібно створювати умови для розвитку і максимальної реалізації їхніх можливостей. Тільки за такого підходу столиці й великі міста будуть прикладом формування таких відносин – центрами творення і патріотизму. Якщо ми хочемо мати здорову економіку, то і клітини суб'єктів цих відносин повинні бути здоровими. Для цього їх потрібно будувати на основі універсальних і чітких норм і правил, визначених для них, прийнятих принципів, відносин, загальнозрозумілих для всіх суб'єктів. Корупція, свобода слова, переміщення праці і капіталу, підприємництво, інвестиційний клімат, захист приватної власності та інтелектуального права, рівень освіти і науки як основа життя і щастя – все це вимірюється індексами міжнародних організацій. І в сукупності за цими показниками казахстанська економіка не входить в 30-ку кращих країн світу, а сусідні країни знаходяться ще нижче. Це означає, що суб'єкт економічних відносин недостатньо здоровий. СК, як показує досвід країн (ЄС, Канада, Австралія, Японія, Південна Корея, Сінгапур і ін.), в яких він домінує і забезпечує гарантію стабільності суспільства, дуже чутливий до цих показників прав і свобод, цінностей і соціального самопочуття. Але попит на інновації створює не тільки наука, а перш за все суспільство, держава і приватний бізнес. Необхідно приділяти велику увагу людському капіталу – це підняття рівня освіти і науки, розвиток початкового навчання та виховання. Перш за все виховання відповідальності за себе. Інакше ми будемо країнами вічної перспективи, в якій на першому місці – стратегічне планування, а населення при цьому буде виживати, залишатися нездатним до творчості. З іншого боку, якщо ми не вирішимо питання власності, то СК, який сьогодні є, залишить країну, а

новий не сформуємо. РК прагне стати не тільки індустріально передовою державою, а й країною постмодерну, проте поки більше декларативно, ніж реально, бо країна постмодерну – це людина модерну. Здавалося б, той факт, що цифрова революція повністю змінила наші уявлення про те, як можна і потрібно вести бізнес, – давно не новина. Але проблема ширша, і змінюється не тільки форма, але і сама суть економіки. Чи розуміємо ми, як вести себе в епоху зростаючої невизначеності? У книзі «Капіталізм без капіталу» Джонатан Хаскел і Стіан Вестлейк пропонують неординарну відповідь на це питання: наріжний камінь всіх нинішніх змін – зростаюча важливість «нематеріальних інвестицій». Вони стверджують, що в сучасній економіці добробут компаній і держав повністю залежить від інвестицій у нематеріальні активи – наукові дослідження, програмне забезпечення, організаційні процеси та інше. На думку авторів, тенденція зростання цінності нематеріальних активів проявилася ще в ХХ столітті і передувала (і навіть стала базою) цифровій революції. Нашу епоху відрізняє зростаюча швидкість знецінення матеріальних активів. До чого може призвести така динаміка? Які професії будуть найбільш затребувані в найближчому майбутньому? Все це потрібно досліджувати [6].

Наприклад, на риторичне запитання соціологів: «Хто буде будувати Україну в 2050 році – українці чи мігранти?», дослідники відповідають – мігранти. Причому, швидше за все, на їхню думку, китайці та в'єтнамці. У наших країнах потрібно сформувати інший менталітет, а кому це під силу? Середньому класу. Україна – моноетнічна слов'янська країна: за даними перепису населення – 2001, 78% населення становили українці, ще 17% – росіяни. І, звичайно, спосіб життя, ментальність, вірування, наприклад, китайців чи арабів, мають суттєві відмінності. І ми не впевнені в психологічній готовності жителів села перебувати поруч з людьми, у яких принципово інший спосіб життя. Це проблема не тільки України. З цим зіткнулася багатонаціональна Європа. Як це питання вирішувати в наших країнах? Це повинні показати результати системних досліджень, але ясно, що вирішить цю проблему свідомий, освічений патріотичний новий СК.

До речі, свідомість нового СК зможе допомогти поглянути з іншого ракурсу і на болючу проблему відкриття ринку землі в Україні чи РК. Зокрема, з точки зору того, як довго може тривати позитивний ефект для економіки? Це далеко не другорядне для модернізації свідомості СК питання. Чи готові ми? Адже ясно: щоб ефект від продажу землі був довгостроковим, потрібно інвестувати, причому багато – в переробку й інфраструктуру. Наприклад, Ізраїль – це не аграрна держава, але чи матимемо такий ефективний і потужний аграрний сектор в Україні і Казахстані після відкриття ринку землі? За даними ЗМІ, Кнесет Ізраїлю виділить понад \$ 84 млрд у разі відкриття ринку землі в Україні. Впевнені, що «великі» сусіди РК здатні виділити не менше для купівлі землі в РК. Експерти в Україні переконані, що країну може врятувати масштабне будівництво якісних і зручних доріг. Це недостатня умова швидкого економічного розвитку, але необхідна. На думку демографів, погані дороги сильно гальмують внутрішню міграцію, що, в свою чергу, заважає формувати спільність

української нації. Наявність доріг забезпечить інтеграцію з іншими, більш розвиненими містами і селами з метою отримання всіх без винятку послуг, вирішить проблему зайнятості і т.д. Крім того, на кожне нове робоче місце в дорожньому будівництві припадає сім додаткових місць у суміжних галузях, якщо використовуються матеріали українського виробництва. Робоча сила також повинна бути українською, тоді будівництво доріг потягне за собою зміни на ринку праці. Навколо доріг виростають АЗС, кафе, готелі. Це теж робочі місця, МСБ, який вирішує і величезну кількість соціальних завдань. Все це повинно перезапустити національну економіку, посилити СК.

Зараз в Казахстані і в Україні формується новий національний ринок праці, створено свою кваліфіковану робочу силу. Сьогодні модно говорити, що школи і ВНЗ навчають не тому, що потрібно. Якщо так, то чому так охоче українських фахівців беруть на роботу в розвинених країнах? В ЄС, за скромними підрахунками, їх тепер більше 7 млн. Ще близько 3 млн – на валізах, готові виїхати. На наш погляд, основні проблеми України – це міграція, нерівність і тотальна недовіра. Прийнято вважати, що Україна була заможною. На жаль, вона завжди була бідною за головними показниками рівня життя. І за часів УРСР, і пізніше. Сьогодні приблизно третина населення перебуває за межею бідності, а близько 10% – жебраки. Бідність не дає суспільству та економіці нормально розвиватися. Причому не так небезпечна об'єктивна бідність, як суб'єктивна. Якщо людина вважає себе бідною, то вона переконана, що впоратися зі своїми проблемами не може. Тому і розраховує на чийсь допомогу, як правило, держави. Цим якраз і користуються політики, які вміло тиснуть на больові точки, купуючи голоси за кілограм гречки. У цьому проблема бідних країн, в яких не буває демократії. Чи вигідно вітчизняним політичним елітам, коли кожен третій українець живе за межею бідності? Не факт, що їм вигідно, але їм точно невигідно мати численний, потужний і свідомий СК. Через слабкий СК Україна досить швидко вимирає, а уряд при цьому пишається безвізовим режимом з ЄС. Хто туди виїхав? Середній клас.

Сьогодні немає жодного розвинутого суспільства, де б не відбувалося глобального переселення народів. Конкурентні, орієнтовані на людину та її потреби суспільства – це головний мейнстрім ХХІ століття. Привабливими будуть країни з ефективною соціальною організацією, а не ті, що орієнтуються на минуле, втрачають людський капітал. В Україні ситуація складніша і з минулим, і з тим, що втратили Крим, а збройна агресія на Донбасі призвела до порушення Росією територіальної цілісності України, підризу безпеки держави і масової внутрішньої і зовнішньої міграції населення.

З України виїхало в ЄС вже більше 10 млн осіб, близько 7 млн з них – після 2014 року, головним чином це СК. Порівняно з 2017 роком простежується тенденція до зменшення кількості поїздок в РФ. Очевидним є інший тренд міграційних процесів – до Польщі їде все більше розумних і кваліфікованих працівників, молодь, змінюється характер їх зайнятості: серед сезонних і постійних працівників зменшується частка осіб, зайнятих

у сільському господарстві, на роботах, що не вимагають високої кваліфікації, зростає кількість кваліфікованих фахівців – робітників на заводах, інженерів, менеджерів, вчених та зайнятих у науково-технічній сфері. Різко виросла частка тих, які мають право постійно працювати, збільшився обсяг приватних грошових переказів в Україну і їх внесок у ВВП. За різними оцінками масштаби трудової міграції в Україні набули загрозливо високого рівня, що не може не відбитися на майбутньому економічному процвітанні країни. На думку експертів, нова хвиля трудової міграції з України обумовлена багатьма факторами, найважливішими з яких є військова агресія, глибока і тривала економічна криза, безробіття.

Поки що це не досягло критичного рівня, і Україна не стала – постачальницею незаконних мігрантів до ЄС, але міграція 2017-19 – це втеча, бо дедалі більше виїжджаючих не пов'язують своє майбутнє з Україною. А це потенційний СК, що підсилює пролетаризацію. З такого соціального матеріалу неможливо створити сильну, амбітну країну середнього класу.

Але вимирає не тільки Україна, вимирає вся європеїдна раса. Якби не приплив неєвропейців, в Європі вже давно почалася б сильна депопуляція. Щоб цього не відбувалося, середньостатистична жінка повинна народити при нинішньому рівні дитячої смертності приблизно 2,15 дитини, на 100 жінок – 215 дітей. Такого показника немає в жодній європейській країні вже 60 років. Відповідно кожне наступне покоління кількісно менше попереднього, а класична демографічна піраміда перетворилася в демографічний ромб, в складі населення дедалі менше молодих. Очевидно, якби рівень життя був високим, то масові мігранти звернули б більшу увагу на Україну. Коли в Україні буде високий рівень життя, хоча б на 30-40% нижче, ніж зараз у Західній Європі, мігранти приїдуть масово. До цього моменту повернення чекати не варто [7].

Стосовно біженців, то їм потрібна щедра соціальна підтримка, яку наряд чи в доступній перспективі зможе запропонувати Україна, а Казахстан підтримує лише своїх співвітчизників, які повернулися за урядовою програмою. Економічні мігранти приїдуть тільки за сприятливої економічної ситуації. Міграційне законодавство в Україні для цього досить ліберальне. В РК у сфері обслуговування і торгівлі працюють уже не казахи, а мігранти, які з часом будуть просуватися далі. Що стосується промисловості, то китайці в ній уже помітно присутні. Вони більше схильні до роботи на виробництві, достатньо кваліфіковані й дисципліновані. В Казахстан мігранти їдуть, хоча сальдо в РК теж негативне: виїзд у 2018 році більший. Зате порівняно з 2014 роком Казахстану вдалося значно поліпшити свої позиції і завдяки стійкому зростанню економіки піднятися в рейтингу зі 129-го на 77-е місце. За словами експерта Ірини Черних, існують два основних взаємопов'язаних процеси, що визначають демографічну ситуацію в РК: відтворення населення і масштаби внутрішньої міграції. Серед основних трендів демографічної ситуації в РК – зміна вікової структури населення, визначена відносним омолодженням. З приводу народжуваності і смертності фахівці вказують, що через 30 років чисельність населення РК перевищить 24 млн осіб, з них 9 млн житимуть у 3-х мегаполісах РК [8].

Ставлення казахів до мігрантів, як показують дослідження, поки що нейтральне, як і в Україні. Ми не відчуваємо загрози, але не цілком розуміємо, які проблеми можуть виникнути. Ксенофобії ніби немає, але є незнання того, як будуть себе вести, наприклад, африканці в Україні, а афганці в Казахстані. Немає таких прогнозів. А оскільки не знаємо, то будемо поки до цього ставитися обережно.

Чи бачить влада в Україні загрозу депопуляції? Так, але при цьому навряд чи усвідомлює гостроту проблеми. Парадокс: рівень безробіття в Україні не падає, а працювати вже нікому, велика частина СК виїхала, і владу це не турбує. У ряді країн ЄС, зокрема в Німеччині, вирішено цю проблему. Там пильно і цілеспрямовано працюють з мігрантами та біженцями з відбору, навчання та адаптації. Так чи інакше, але найочевидніший шлях порятунку нації в контексті названих проблем – підвищення народжуваності. Так можна отримати швидкий ефект, але він буде короточасним. Довготривалий результат можливий тільки за рахунок припливу мігрантів з країн з високою народжуваністю.

Важливий резерв – зниження смертності. В Україні, наприклад, 40% 16-річних хлопчиків не доживають до 65 років. Середня тривалість життя в Україні нижча, ніж по земній кулі, включно з Африкою. З 2014 року, після початку війни, смертність збільшилася в рази. В Європі – на третьому місці з кінця, гірші, ніж в Україні, ці показники тільки в Росії та Молдові. Головне, що тут може допомогти з досвіду країн ЄС, потрібно значно підвищити якість життя і медичного обслуговування. Коли ми говоримо про роль СК і його місії, то слід вести мову про його вплив на якісні зміни в казахстанському і українському соціумі. Зокрема, розвиток СК вплине на такі дуже важливі проблеми, як зменшення криміналізації, поступову і безкровну декомунізацію, посилить значення в суспільстві виховання т.зв. європейських цінностей, зменшить радикалізм і підвищить впевненість у своєму майбутньому молоді. Ця тематика – предмет нових досліджень про рівень свідомості і поведінки нового СК, його питому вагу і вплив на суспільні процеси, на трансформацію економіки і готовність до інновацій.

Щодо методики і підходів до критеріїв оцінок СК, то експерти звертають увагу, що прискорене падіння доходів менш забезпечених верств населення носить міжнародний характер. Розрив між багатими і бідними в світі продовжує збільшуватися. Це тривале збільшення нерівності в доходах викликає не тільки соціальні і політичні проблеми, а й економічні. Людям з низьким доходом не дають можливості реалізувати свій потенціал, що завдає шкоди світовій економіці в цілому. Наприклад, скорочений російський СК незадоволений економічною несправедливістю в РФ точно так, як і малозабезпечені групи населення. За останні 30 років доходи 80% населення РФ скоротилися приблизно на 21%, а групи найменш забезпечених громадян – майже удвічі. Спроби перенесення в Росію теорії СК із Заходу стикаються з принциповою перешкодою. Традиційним критерієм СК – рівням доходів, освіти, професійного і соціального стану – в Росії відповідає дуже нечисленна група (близько 7-8%). Тому західна теорія СК малопридатна для аналізу соціально-економічної динаміки в РФ. Це сто-

сується і України, і РК. Проте спроби вивчення СК в РК тривають, в тому числі і шляхом штучного збільшення його чисельності. Можливо, тому стратегії і цінності представників СК майже не відрізняються від всього населення. Представники СК, як і в РФ, висувають вимогу державі щодо скорочення нерівності, маючи на увазі найперше відрив верхівки від решти населення. СК виступає за особливий шлях розвитку країни, відповідний національним культурним кодам, передбачає забезпечення соціальної справедливості, сильної держави.

Визначення меж СК – питання дискусії, яку фахівці ведуть уже майже століття. Крім західно-економічних підходів до виділення СК (коли визначаються дохід, наявність майна або такий критерій, як можливість задовольнити базові потреби), існують і соціологічні підходи, коли індикатором при виокремленні СК служать професійний статус, рівень освіти. Іноді досить, якщо опитуваний просто сам віднесе себе до СК. Однак економічний підхід і визначення СК за доходом поки найбільш поширений. До СК відносять всіх тих, у тому числі і пенсіонерів, хто заробляє мінімум 60% і максимум 250% від суми середнього доходу. Відповідно до цієї класифікації, до СК відносять тих, чий дохід становить від € 1080 до € 4520 на місяць. Якщо мова йде про сім'ю з двома дітьми, тоді дохід повинен становити від € 2280 до € 9480 в місяць [9].

Класифікація німецького економічного інституту більш розширена і ділить середній прошарок на «середній клас у вузькому сенсі» (*Mitte im engeren Sinn*) і на «верхній середній клас». Також є ще ті, хто «суб'єктивно себе сприймає як середній клас» (*gefühlte Mittelschicht*). До нього, згідно з численними опитуваннями, себе відносять 60% німців. Наприклад, ті, хто володіє нерухомістю або кілька разів на рік їздить на відпочинок [10].

Частка СК в багатьох розвинених країнах падає, констатує американський дослідницький центр Pew Research Center [11]. Разом з тим там більшість тих, хто втратив статус представника СК, проте не скотився вниз за доходами, а, навпаки, став заробляти більше. При цьому частка СК в США виявилася помітно меншою, ніж в Європі. Автори доповіді вивчили, як класова структура змінювалася в 12 країнах у період між 1991 і 2010 роками. Згідно з дослідженням, частка СК впала в семи державах – Норвегії (с 81 до 80%), Іспанії (з 69 до 64%), Фінляндії (з 82 до 75%), Люксембурзі (з 80 до 75%), Німеччині (з 79 до 72%), Італії (з 69 до 67%) і США (з 62 до 59%), а виросла в чотирьох – Великобританії (з 60% до 67%), Франції (з 72 до 74%), Нідерландах (з 76 до 79%) і Ірландії (з 61 до 69%). У Данії частка середнього класу за 19 років не змінилася і становить 80% від дорослого населення. Стосовно методології, то, щоб визначити приналежність громадянина до того чи іншого соціального класу, автори доповіді використовували лише один критерій – матеріальне становище. Згідно з дослідженням, до СК увійшли усі дорослі громадяни, чий наявний річний дохід становив до двох третин від медіального по країні, але не перевищував би цей показник удвічі. При цьому враховувався контекст конкретної держави. Тому добробут СК відрізняється в різних країнах, залежно від рівня середніх зарплат. Найуспішнішими країнами стали Нідерланди та Ірландія. Різ-

ниця приросту заможних і незаможних в Нідерландах становила 8,2%, в Ірландії – 6,2%. В Ірландії зростання як СК, так і доходів (з 22,6 до 39 тис. дол.) відбулося рекордними темпами.

Окремо серед згаданих у доповіді країн стоять США. Там частка СК найнижча – 59%. Крім того, в США також існує найбільша частка заможного (15%) і малозабезпеченого (26%) класів. Разом з тим їхній СК – один з найзаможніших, адже медіальний наявний дохід у країні становить майже 53 тис. дол. – більше, ніж у будь-якій з інших 11 держав, окрім Люксембургу. Медіальний рівень доходів малозабезпечених громадян у США (23 тис. дол.) також досить високий порівняно, наприклад, з доходами цієї економічної категорії в Іспанії (15,6 тис. дол.), Німеччині (21 тис. дол.) і Франції (21,5 тис. дол.) [12].

Висновки та рекомендації. Будь-яке суспільство здатне утримувати стабільність і навіть забезпечити на певний час свій розвиток: в одному випадку зусиллями жорсткої авторитарної влади, як в Іраку та Лівії за часів Каддафі і Хусейна, в другому – маніпуляціями суспільної свідомості, у третьому – завдяки специфіці державного устрою і стійкості політичної влади. Але це явище тимчасове, і будь-яка влада рано чи пізно, не забезпечивши формування і розвитку свого національного СК, не в змозі створити умови для стабільного розвитку суспільства на тривалу перспективу, без міжнаціональних, соціальних, міжрелігійних та інших катаклізмів забезпечити спадкоємність і безконфліктну передачу політичної влади. Підміна понять, створювання різних громадських заміників ролі СК, в основі яких соціальні, культурні, національні, релігійні і навіть партійні формування, здатні тільки загнати проблему вглиб, але не забезпечити міцну соціально-економічну стабільність і спадкоємність у суспільстві надовго.

Тому необхідно: уніфікувати на науковому просторі СНД методичку оцінки СК; систематизувати підходи до оцінки потреб населення регіонів з метою визначити найнижчий і найвищий індекс комфортності середовища проживання, котрий був би достатнім для формування СК, а також для підприємництва та розвитку ініціативи, підвищення ролі неурядових організацій в суспільстві; провести системне наукове дослідження в рамках Програми Горизонт 2020, оскільки необхідність вивчення проблеми нового СК назріла як у глобальному світі, так і на Євразійському просторі. Потребують дослідження і супутні цій темі питання міграції, демографії та світової інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Отар Э. Особенности городского среднего класса Казахстана. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2018. С. 5.
2. Матаев Г.М. Процессы формирования среднего класса в Республике Казахстан: политологический анализ: автореф. док. полит. наук. – Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2009. – 21 с.
3. Шкаратан О.И. Социология неравенства. Теория и реальность. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2012.

4. Burunciuc L. Dream Bigger: Building the Middle-Class in Central Asia// The World Bank. October 17, 2017. URL: <http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/10/17/dream-bigger-building-the-middle-class-incentral-asia>.
5. Комитет по статистике РК URL: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersSMEnterprises?_afz-Loop=9069023247697977#%40%3F_afz-Loop%3D9069023247697977%26_adf.ctrl-state%3D1b0x44xom9_54.
6. Валлерстайн И. Буржуа(зия): понятие и реальность с XI по XXI вв. // Валлерстайн И., Балибар Э. Раса, нация, классы. Двусмысленные идентичности / Пер. с фр. М., 2004. С. 166.
7. Беседа Realist'a с известным украинским учёным-демографом Эллой Либановой. URL: <http://blog.i.ua/user/1633142/2232217/>.
8. Светлана Шестернёва. Демографическая ситуация в Казахстане развивается динамично — эксперт. Новые возможности. URL: <https://365info.kz/2019/11/demograficheskaya-situatsiya-v-kazahstane-razvivaetsya-dinamichno-ekspert>
9. Половина казахстанцев готовы переехать в другую страну. URL: https://forbes.kz/process/expertise/polovina_kazahstantsev_gotovy_i_pereehat_v_druguyu_stranu/?utm_term=Autofeed&utm_campaign=Echobox&utm_medium=Social&utm_source=Facebook#Echobox=1530250345.
10. Холоденина Виктория. Сколько нужно зарабатывать в Германии, чтобы относиться к среднему классу? URL: <https://germania.one/skolko-nuzhno-zarabatyvat-v-germanii-chtoby-otnositja-k-srednemu-klassu/>.
11. Пудовкин Евгений. Европейский средний класс обогнал американский. URL: http://www.ng.ru/world/2017-04-26/6_6982_middleclass.html.
12. Средний класс растворился в населении. URL: http://www.ng.ru/economics/2019-10-03/4_7693_klass.html.

REFERENCES

1. Otar, E. (2018). *Osobennosti gorodskogo srednego klassa Kazakhstana [Features of the urban middle class of Kazakhstan]*. Astana: YENU im. L.N. Gumileva [in Russian].
2. Matayev, G.M. (2009). *Protsessy formirovaniya srednego klassa v Respublike Kazakhstan: politologicheskii analiz [The processes of the formation of the middle class in the Republic of Kazakhstan]. Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty: KazNU im. al'-Farabi [in Russian].
3. Shkaratan, O.I. (2012). *Sotsiologiya neravenstva. Teoriya i real'nost' [The sociology of inequality. Theory and Reality]*. Moskva: Izdatel'skiy dom Vysshey shkoly ekonomiki [in Russian].
4. Burunciuc, L. (2017). Dream Bigger: Building the Middle-Class in Central Asia. *The World Bank, October 17*. Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/news/opinion/2017/10/17/dream-bigger-building-the-middle-class-incentral-asia> [in English].
5. Komitet po statistike RK [Statistics Committee of the Republic of Kazakhstan]. *stat.gov.kz*. Retrieved from http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersSMEnterprises?_afz-Loop=9069023247697977#%40%3F_afz-Loop%3D9069023247697977%26_adf.ctrl-state%3D1b0x44xom9_54 [in Russian].
6. Vallerstayn, I., & Balibar, E. (2004). *Burzhua(ziya): ponyatiye i real'nost' s XI po XXI vv. [Bourgeois (Ziya): concept and reality from the 11th to the 21st centuries]*. Rasa, natsiya, klassy. Dvusmyslennyye identichnosti. Moskva [in Russian].
7. Beseda Realist'a s izvestnym ukrainskim uchonym-demografom Elloy Libanovoy [Realist's conversation with the famous Ukrainian scientist-demographer Ella Libanova]. *blog.i.ua*. Retrieved from <http://blog.i.ua/user/1633142/2232217/> [in Russian].

8. Shesternova, S. Demograficheskaya situatsiya v Kazakhstane razvivayetsya dinamichno-ekspert. Novyye vozmozhnosti [The demographic situation in Kazakhstan is developing dynamically - expert. New opportunities.]. *365info.kz*. Retrieved from <https://365info.kz/2019/11/demograficheskaya-situatsiya-v-kazahstane-razvivaetsya-dinamichno-ekspert> [in Russian].
9. Polovina kazahstantsev gotovy pereyehat' v druguyu stranu [Half of Kazakhstanis are ready to move to another country]. *forbes.kz*. Retrieved from https://forbes.kz/process/expertise/polovina_kazahstantsev_gotovy_i_pereehat_v_druguyu_stranu/?utm_term=Autofeed&utm_campaign=Echobox&utm_medium=Social&utm_source=Facebook#Echobox=1530250345 [in Russian].
10. Kholodenina, V. Skol'ko nuzhno zarabatyvat' v Germanii, chtoby otosit'sya k srednemu klassu? [How much do you need to earn in Germany to belong to the middle class?]. *germania.one*. Retrieved from <https://germania.one/skolko-nuzhno-zarabatyvat-v-germanii-chtoby-otnositsja-k-srednemu-klassu/> [in Russian].
11. Pudovkin, Y. Yevropeyskiy sredniy klass obognal amerikanskiy [The European middle class overtook the American]. *www.ng.ru*. Retrieved from http://www.ng.ru/world/2017-04-26/6_6982_midlleclass.html [in Russian].
12. Sredniy klass rastvorilsya v naselenii [The middle class has dissolved in the population]. *www.ng.ru*. Retrieved from http://www.ng.ru/economics/2019-10-03/4_7693_klass.html [in Russian].

УДК 324-057(4-6ЄС)»2019»:316.75

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2 (23).47–58

Михайло Шелемба,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ВИБОРИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ В 2019 р.: ІДЕОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Статтю присвячено аналізу структури розподілу політичних сил в Європейському парламенті відповідно до результатів виборів в 2019 р., залежно від участі та ідеологічних особливостей голосування на наднаціональному та національному рівнях кожної з країн-учасниць ЄС. Дослідження проведено з використанням статистичного, порівняльного аналізу та методу системного підходу. Показано, що оцінка загальних результатів голосування на рівні ЄС дала можливість розробити структуру розподілу політичних сил на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні. Доведено, що загальна структура позицій єврооптимістів переважає структуру позицій євроскептиків за результатами виборів 2019 р. Визначено певне зростання присутності євроскептиків, зокрема політичної ультраправої, радикальної, націоналістичної політичної сили, зростання впливу об'єднаних лівих, які орієнтовані на євроінтеграцію. Розроблено структуру впливу ідеологічних пріоритетів, ставлення до євроінтеграції країн-учасниць ЄС на результати виборів до Європейського парламенту в 2019 р. Встановлено перелік країн-учасниць, які за результатами виборів змінили ставлення до євроінтеграції. Це зокрема: Данія (зміна єврооптимістичного та євроскептичного спрямування та єврооптимізм), Франція, Італія та Польща (зміна єврооптимізму на євроскептицизм), Греція та Велика Британія (зміна євроскептичного спрямування на єврооптимізм).

Ключові слова: вибори, Європейський парламент, країни-учасниці, національний рівень, наднаціональний рівень, ідеологічні особливості, електорат, електоральні переваги.

The article aims to analyze the structure of the distribution of political forces in the European Parliament in the light of the 2019 elections, depending on the participation and ideological features of the vote at the supranational and national levels of each EU member state. The study was conducted using statistical, benchmarking and systematic approach. It is shown that an assessment of the overall results of the vote at EU level made it possible to develop a structure for the distribution of political forces in the 2019 elections to the European Parliament at the supranational level. Establishing voter turnout in these elections, related to the orientation of EU voters to develop and strengthen their influence on political processes, understanding their ability to realistically solve significant problems in various fields. It is proved that the overall structure of Euro-optimists positions outweighs the structure of Euro-skeptics

positions in the 2019 elections. There has been a definite increase in the presence of Eurosceptics, in particular, a political far-right, radical, nationalist political force, and an increase in the influence of the United Left, which is oriented towards European integration. The prerequisites for the development and level of electoral preferences of the population of the EU Member States in the results of the 2019 elections are studied. The distribution of electoral support by political forces following the elections to the European Parliament at the national level has been determined, and changes have been compared with previous elections. The structure of influence of ideological priorities, attitude towards European integration of the EU member states on the results of the European Parliament elections in 2019 is presented. The list of participating countries that resulted in a change of attitude towards European integration, including: Denmark (change of Euro-optimistic and Euro-skeptical direction and Euro-optimism), France, Italy and Poland (change of Euro-optimism to Euro-skepticism), Greece and Greater Europe focus on Euro-optimism).

Keywords: elections, European Parliament, member states, national level, supranational level, ideological features, electorate, electoral advantages.

Постановка проблеми. Результати виборів до Європейського парламенту демонструють дворівневу картину партійно-політичних сил та ідеологічних течій в електоральному просторі ЄС. На наднаціональному рівні за наслідками цих виборів формується розподіл сил законодавчої влади, вищих органів виконавчої влади ЄС. На національному рівні кожної з країн-учасниць ЄС вони характеризують стан та тенденції розвитку електоральних переваг окремих держав цього наднаціонального об'єднання, дають можливість оцінити схожість та відмінність бачення громадянами подальшого політичного та ідеологічного курсу. Встановлення всебічних характеристик та особливостей результатів голосування до Європейського парламенту в 2019 р. є запорукою достовірного визначення картини ідеологічних та партійних переваг на сучасному етапі розвитку електорального простору країн-учасниць та ЄС в цілому. Зважаючи на вищезазначене, вивчення результатів виборів до Європейського парламенту в 2019 р. та їх ідеологічних особливостей є важливим та актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання партійної конфігурації, оцінки результатів виборів до Європейського парламенту та їх наслідків для подальшого функціонування ЄС вивчалось в працях таких науковців та дослідників, як: Г. Вахняк, О. Гісси, М. Панковська, Б. Ткач, О. Токарюк тощо. Незважаючи на існування праць, присвячених вказаній проблематиці, існує потреба визначення стану та структури сучасної партійної конфігурації політичних сил Європейського парламенту.

Мета статті – визначення структури розподілу політичних сил в Європейському парламенті за результатами виборів в 2019 р. залежно від участі та ідеологічних особливостей голосування на наднаціональному та національному рівні кожної з країн-учасниць ЄС. Для реалізації визначеної мети окреслено такі завдання: 1) оцінка загальних результатів та розробка структури розподілу політичних сил на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні; 2) аналіз передумов

розвитку та рівня електоральних переваг населення країн-учасниць ЄС за результатами досліджуваних виборів в 2019 р.; 3) формування структури впливу ідеологічних пріоритетів, ставлення до євроінтеграції країн-учасниць ЄС на результати виборів до Європейського парламенту в 2019 р.

Результати дослідження. Проведемо оцінку загальних результатів та розробку структури розподілу політичних сил на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні. Дослідження цього напрямку, як і інших, визначених у завданнях, здійснюється з використанням статистичного, порівняльного аналізу та методу системного підходу.

Згідно з офіційними статистичними даними, встановлено, що під час виборів 2019 р. (з 23.05 про 26.05.2019 р.) було забезпечено найвищу явку виборців за останні двадцять років (рис. 1). Як демонструє динаміка змін зазначеного показника, в 2019 р. явка на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні становила 50,66%, що на 8,05% вище порівняно з виборами 2014 р., на 7,69% вище порівняно з виборами 2009 р., на 5,19% вище стосовно 2004 р. і на 1,15% - 1999 р.

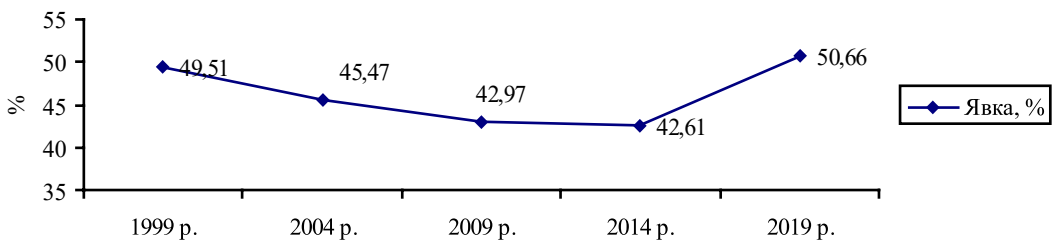

Рис. 1. Динаміка явки виборців на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні

Джерело: складено за даними [3]

Демонстрація зростання явки на виборах в ЄС, за твердженням дослідників [1], свідчить про настрої виборців самостійно вирішувати та формувати політичний простір, про розуміння того, що участь у виборчих процесах дає їм владу та право на власні погляди стосовно певних значущих аспектів життя. Нами було визначено перелік країн, в яких відмічено найвище зростання явки під час виборів в 2019 р. порівняно з попередніми (2014 р.). Найвищий рівень зростання явки спостерігався в Польщі (з 23,83% в 2014 р. до 45,68% в 2019 р.) [4]. Незважаючи на той факт, що країна належить до категорії держав, де переважає єврооптимізм, населення впродовж всього членства країни в ЄС не виявляє високої активності щодо голосування на цих виборах (явка менша порівняно з іншими європейськими країнами). Вказане пов'язують з порушенням демократії країни на рівні влади, яка формується правлячою партією, котра зазвичай проходить до Європейського парламенту [2];

- високий рівень зростання явки на цих виборах відмічався в Словаччині, зокрема якщо в 2014 р. він становив 13,05%, то в 2019 р. – 22,74%;

- зросла явка в Данії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Великій Британії (незважаючи на процес Брекзиту), Іспанії, Швеції, Австрії, Фінляндії, Чехії, Естонії, Кіпрі, Литві, Латвії, Угорщині, Словенії, Румунії, Хорватії.

За твердженням дослідників [1; 5], передумовами такого росту стали боротьба за захист клімату (особлива роль належить Німеччині та Нідерландам), потреба захисту від політичних сил, що пропагують євроскептицизм, соціальні акції протестів у багатьох країнах тощо.

Вивчення узагальнених результатів виборів на наднаціональному рівні дозволило визначити основний партійний склад та ідеологічні орієнтири політичних сил, які пройшли до Європейського парламенту в 2019 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Основний партійний склад та ідеологічні орієнтири політичних сил, які пройшли до Європейського парламенту в 2019 р.

№ п/п	Політичні групи в Європейському парламенті	Вибори в 2014 р. (за політичними силами, які функціонували в Європейському парламенті)		Вибори в 2019 р.		Ідеологічний орієнтир
		Кількість мандатів	% в загальному складі Європейського парламенту, %	Кількість мандатів	% в загальному складі Європейського парламенту, %	
1	Європейська народна партія (скороч. з англ. EPP)	216	28,8	182	24,23	Правоцентризм, християнська демократія, ліберальний консерватизм, єврофедералізм, пан'європеїзм
2	Прогресивний альянс соціалістів і демократів (скороч. з англ. S&D)	185	24,7	154	20,51	Лівоцентризм, соціал-демократія
3	Транснаціональний союз Альянс лібералів і демократів за Європу (скороч. з англ. ALDE) (з червня 2019 – Політична група «Оновлена Європа» (скороч. з англ. Renew Europe))	69	9,2	108	14,38	Лібералізм, консервативний лібералізм, соціал-лібералізм, єврооптимізм

4	Фракція Європейського парламенту «Зелені - Європейський вільний альянс» (скороч. з англ. Greens/EFA)	52	7	74	9,85	Зелена політика, регіоналізм, права національних меншин, єврооптимізм
5	Політична група Ідентичність і демократія (скороч. з англ. ID)	36 (у попередників)	4,8	73	9,72	Ультраправі політичні погляди, націоналізм, євроскептицизм (за оцінками фахівців), сувереністська ідеологія (згідно з підходом політичної сили)
6	Фракція Європейського парламенту «Європейські консерватори та реформісти» (скороч. з англ. ECR)	77	10,3	62	8,26	Консерватизм, євроскептицизм
7	Політична група «Європейські об'єднані ліві / Лівозелені Півночі» (скороч. з англ. GUE/NGL)	52	6,9	41	5,46	Демократія, соціалізм, фемінізм, екосоціалізм, єврокомунізм, ліві політичні погляди
8	Позафракційні (скороч. з англ. NI)	20	2,7	57	7,59	Різні політичні орієнтири
9	Фракція Європейського парламенту «Європа свободи та прямої демократії» (скороч. з англ. EFDD)	42	5,6			
	Разом:	749	100	751	100	

Джерело: складено за даними [6]

Аналіз результатів систематизації електоральних переваг (табл. 1) дозволив констатувати переважання правої ідеології, з вагомим лідерством правоцентристської політичної сили (EPP). Вона порівняно з попередніми виборами втратила 34 мандати. Друга за кількістю депутатів партія Європейського парламенту (лівоцентристська S&D) також за результатами виборів 2019 р. втрачає рівень підтримки виборців на 31 мандат. Ліберали (ALDE) посідають третє місце, їх підтримує більша кількість виборців порівняно з попереднім періодом. Скорочення позицій в Європейському парламенті в 2019 р. для двох найбільших політичних сил (EPP та S&D) пов'язане з посиленням місця в політичному просторі політичного об'єднання зелених та регіоналістів (Greens/EFA займає четверте місце) і ульт-

траправої націоналістичної політичної групи ID (п'яте місце). Зростання в 2019 р. підтримки четвертої за рівнем присутності в Європейському парламенті політичної сили Greens/EFA пов'язане з масштабними акціями населення ЄС щодо захисту клімату, які проходили тривалий час. Також в рамках цієї політичної сили функціонує регіоналістська течія. Зростання підтримки ультраправих більшою мірою пов'язане з їх значною підтримкою у Франції (критика політики Е. Макрона щодо євроінтеграції, політики щодо біженців) та в Італії. Шосте місце отримали консерватори (ECR), які втратили підтримку порівняно з минулими виборами, сьоме – група європейських лівих (GUE/NGL), у яких також зменшився рівень підтримки населення.

Потрібно зробити висновок, що загальна структура позицій (у %) єврооптимістів (24,23EPP + 20,51S&D + 14,38 ALDE + 9,85Greens/EFA) переважає структуру позицій євроскептиків (9,72ID + 8,26ECR + 5,46GUE/NGL) за результатами виборів 2019 р.

Проведемо вивчення передумов розвитку та оцінку рівня електоральних переваг населення країн-учасниць ЄС за результатами досліджуваних виборів в 2019 р.

У табл. 2 подано розподіл електоральної підтримки за політичними силами за результатами виборів до Європейського парламенту в 2019 р. на національному рівні. Якщо аналізувати отримані дані, можна відзначити, що найбільшу кількість місць згідно з діючими правилами розподілу мандатів в Європейському парламенті мали: Німеччина (96 мандатів), Франція (74 мандати), Італія та Велика Британія (по 73 мандати), Іспанія (54 мандати), Польща (51 мандат). Якщо оцінювати партійно-ідеологічний розподіл вказаних шести країн-учасниць ЄС, то можна констатувати наступне.

Таблиця 2

Розподіл електоральної підтримки за політичними силами за результатами виборів до Європейського парламенту в 2019 р. на національному рівні

Назва країни	Розподіл електоральної підтримки за політичними силами, мандатів								Кількість мандатів в Європейському парламенті
	EPP	S&D	ALDE (Renew Europe)	Greens/EFA	ID	ECR	GUE/NGL	NI	
Австрія	7	5	1	2	3				18
Бельгія	4	3	4	3	3	3	1		21
Болгарія	7	5	3			2			17
Хорватія	4	3	1			1		2	11
Кіпр	2	2					2		6
Чехія	5		6	3	2	4	1		21
Данія	1	3	5	2	1		1		13
Естонія		2	3		1				6
Фінляндія	3	2	3	2	2		1		13
Франція	8	5	21	12	22		6		74

Німеччина	29	16	7	25	11	1	6	1	96
Греція	8	2				1	6	4	21
Угорщина	13	5	2					1	21
Ірландія	4		1	2			4		11
Італія	7	19			28	5		14	73
Латвія	2	2	1	1		2			8
Литва	4	2	2	2		1			11
Люксембург	2	1	2	1					6
Мальта	2	4							6
Нідерланди	6	6	6	3		4	1		26
Польща	17	8				26			51
Португалія	7	9		1			4		21
Румунія	14	10	8						32
Словаччина	4	3	2			2		2	13
Словенія	4	2	2						8
Іспанія	12	20	8	2		3	6	3	54
Швеція	6	5	3	2		3	1		20
Велика Британія		10	17	11		4	1	30	73
ЄС разом на наднаціональному рівні:	182	154	108	74	73	62	41	57	751

Джерело: складено за даними [7]

Німеччина забезпечила найбільшу кількість представників правоцентристської Європейської народної партії (29 депутатів). Представники цієї політичної сили отримали найбільшу підтримку в країні під час вказаних виборів. Також суттєву підтримку мала Фракція Європейського парламенту «Зелені – Європейський вільний альянс» (Greens/EFA) (25 мандатів). В цілому по країні продемонстровано прихильність населення до політичних сил європейського спрямування. Вагомі результати Greens/EFA на вказаних виборах обумовлені масштабною підтримкою цього політичного об'єднання саме в Німеччині, в якій відбуваються акції щодо зростання оподаткування шкідливих для навколишнього природного середовища виробництв, інші екологічно орієнтовані акції.

Франція продемонструвала переважання електоральної підтримки ультраправої радикальної Політичної групи Ідентичність і демократія (ID), яка в країні очолюється Марін Ле Пен. На думку фахівців, важливим результатом для Франції є голосування за об'єднаних зелених, які хоча і посіли третє місце за національними електоральними перевагами, все ж продемонстрували появу нової категорії виборців молодого покоління, які мають певне бачення політичного розвитку. Друге місце за національними виборами здобули ліберали (ALDE) (з червня 2019 – Політична група «Оновлена Європа» (Renew Europe)). Якщо порівнювати результати голосування виборців країни в 2014 р. (табл. 3) та 2019 р. (табл. 2), можна відмітити зміщення електоральних переваг у бік євроскептицизму.

Таблиця 3

Розподіл електоральної підтримки за політичними силами за результатами виборів до Європейського парламенту в 2014 р. на національному рівні

Назва країни	Розподіл електоральної підтримки за політичними силами, мандатів									Кількість мандатів в Європейському парламенті
	EPP	S&D	ALDE (Renew Europe)	Greens/EFA	ENF (ID в 2019 р.)	ECR	GUE/NGL	NI	EFDD	
Австрія	5	5	1	3	4					18
Бельгія	4	4	6	2	1	4				21
Болгарія	7	4	4			2				17
Хорватія	5	2	2	1		1				11
Кіпр	1	2				1	2			6
Чехія	7	4	4			2	3		1	21
Данія	1	3	3	1		3	1	1		13
Естонія	1	1	3	1						6
Фінляндія	3	2	4	1		2	1			13
Франція	20	12	7	6	15		5	3	6	74
Німеччина	34	27	4	13	1	6	8	2	1	96
Греція	5	4				1	6	5		21
Угорщина	12	4		2				3		21
Ірландія	4	1	1			1	4			11
Італія	12	31	1	1	6	5	3		14	73
Латвія	4	1	1	1		1				8
Литва	3	2	3	1		1			1	11
Люксембург	3	1	1	1						6
Мальта	3	3								6
Нідерланди	5	3	7	2	4	2	3			26
Польща	22	5			2	19		2	1	51
Португалія	8	8	1				4			21
Румунія	13	13	3			2		1		32
Словаччина	6	4				3				13
Словенія	5	1	1	1						8
Іспанія	17	14	8	5			10			54
Швеція	4	6	3	4		2	1			20
Велика Британія	2	18	1	6	3	19	1	3	18	71
ЄС разом на національному рівні:	216	185	69	52	36	77	52	20	42	749

Джерело: складено за даними [8]

Дані голосування показали, що у Великій Британії найбільшу перемогу здобули позафракційні депутати. Хоча, якщо розглядати розподіл електоральних переваг через призму праві – ліві, то перемогу здобули політичні сили правого спрямування.

Італія, як і Франція, вирізняється вагомою підтримкою ультраправої радикальної Політичної групи Ідентичність і демократія (ID). В Іспанії перемогу здобувають партії правого спрямування, основний пріоритет за результатами голосування отримує лівоцентристський Прогресивний альянс соціалістів і демократів.

Польща, яка посідає шосте місце в Європейському парламенті за кількістю мандатів, надає найбільшу підтримку консервативній, євроскептично орієнтованій фракції Європейського парламенту «Європейські консерватори та реформісти» (ECR). Факт підтримки цієї політичної сили можна пояснити розчаруванням населення у політиці влади через погіршення демократії, авторитаризмом з боку правлячої політичної сили, яку очолює Я. Качинський.

Здійснимо формування структури впливу ідеологічних пріоритетів, ставлення до євроінтеграції країн-учасниць ЄС на результати виборів до Європейського парламенту в 2019 р. Вказане можна запропонувати зробити на підставі виділення найбільш впливових політичних сил, що мають відповідні ідеологічні пріоритети, характеру їх ставлення до євроінтеграції за кожною з країн-учасниць ЄС (табл. 4).

Таблиця 4

Структура впливу ідеологічних пріоритетів, ставлення до євроінтеграції країн-учасниць ЄС на результати виборів до Європейського парламенту в 2019 р.

Назва країни	2014		2019	
	Політична сила, яка отримала найбільше голосів	Ставлення до євроінтеграції	Політична сила, яка отримала найбільше голосів	Ставлення до євроінтеграції
Австрія	EPP, S&D	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Бельгія	ALDE	єврооптимізм	EPP, ALDE	єврооптимізм
Болгарія	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Хорватія	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Кіпр	S&D, GUE/ NGL	єврооптимізм, євроскептицизм	EPP, S&D, GUE/ NGL	єврооптимізм, євроскептицизм
Чехія	EPP	єврооптимізм	ALDE	єврооптимізм
Данія	S&D, ALDE, ECR	єврооптимізм, євроскептицизм	ALDE	єврооптимізм
Естонія	ALDE	єврооптимізм	ALDE	єврооптимізм
Фінляндія	ALDE	єврооптимізм	EPP, ALDE	єврооптимізм

Франція	EPP	єврооптимізм	ID	євроскептицизм
Німеччина	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Греція	GUE/NGL	євроскептицизм	EPP	єврооптимізм
Угорщина	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Ірландія	EPP, GUE/NGL	єврооптимізм, євроскептицизм	EPP, GUE/NGL	єврооптимізм, євроскептицизм
Італія	S&D	єврооптимізм	ID	євроскептицизм
Латвія	EPP	єврооптимізм	EPP, S&D, ECR	єврооптимізм, євроскептицизм
Литва	EPP, ALDE	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Люксембург	EPP	єврооптимізм	EPP, ALDE	єврооптимізм
Мальта	EPP, S&D	єврооптимізм	S&D	єврооптимізм
Нідерланди	ALDE	єврооптимізм	EPP, S&D, ALDE	єврооптимізм
Польща	EPP	єврооптимізм	ECR	євроскептицизм
Португалія	EPP, S&D	єврооптимізм	S&D	єврооптимізм
Румунія	EPP, S&D	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Словаччина	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Словенія	EPP	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Іспанія	EPP	єврооптимізм	S&D	єврооптимізм
Швеція	S&D	єврооптимізм	EPP	єврооптимізм
Велика Британія	ECR	євроскептицизм	ALDE	єврооптимізм

Джерело: складено за даними [8; 7]

Відповідно до представленої структури можемо констатувати, що в 2019 р. під час виборів до Європейського парламенту виборці таких країн-учасниць змінили ставлення до євроінтеграції, зокрема:

- Данії, в якій на минулих виборах пріоритетний вплив мали дві політичні сили єврооптимістичного спрямування (S&D, ALDE) і одна, націлена на євроскептицизм (ECR), а на виборах 2019 р. було обрано тільки ту, яка пропагувала єврооптимізм;

- Франції, Італії та Польщі, в яких на зміну євроінтеграційним електоральним перевагам 2014 р. прийшли політичні сили, що є прихильницями євроскептицизму;

- Греції та Великої Британії, населення яких на зміну пріоритетної підтримки політичних сил євроскептичного спрямування підтримало в 2019 р. політичні сили, що пропагували єврооптимізм.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення загальних результатів голосування на рівні ЄС дозволило розробити структуру розподілу політичних сил на виборах до Європейського парламенту в 2019 р. на наднаціональному рівні.

Встановлено, що загальна структура позицій єврооптимістів переважає структуру позицій євроскептиків за результатами цих виборів. При цьому визначено певне зростання присутності євроскептиків, зокрема політичної

ультраправої, радикальної, націоналістичної політичної сили, зростання впливу об'єднаних лівих, які орієнтовані на євроінтеграцію. Вивчено передумови розвитку та рівень електоральних переваг населення країн-учасниць ЄС за результатами досліджуваних виборів у 2019 р. Визначено розподіл електоральної підтримки за політичними силами за результатами виборів до Європейського парламенту на національному рівні, встановлено зміни порівняно з попередніми виборами. Представлено структуру впливу ідеологічних пріоритетів, ставлення до євроінтеграції країн-учасниць ЄС на результати виборів до Європейського парламенту в 2019 р. Встановлено перелік країн-учасниць, які за результатами виборів здійснили зміну ставлення до євроінтеграції. Це зокрема: Данія (зміна єврооптимістичного та євроскептичного спрямування та єврооптимізм), Франція, Італія та Польща (зміна єврооптимізму на євроскептицизм), Греція та Велика Британія (зміна євроскептичного спрямування на єврооптимізм).

До перспектив подальших досліджень можна віднести доцільність здійснення факторного аналізу трансформації партійної конфігурації та ідеологічних електоральних переваг за результатами виборів до Європейського парламенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Главное о результатах выборов в Европарламент. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://www.dw.com/ru/a-48892941> (дата звернення: 01.11.2019).
2. Токарюк О. Відтінки єврооптимізму: чого чекати від виборів до Європарламенту в Польщі? Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/vidtinki-yevrooptimizmu-chogo-chekati-vid-viboriv-do-yevroparlamentu-v-polshi> (дата звернення: 01.11.2019).
3. Frekwencja według roku. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://wyniki-wyboru.eu/frekwencja/> (дата звернення: 01.11.2019).
4. Frekwencja według kraju. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://wyniki-wyboru.eu/frekwencja/> (дата звернення: 01.11.2019).
5. Pankowska M. Wzбира zielona fala? Zobacz, jak głosowała Europa. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://oko.press/wzбира-zielona-fala-zobacz-jak-glosowala-europa-ma-i-ostateczne-wyniki/> (дата звернення: 01.11.2019).
6. Parlament Europejski: 2019–2024. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://wyniki-wyboru.eu/wyniki-wyborow/2019-2024/> (дата звернення: 01.11.2019).
7. Seats by political group and country: 2019-2024. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://election-results.eu/seats-political-group-country/2019-2024/> (дата звернення: 01.11.2019).
8. Seats by political group and country: 2014-2019. Дата оновлення: 01.11.2019. URL: <https://election-results.eu/seats-political-group-country/2014-2019/outgoing-parliament/> (дата звернення: 01.11.2019).

REFERENCES

1. Glavnoye o rezultatakh vyborov v Evroparlament [The main thing about the results of the elections to the European Parliament]. *dw.com*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/a-48892941> [in Russian].

2. Tokariuk, O. Vidtinky yevrooptymizmu: choho chekaty vid vyboriv do Yevroparlamentu v Polshchi? [Shades of Euro-optimism: What to expect from the elections to the European Parliament in Poland?]. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/vidtinki-yevrooptymizmu-chogo-chekati-vid-viboriv-do-yevroparlamentu-v-polshi> [in Ukrainian].
3. Frekwencii vedlug roku [Turnout by year]. Retrieved from <https://wyniki-wybory.eu/frekwencja/> [in Polish].
4. Frekwencii vedlug kraiu [Turnout by country]. Retrieved from <https://wyniki-wybory.eu/frekwencja/> [in Polish].
5. Pankovska, M. Vzbiera zielona fala? Zobach, yak glosovala Yevropa [Is the green wave rising? See how Europe voted]. Retrieved from <https://oko.press/wzbiera-zielona-fala-zobacz-jak-glosowala-europa-mapa-i-ostateczne-wyniki/> [in Polish].
6. Parlament Europeyski: 2019–2024 [European Parliament: 2019–2024]. Retrieved from <https://wyniki-wybory.eu/wyniki-wyborow/2019-2024/> [in Polish].
7. Seats by political group and country: 2019-2024. Retrieved from: <https://election-results.eu/seats-political-group-country/2019-2024/> [in Polish].
8. Seats by political group and country: 2014-2019. Retrieved from <https://election-results.eu/seats-political-group-country/2014-2019/outgoing-parliament/> [in Polish].

УДК 364.2 : 316.347

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).59–70

Катерина Машико,
кандидат економічних наук,
заступник директора з наукової роботи
Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і
гуманітарних досліджень НАН України

РОЛЬ ЕТНІЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Дослідження присвячено теоретичному узагальненню впливу етнічних характеристик населення на якість його життя. У статті обґрунтовано необхідність вивчення якості життя в етнічному вимірі. Наведені наукові результати свідчать про статистично значимий вплив певних світоглядних каналів на якість життя. Дослідження поведінкових каналів, що формують соціально-економічний статус етнічної групи, дають неоднозначні результати. Обґрунтовано, що соціально-економічна поведінка окремих етнічних груп обумовлена специфічною комбінацією складових етнічної ідентичності

Ключові слова: *добробут, етнос, етнічна ідентичність, меншина, якість життя*

The study is devoted to the theoretical generalization of ethnic characteristics of the population influence of on the quality of life. Quality of life is a complex, multidimensional phenomenon that combines objective living conditions with the subjective perception of living standards.

The dynamism and complexity of the “quality of life” phenomenon requires adherence to the principles of multilateralism and taking into account the specificity of the object of study in assessing. Therefore, the article proves the need of researching the quality of life in the ethnic dimension.

The article examines scientific studies that confirms the dependence of quality of life on ethnicity-related characteristics of the population. The phenomenon that regulates the set of characteristics of an ethnos is ethnic identity. Ethnic identity components (behavior, ideal, ethnic self-identification, sense of belonging, pride and affirmation, knowledge of history and traditions, value orientations such as individualism or collectivism, etc.) are considered in the article as possible channels of influence on quality of life.

Thus, the components of ethnic identity can influence both the level of importance of certain spheres of life and the desire to increase that level. At the same time, there is a perception of an ethnic group in another part of society that is often associated with biased attitudes and ethnic stereotypes. They are threatening phenomena and can serve as a basis for justifying discrimination on ethnic (racial, cultural) grounds.

These scientific findings indicate a statistically significant impact of certain vision channels on quality of life. Studies of behavioral channels that shape the socio-eco-

conomic status of an ethnic group gave mixed results. Accordingly, it is argued that the socio-economic behavior of particular ethnic groups is conditioned by a specific combination of ethnic identity components. This specificity is often associated with ethnic minorities, high levels of isolation of ethnic groups, discrimination (racial, ethnic) and other conditions under which the values of the group can have a significant impact on the life of its members.

Keywords: *well-being, ethnicity, ethnic identity, minority, quality of life*

«Ethnicity is a highly complex and very much contested concept»[1, с.28]

(Етнічність є вельми складним і надзвичайно спірним поняттям)

В. Бадер

Постановка проблеми. Людиноцентристські погляди у державному управлінні, науці, культурі обумовлюють гостру актуальність дослідження якості життя населення. Результати діагностики якості життя слугують підґрунтям для розробки інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку. З іншого боку, зміни у суспільстві впливають на методологію оцінювання якості життя.

Динамічність і складність явища «якості життя» потребує при його оцінюванні дотримання принципів багатосторонності та врахування специфіки об'єкта дослідження[2]. Тому у разі, коли цілі дослідження пов'язуються з територіями країни, де поряд проживають кілька національностей, необхідне підґрунтя для коректного врахування етнічного фактору при трактуванні результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Західні науковці з 1960-х років почали приділяти увагу різним аспектам якості життя. Залежно від наукового напрямку, ці дослідження стосувалися психології (емоційні, когнітивні, ціннісні аспекти); соціології (сприйняття якості життя, задоволеність, щастя, суспільні зв'язки, злочинність), економіки (рівень доходів, доступність продуктів харчування, рівень освіти) тощо. В подальшому синтез різних підходів сформував актуальну на сьогодні об'єктивно-суб'єктивну модель якості життя, що лежить в основі методологій його оцінювання. Крім того, варто звернути увагу, що в західних наукових роботах категорія «якості життя» часто асоціюється зі станом здоров'я населення. Поряд з цим у міжнародних методиках, які характеризують різні об'єктивні та суб'єктивні аспекти якості життя, застосовуються терміни «людський розвиток», «добробут», «життєздатність» тощо. В Україні найбільш комплексна робота з підготовки методології оцінювання якості життя здійснюється науковцями Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи.

Впливу етнічності на соціально-економічні процеси приділяли увагу такі українські дослідники: Будкін В., Кравченко Н.В., Пітюлич М.І. Значний доробок в контексті етноекonomіки є в авторів з Російської Федерації. Окремі аспекти дослідження впливу етнічності на якість життя широко розкриті вченими з Канади, США, ЄС. Однак контекст їх досліджень ви-

пливає із наявності у цих країнах депривованих, ізольованих етнічних або расових меншин.

Наразі у західних публікаціях висвітлено результати досліджень, які доводять існування відмінностей між етнічними групами у якості їх життя. Незважаючи на наявний доробок, українські дослідження концентруються на вивченні регіональних диференціацій у якості життя чи окремих її компонентів. Водночас етнічний зріз висвітлено лише у невеликій кількості робіт і потребує більш глибокого дослідження та аналізу.

Мета дослідження: теоретичне узагальнення впливу етнічних характеристик населення на якість його життя.

Результати дослідження. Категорія якості життя характеризує надзвичайно складне явище. Ця складність обумовлена такими обставинами:

- людське життя має багато сфер, якість яких можна оцінювати;
- наявність великої кількості факторів, що динамічно впливають на життя людини або соціальної групи;
- суб'єктивність сприйняття ситуації, у якій знаходиться індивід, якість життя якого оцінюється.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає якість життя як сприйняття особами своєї життєвої позиції в контексті культури та системи цінностей, в якій вони живуть, і стосовно їх цілей, очікувань, стандартів та проблем [3, с.28].

Наразі у світі напрацьовано багато методологічних підходів до оцінювання якості життя у національних масштабах: ОЕСР: BetterLifeIndex, European Quality of Life Surveys (EQLS), Індекс життєздатності міст від The Economist Intelligence Unit, Legatum Prosperity Index тощо. Також окремі країни мають власні індекси, що характеризують якість життя у регіональному зрізі. В Україні органами статистики розраховується регіональний індекс людського розвитку. У вказаних методологіях найчастіше виділяються такі сфери якості життя: здоров'я, житлові умови, доходи, громадська активність, суспільне середовище, екологія, безпека, зайнятість, інфраструктура.

Складові, за якими відбувається оцінювання якості життя, тісно між собою взаємопов'язані. Так, фінансовий добробут пов'язаний із типом зайнятості, здоров'ям, освітою. Житлові умови є наслідком добробуту індивіда. Однак значимість складових якості життя у деяких методологіях не вважається однаковою і піддається ваговим коефіцієнтам.

Водночас потрібно мати на увазі, що індивідуальна значимість різних сфер життя обумовлена цінностями конкретної людини. Врахування ціннісних орієнтацій людей присутнє у методології ОЕСР (Better Life Index) [4], сайт якого дозволяє користувачу визначити вагомість сфер особисто для себе. У результаті результуючі індикатори якості життя аналізованих країн підлаштовуються під окрему особистість і ілюструють «адаптовану» картину.

Саме такий зв'язок лежить в основі обмеження кількості критеріїв для оцінювання якості життя (а отже, і зменшення кількості індикаторів і витрат на здійснення дослідження).

Роль етнічного чинника у формуванні якості життя стає предметом досліджень у разі проблемності певних етносів і зумовлених нею викликів для соціально-економічних систем.

Прикладами можуть слугувати дослідження ситуації із певними складовими якості життя ромів у ЄС. На початку 2000-х років на рівні міжнародних організацій та утворень організовано дослідження ситуації з ромами. Світовий банк у 2003 році організував конференцію «Роми у Європі, що розширюється: виклики для майбутнього» [5] на якій піднімалися питання цієї національності у Центральному та Східному регіонах Європи шляхом: розширення участі в освіті та праці; підвищення стану здоров'я; покращення умов проживання, зменшення відчуження та дискримінації. У 2004 році Європейською Комісією опубліковано Звіт [6] «Становище ромів у розширеному Європейському Союзі», в якому ситуація з ромами визначається як один із найактуальніших викликів, що стоїть перед Європою.

У 2005 році 12 європейських країн розпочали ініціативу «Десятиліття інтеграції ромів 2005-2015», спрямовану на зменшення нерівності у рівні життя між ромським та іншим населенням, підвищення добробуту, зниження соціального відсудження ромів.

У 2006 році опубліковані результати обстеження під егідою ООН щодо ромів Південно-Східної Європи[7]. А у 2008 році – дослідження ОБСЄ, присвячене міграційним тенденціям серед ромського населення[8]. У 2011 році ПРООН, Світовим банком і ЄС проведено масштабне опитування домогосподарств ромського населення[9].

Також увага приділяється етнічній, расовій і мовній складовій у США в контексті порівняння «білого», «чорного» населення, латиноамериканців. У Канаді є розробки в контексті обумовленості стану здоров'я населення його приналежністю до корінного (індіанці).

Відмінні особливості етносів від інших соціальних груп:

- 1) наявність єдиної мови, спільних рис культури;
- 2) наявність специфічної самосвідомості, що поділяється всіма членами етносу, особливих форм солідарності і спільних дій;
- 3) наявність підвищеної стійкості і адаптивності, що дозволяють довго існувати за історичними мірками;
- 4) схильність до суттєвих змін у процесі консолідації, асиміляції та етногенезу[10, с.35].

На роль етнічного фактору у соціально-економічних процесах вказували ще А.Сміт., Ф.Ліст, М.Вебер, ДЖ. М. Кейнс, И. Шумпетер, В. Зомбарт, Д.Юм. Їх висновки стосувалися макро- (націй) та нанорівня (індивідуального рівня) і передбачали:

- виявлення національних особливостей цілих господарських систем (американців, євреїв, французів, італійців тощо);
- виявлення впливу на економічну поведінку індивіда нераціональних складових, досвіду, стереотипів, культури, традицій, психологічних особливостей тощо.

Ці два підходи не суперечать один одному, а розкривають певний дуалізм етнічної ідентичності.

«Етнічну ідентифікацію можна визначити як позитивне особисте ставлення та прихильність до групи, з якою індивід вважає, що має спільне походження на основі спільних характеристик та спільного соціокультурного досвіду. Така ідентифікація може відбуватися на різних рівнях, починаючи від осіб до груп та категорій, таких, як етнічність. Так само може бути ідентифікація з територією, етнічними інститутами, культурою, історичними символами, ідеологією чи лідерами» [11, с. 150].

Під ідентифікацією Саніна Т. пропонує розглядати процес, який полягає в усвідомленні індивідом, з одного боку, своєї індивідуальної неповторності, а з другого – своєї схожості із членами групи належності на основі спільних цілей, цінностей та поглядів у рамках внутрішньогрупової та міжгрупової взаємодії [12]. Перелік складових, що формують етнічну ідентичність, охоплює [13; 14]: поведінку, ідеали; етнічну самоідентифікацію; емоційні складові, такі, як почуття приналежності, гордості та ствердження; когнітивні компоненти, такі, як знання історії та традицій; ціннісні орієнтації, такі, як індивідуалізм чи колективізм; відмінності між компонентами етнічної ідентичності, пов'язані з віком, фенотипом та контекстом.

У контексті сучасних досліджень Кисла Г.О. зазначає, що, «говорячи про роль життєвих цінностей як про фактор інтеграції етносів, ми базуємося на веберівській традиції, у співвідношенні якої життєві цінності служать глибинним регулятором людських дій індивідів і соціальних груп..., забезпечують інтеграцію суспільства, допомагаючи індивідам здійснювати соціально схвальний вибір своєї поведінки в життєво важливих ситуаціях» [15, с.27]. Саме відчуття ідентичності із членами певної етнічної групи є однією з умов побудови соціальної згуртованості етносу.

Згідно з матеріалами соціологічного дослідження «Етнічна самосвідомість особистості», здійсненого Інститутом соціології НАН України, трьома основними етно-ціннісними пріоритетами українського етносу є: мова, почуття до рідної землі і природи, народні звичаї.

Усвідомлення людиною власної належності до певного етносу робить актуальним для неї формування системи етнічних цінностей, яка відповідає потребам, інтересам та нормам етнічної спільноти. Етнічні цінності – це об'єкти, дії, явища, які відображають культуру етносу у духовній та матеріальній формі, створюються та потребуються ним у процесі історичного розвитку [16].

Існування етнічного середовища, з притаманними йому цінностями і поведінковими нормами, формує підґрунтя для формування унікальних соціальних та економіко-господарських систем. Відповідно до цього виникають нові поняття та наукові напрями: етновалеологія, етноекологія, етноекономіка [10, с.37], етноменеджмент [17], етносоціологія, досліджуються процеси етнічної економіки, етнічного споживання [18].

Отже, з одного боку, етнічна ідентифікація, цінності, норми поведінки, ідеали, уявлення обумовлені більшою мірою внутрішніми характеристиками етносу. З іншого – існує сприйняття етнічної групи іншою частиною суспільства, яке часто пов'язує із упередженим ставленням та етнічними стереотипами.

Етнічний стереотип – це спрощений, схематизований, емоційно забарвлений і надзвичайно стійкий образ етнічної групи, який легко поширюється на всіх її представників [19, с. 121].

Блинова О. Є. зазначає, що упереджені уявлення щодо етнічних, суспільних, професійних, соціальних, вікових та інших груп існують у будь-якій соціальній спільноті та державі. Особливо яскраве емоційне забарвлення і значну часову стійкість мають етнічні стереотипи. Вони є реальним психологічним феноменом – компонентом установки сприйняття – та відображають культурні відмінності й попередній досвід взаємного спілкування [20, с.72].

Етнічні стереотипи і упередженість є загрозливими феноменами і можуть слугувати основою для виправдання дискримінації за етнічною (расовою, культурною) ознаками. І хоч часи голокосту та апартеїду минули, проте донині упередженість залишається дуже сильною і, що небезпечно, – не явною, прихованою. Наприклад, науковці досліджують явище «демократичного расизму» [21], при якому демократичні принципи (рівність, справедливість тощо) поєднуються з негативно забарвленим ставленням до інших рас: інші раси/меншини не хочуть і не можуть адаптуватися до суспільства приймаючої країни; не-білі (термін non-whites широко вживається в англомовній літературі) мають менше навичок і мотивації для успіху, культурні проблеми; білі європейські іммігранти також зазнають утисків тощо.

У роботі [22] авторка серед чинників формування ідентичності певного етносу відзначає виняткову важливість типу цієї етнічної групи на певній території (меншина чи більшість), характеру і емоційного забарвлення контактів з членами інших етнічних груп (позитивні чи негативні).

Отже, етнічність впливає на якість життя. Однак постає питання, який характер і вагомість цього впливу. Аналіз існуючих досліджень зв'язку етнічного різноманіття і різних сфер якості життя дозволяє продемонструвати певні тенденції (табл. 1).

Таблиця 1

Виявлені зв'язки між складовими якості життя та характеристиками, пов'язаними з етнічністю

Країна, вибірка	Складові якості життя	Характеристики зв'язку
Канада (16 етно-культурних груп)[23]	Щастя, задоволеність життям та задоволення загальною якістю життя	Етнічно/культурні явища пояснюють 8%, 9% та 10% варіації балів відповідно за щастя, задоволеність життям та задоволення із загальною якістю життя
Сінгапур (3 етнічні групи)[24]	Фізична активність, роль фізичних навантажень в обмеженні життєдіяльності, біль, загальний стан здоров'я, соціальна активність,	Етнічність асоційована з усіма складовими окрім «загального стану здоров'я», відмінності становили: для китайців (діапазон значень від 1,4 до 13,1 бала), для малайців (діапазон 1,9–6,1 бала). Китайська етнічна належність була пов'язана з більш високими показниками, ніж у

	життєздатність, роль емоційних проблем в обмеженні життєдіяльності, психічне здоров'я	індійців: різниці перевищують щонайменше 5 балів за 5 шкалами. Малайці також показали більші показники порівняно з індіями з різницею перевищення 5 балів за 1 шкалу (тілесні болі).
США (три расові/етнічні групи: білі, чорні, латиноамериканці) [25]	Самооцінка стану здоров'я, соціально-економічний статус	Виявлено вищий рівень незадоволеності життям серед меншин (чорні, латиноамериканці) порівняно з білими. Основні предиктори задоволеності життям (безробіття, інвалідність, самооцінка здоров'я, маркери соціальних відносин) є однаковими для трьох расових/етнічних груп. Вплив емоційної підтримки на якість життя мав расові/етнічні відмінності.
Нова Зеландія (4 етнічні групи) [26]	Етнічна ідентичність та особистий добробут	Національна приналежність і прихильність мали позитивні зв'язки з особистим добробутом для всіх новозеландців, незалежно від їх етнічності. Було виявлено відмінності між відчуттям етнічної приналежності і особистим добробутом для різних етносів: для новозеландців європейського походження і маорі – відсутній суттєвий зв'язок. Найвний суттєвий статистичний вплив для тихоокеанських та азійських народностей.
Північна Америка (метааналіз 184 досліджень кольорових народів (peopleofcolor)) [27]	Сила етнічної ідентичності та рівень особистого добробуту	Помірний позитивний зв'язок між двома конструкціями ($r=0,17$)

*Джерело: укладено автором на основі вказаних джерел

Як видно з даних таблиці, етнічні характеристики та етнічна ідентичність чинить статистично доведений вплив на складові якості життя. Однак на них, зазвичай, припадає лише незначна частка дисперсії аналізованої складової якості життя. Водночас Сміт Т. та Сільва Л. роблять висновок, що етнічна приналежність сприятливо впливає на добробут саме національних меншин, а не більшості [27]. Також у різних етнічних групах вплив відбувається по-різному.

Дж.Назру стверджує, що зв'язок між етнічною приналежністю і станом здоров'я реалізується часто через соціально-економічний статус. Він звертає увагу на результати деяких обстежень, в яких класові ефекти на стан здоров'я подібні для білих та для етнічних меншин [28, с.718]. Відтак автор доходить висновку, що етнічність доцільно розглядати у двох основних контекстах: у контексті структури, пов'язаної із соціально-економічним статусом членів етносу; у контексті ідентичності і відповідно міжетнічних взаємозв'язків і взаємного сприйняття. Зв'язок між етнічною

ідентичністю та добробутом був мінімальним у дослідженнях, в яких учасники мали низьку акультурацію до західного суспільства (тобто останніх іммігрантів / біженців) [27]. Щільність етнічної спільноти, контакти між її членами, єдність формують додаткові позитивні ефекти як для життя індивіда, так і для соціального капіталу громади.

Синтез вивчених досліджень дозволяє представити загальну модель впливу етнічності на якість життя населення (рис.1).

Отже, соціально-економічні процеси і явища, що формують етнічну ідентичність, є каналами, через які етнос обумовлює якість життя його членів. Цей вплив можливий через два типи каналів. Перший – поведінкові канали, пов'язані з соціально-економічною поведінкою, яка формує певний тип зайнятості, соціальної і просторової мобільності, освітній рівень, ставлення і використання ресурсів. Другий тип каналів – світоглядні, вони обумовлюють сприйняття індивідом свого рівня життя на основі порівнянь із власною або іншою етнічною групою; визначають комфортність перебування у суспільстві на основі соціальної напруженості, відчуття приналежності до групи тощо. Отже, складові етнічної ідентичності можуть впливати як на рівень важливості певних сфер життя, так і на прагнення підвищувати цей рівень.

Статистичний аналіз відображає більш суттєвий вплив складових етнічності на якість життя саме через світоглядні канали. Соціально-економічний статус при цьому впливає на якість життя майже однаково, незалежно від етнічної групи. Однак для окремих етнічних груп усереднений «соціально-економічний» профіль обумовлюється власне специфічною комбінацією складових етнічної ідентичності.

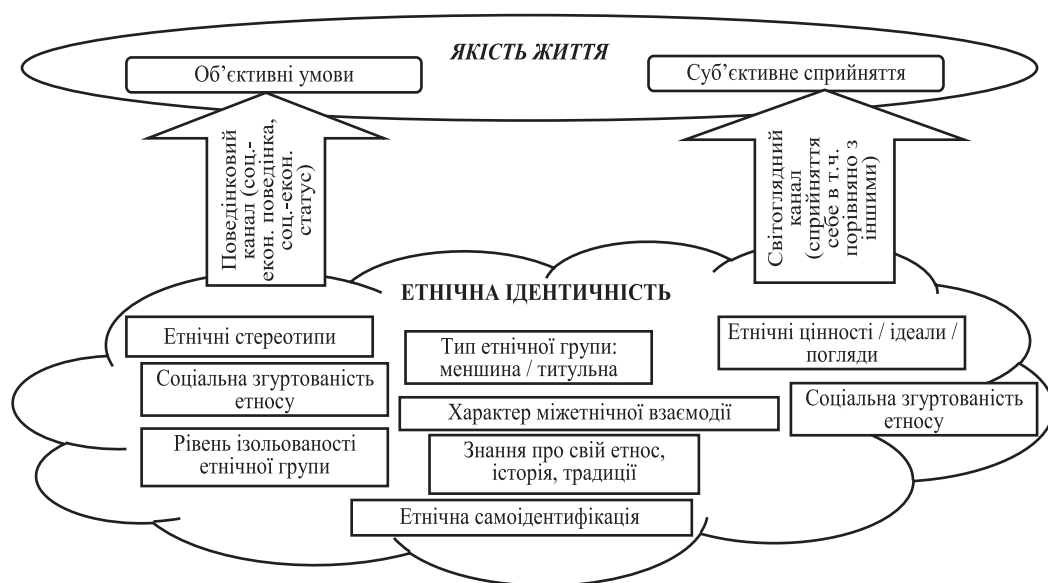

Рис. 1. Модель впливу етнічності на якість життя населення.

*Джерело: розроблено автором

Висновки і перспективи подальших досліджень. Динамічність і складність явища «якості життя» потребує при його оцінюванні врахування етнічних характеристик населення на територіях з неоднорідним національним складом. Саме складові етнічної ідентичності розглянуто у статті як можливі канали впливу на якість життя. Вони можуть впливати як на рівень важливості певних сфер життя, так і на прагнення підвищувати цей рівень. Водночас існує сприйняття етнічної групи іншою частиною суспільства, яке часто пов'язують із упередженим ставленням та етнічними стереотипами.

Наведені наукові результати свідчать про статистично значимий вплив певних світоглядних каналів на якість життя. Дослідження поведінкових каналів, що формують соціально-економічний статус етнічної групи, дають неоднозначні результати. Відповідно доводиться, що соціально-економічна поведінка окремих етнічних груп обумовлена специфічною комбінацією складових етнічної ідентичності. Ця специфіка часто асоціюється з етнічними меншинами, високим рівнем ізоляції етнічних груп, дискримінацією (расовою, етнічною) та іншими умовами, за яких цінності групи можуть здійснювати суттєвий вплив на життєдіяльність її членів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bader V. Ethnicity and class: a proto-theoretical 'mapping' exercise, in W.W. Isajiw (ed.), *Multiculturalism in North America and Europe: Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation*. – Toronto: Canadian Scholar's Press. – 1997. – pp. 103–128.
2. Гаврилова Т.В. Принципы и методы исследования качества жизни населения// Технологии качества жизни. – 2004. – Т. 4, № 2. – С. 1–11.
3. World Health Organization Group. Group development of the World Health Organization WHOQOL–Brief quality of life assessment. *Psychological Medicine*. – 1998. – Vol. 28, pp. 551–558.
4. Organization for Economic Cooperation and Development. OECD Better Life Index. URL: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/>
5. World Bank. Briefing Note. Conference: "Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future." 2003. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/872391468749375351/Roma-in-an-expanding-Europe-Challenges-for-the-future>
6. European Commission Directorate. The situation of Roma in an enlarged European Union. – Luxembourg: Office for official publications of the European Communities, 2004. URL: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b628783f-622a-4e33-9133-141329672d6e>
7. United Nations Development Programme. At risk: Roma and the displaced in Southeast Europe. – Bratislava: Regional Bureau for Europe, 2006. URL: <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/At-risk-Roma-displaced-Southeast-Europe.html>.
8. Cahn C, Guild E. Recent migration of Romain Europe. – Vienna: Organization for Security and Co-operation for Europe, 10 December 2008. URL: <http://www.osce.org/hcnm/78034>.
9. Ivanov A., Kling J.. Integrated House hold Surveys among Roma Populations: One Possible Approach to Sampling Used in the UNDP-WorldBank-EC Regional Roma

- Survey 2011. – Bratislava: UNDP, 2012. URL: <https://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/Roma-household-survey-methodology.pdf>
10. Брега Г. Этнические особенности экономического поведения. – Москва: Прометей, 2018. – 186 с.
 11. Driedger L. Multi-Ethnic Canada identities and inequalities. – Toronto: Oxford University Press. – 1996. – 352 p.
 12. Саніна Т. О. Дослідження національної та етнічної ідентичності: теоретичний огляд//Наукові записки НаУКМА. Серія Соціальні науки.– 2005. – Т. 46. –С. 22-26.
 13. Bernal M. E., Knight G. P., Ocampo K. A., Garza C. A., Cota M. K. The development of ethnic identity in Mexican American children//*Hispanic Journal of Behavioral Science*. –1990.– Vol.12. – pp. 3–24.
 14. Phinney J. S. Ethnic and racial identity: Ethnic identity//*Encyclopedia of psychology*. – 2000. – Vol. 3. – pp. 254–259.
 15. Кисла Г. О. Етносоціальне вимірювання життєвих цінностей особистості// Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент.– 2010. –Вип. 2. – С. 26-32.
 16. Борусевич О.А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. – Київ, 2000. – 18 с.
 17. Павлов К.В. Этноменеджмент и этноэкономика// *Економічний вісник Донбасу*. – 2016. – № 1(43). – С.131-141.
 18. Сюсель Ю.В. Соціальна каузальна атрибуція процесу етнічного споживання// *Актуальні проблеми філософії та соціології*. – 2015. –Вип. 3. – С. 161-165.
 19. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. Етносоціологія: терміни та поняття: навчальний посібник. – Київ: Фенікс, 2003. – 280 с.
 20. Блинова О. Є. Роль етнічних стереотипів у міжкультурному оцінюванні студентської молоді // *Проблеми сучасної психології*.– 2014. –Вип. 23. – С. 68-78.
 21. Henry R., Tator C., Mattis W., Rees T. The Colour of Democracy: Racism in Canadian Society. – Toronto: Harcourt Brace and Co. Canada.– 1995. – 355 p.
 22. Smith E. J. Ethnic identity development: Toward the development of a theory within the context of majority/minority status. *Journal of Counseling and Development*. – 1991. – Vol.70. – pp.181–188
 23. Michalos A. C., Zumbo B. D. Ethnicity, modern prejudice and the quality of life. *Social Indicators Research*. – 2001.– Vol.53(2). – pp. 189–222.
 24. Thumboo J., Fong K.-Y., Machin D., Chan S.-P., Soh C.-H., Leong K.-H., Feng P.-H., Thio S., Boey M.L. Quality of life in an urban Asian population: the impact of ethnicity and socio-economic status. *Social Science and Medicine*. – 2003 . –vol. 56 (8). – pp. 1761-72.
 25. Barger S. D., Donoho C. J., Wayment H. A. The relative contributions of race/ethnicity, socioeconomic status, health, and social relationships to life satisfaction in the United States. *Quality of Life Research*. – 2008. – Vol.18(2). –pp. 179–189.
 26. Zdrenka M., Yogeewaran K., Stronge S., Sibley C. Ethnic and national attachment as predictors of wellbeing among New Zealand Europeans, Māori, Asians, and Pacific Nations peoples. *International Journal of Inter cultural Relations*. – 2015. – №. 49. – pp. 114-120.
 27. Smith T.B., Silva L. Ethnic Identity and Personal Well-Being of People of Color: A Meta-Analysis. *Journal of Counseling Psychology*. – 2011. – vol.58. – pp.56-64.
 28. Nazroo J. Genetic, cultural or socioeconomic vulnerability? Explaining ethnic inequalities in health//*Sociology of Health & Illness*. – 1998. – Vol.20 (5). – pp. 710–730.

REFERENCES

1. Bader, V. (1997). Ethnicity and class: a proto-theoretical 'mapping' exercise. *Multiculturalism in North America and Europe: Comparative Perspectives on Interethnic Relations and Social Incorporation*. W.W. Isajiw (Ed.). Toronto: Canadian Scholar's Press [in English].
2. Gavrilova, T. (2004). Principy' imetody' issledovani yaka chestva zhizni naseleniya [Principles and methods of researching the quality of life of the population]. *Tekhnologii kachestva zhizni – Quality of life technology*, V. 4, 2, 1–11 [in Russian].
3. World Health Organization Group (1998). Group development of the World Health Organization WHOQOL–Brief quality of life assessment. *Psychological Medicine*, 28, 551–558 [in English].
4. Organization for Economic Cooperation and Development. OECD Better Life Index. Retrieved from <https://www.oecdbetterlifeindex.org/> [in English].
5. World Bank (2003). Briefing Note. Conference: "Roma in an Expanding Europe: Challenges for the Future." Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/872391468749375351/Roma-in-an-expanding-Europe-Challenges-for-the-future> [in English].
6. European Commission Directorate (2004). The situation of Roma in an enlarged European Union. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. Retrieved from <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b628783f-622a-4e33-9133-141329672d6e> [in English].
7. United Nations Development Programme (2006). At risk: Roma and the displaced in Southeast Europe. Bratislava: Regional Bureau for Europe. Retrieved from <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/At-risk-Roma-displaced-Southeast-Europe.html> [in English].
8. Cahn, C., & Guild, E. (2008). Recent migration of Roma in Europe. Vienna: Organization for Security and Cooperation for Europe. Retrieved from <http://www.osce.org/hcnm/78034> [in English].
9. Ivanov, A., & Kling, J. (2012). Integrated House hold Surveys among Roma Populations: One Possible Approach to Sampling Used in the UNDP-World Bank-EC Regional Roma Survey 2011. Bratislava: UNDP. Retrieved from <https://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/Roma-household-survey-methodology.pdf> [in English].
10. Brega, G. (2018). *E'tnicheskie osobennosti e'konomicheskogo povedeniya*. [Ethnic features of economic behavior]. Moscow: Prommetey [in Russian].
11. Driedger, L. (1996). *Multi-Ethnic Canada Identities and Inequalities*. Toronto: Oxford University Press [in English].
12. Sanina, T. (2005). Doslidzhennia natsionalnoi ta etnichnoi identychnosti: teoretychnyi ohliad [Exploring national and ethnic identity: A theoretical overview]. *Naukovi zapysky N AuKMA. Ser. Sotsiol. Nauky – NAUKMA Scientific Notes. Series Sociological Sciences*, 46, 22–26 [in Ukrainian].
13. Bernal, M. E., Knight, G. P., Ocampo, K. A., Garza, C. A., & Cota, M. K. (1990). The development of ethnic identity in Mexican American children. *Hispanic Journal of Behavioral Science*, 2, 3–24 [in English].
14. Phinney, J. S. (2000). *Ethnic and racial identity: Ethnic identity*. Encyclopedia of psychology, Vol. 3, 254–259 [in English].
15. Kysla, H. (2010). Etnosotsialne vymiriuvannia zhyttievkykh tsinnostei osobystosti [Ethno-social measurement of the vital values of the individual]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment - International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management*, V. 2, 26–32 [in Ukrainian].
16. Borusevych, O. (2000). Mizhpokolinna transformatsiia etnichnykh tsinnostei (na prykladi ukrainskoho etnosu Ukrainy) [Intergenerational Transformation of Ethnic

- Values (on the Example of Ukrainian Ethnicity in Ukraine)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv[in Ukrainian].
17. Pavlov, K. (2016). Etnomenedzhment y Etnoekonomyka [Ethnomenagement and Ethnoeconomics]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Donbass Economic Bulletin*, 1(43),131-141 [in Ukrainian].
 18. Sussel, Y. (2015). Sotsialna kauzalna atrybutsiia protsesu etnichnoho spozhyvannia [Social causal attribution of the process of ethnic consumption]. *Aktualni problemy filozofii ta sotsiologii – Topical problems of philosophy and sociology*, 3,161-165 [in Ukrainian].
 19. Ievtukh, V. Troshchynskyi, V.,&Halushko, K. (2003). *Etnosotsiologhiia: terminy ta poniatia [Ethnosociology: Terms and Concepts]*. Kyiv: Phoenix [in Ukrainian].
 20. Blinova, O. (2014). Rol etnichnykh stereotypiv u mizhkulturnomu otsiniuvanni studentskoi molodi [The role of ethnics tereotypes in intercultural assessment of student youth]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 23, 68-78 [in Ukrainian].
 21. Henry, R., Tator, C., Mattis, W., &Rees, T. (1995). *The Colour of Democracy: Racism in Canadian Society*. Toronto: Harcourt Brace and Co. Canada. [in English].
 22. Smith, E. J. (1991). Ethnic identity development: Toward the development of a theory within the context of majority/minority status. *Journal of Counseling and Development*, 70, 181–188 [in English].
 23. Michalos, A. C. ,Zumbo,B. D. (2001). Ethnicity, modern prejudice and the quality of life. *Social Indicators Research.*, №53(2), pp. 189–222. [in English].
 24. Thumboo, J., Fong, K.-Y., Machin, D., Chan, S.-P., Soh, C.-H., Leong, K.-H. ... Boey, M.L.(2003). Quality of life in an urban Asian population: the impact of ethnicity and socio-economic status. *Social Science and Medicine*,56 (8), 1761-72 [in English].
 25. Barger, S. D., Donoho, C. J., &Wayment, H. A. (2008). The relative contributions of race/ethnicity, socioeconomic status, health, and social relationships to life satisfaction in the United States. *Quality of Life Research*, 18(2), pp. 179–189 [in English].
 26. Zdrenka, M., Yogeewaran, K., Stronge, S.,&Sibley, C. (2015). Ethnic and national attachment as predictors of wellbeingamong New Zealand Europeans, Māori, Asians, and Pacific Nationspeoples. *International Journal of Intercultural Relations*, 49, 114-120 [in English].
 27. Smith,T.B., Silva, L. (2011). Ethnic Identity and Personal Well-Being of People of Color: A Meta-Analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 58, 56-64 [in English].
 28. Nazroo, J. (1998). Genetic, cultural or socioeconomic vulnerability? Explaining ethnic inequalities in health. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), 710–730 [in English].

УДК 32-051(477+438)»2013»:329.05
DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).71–81

*Марта Шелемба,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ПРОЦЕС НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 р.)

У статті здійснено порівняльну оцінку націоналізації партійних систем України та Польщі за результатами парламентських виборів 2019 року.

Методичною основою дослідження були традиційні методологічні підходи до розрахунків показника націоналізації партійної системи, визначені М. Джонсом і С. Мейнверінгом, Г. Голосовим. У рамках оцінки проведено аналіз встановленої партійної конфігурації кожної з країн, сформованої за результатами виборів, визначено стан націоналізації партійної системи за обраними методиками, оцінено причини його виникнення, проведено порівняльне дослідження картин оцінюваного показника на рівні зазначених держав. Визначено стан конфігурації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2019 р., який вирізнявся новими політичними силами, що прийшли в парламент як наслідок очікувань громадян щодо змін у владі країни. Проведено порівняльну оцінку картини націоналізації партійної системи обох країн за результатами виборчих кампаній 2019 р. З'ясовано, що серед ключових відмінностей розвитку, які обумовили відповідний стан зазначеної націоналізації, виступають: 1) стабільність партійної системи, сталий склад основних політичних гравців, які тривалий час працюють у політичному просторі, мають підтримку виборців, характерні для Польщі та нехарактерні для України; 2) довіра до діючих політичних сил з боку населення з огляду на реалізацію передвиборчих обіцянок, яка є в Польщі та відсутня в Україні; 3) орієнтування населення на усунення провладних політичних сил, які себе дискредитували, характерне для України.

Ключові слова: *націоналізація партійної системи, конфігурація, політична партія, опозиція, провладна політична партія, парламентські вибори, регіоналізація, електорат.*

The article provides a comparative assessment of the nationalization of the party system of Ukraine and Poland by the results of the 2019 parliamentary elections. Within the framework of the evaluation, the analysis of the established party configuration of each of the countries formed by the election results, the state of nationalization of the party system by the selected methods, the causes of its occurrence, the comparative study of the pictures of the evaluated indicator at the level of these countries. The state of configuration of the party system of Ukraine by the results of the 2019 parliamentary

elections was determined, which was distinguished by new political forces that came to parliament as a result of citizens' expectations for changes in the power of the country. It is proved that nationalization of the party system of the country by the results of these elections in Ukraine was of average importance, its possible reduction is connected with manifestations of regionalization, which caused uneven support of the opposition political force in Donetsk and Lugansk regions. (too high support compared to other regions), heterogeneity of support for a new political force (PE «Voice») in one of the regions (in Lviv region higher than national). The party configuration that emerged in Poland following the 2019 parliamentary elections is considered. A high level of nationalization of the party system associated with favorable social and political factors is established. According to the results of the analysis, a comparative assessment of the picture of nationalization of the party system of both countries was determined based on the results of the 2019 election campaigns. It was noted that the key differences in the development that led to the respective state of nationalization of the party system in both countries following the 2019 parliamentary elections are: characteristic of Poland and uncharacteristic of Ukraine; 2) trust in the political forces on the part of the population in view of the implementation of election promises, which is in Poland and is absent in Ukraine; 3) the existence of a population orientation for the elimination of pro-governmental political forces that have defamed themselves, which is characteristic of Ukraine.

Keywords: nationalization of the party system, configuration, political party, opposition, pro-government political party, parliamentary elections, regionalization, electorate.

Постановка проблеми. Електоральні переваги виборців країни можуть демонструвати сталий характер, а можуть змінюватись у разі виникнення та зростання невідповідності між очікуваннями громадянського суспільства та поведінкою, курсом політичних партій, які мали суттєву підтримку як на національному рівні, так і в рамках регіонів. Стан однорідності голосування в рамках країни, який прийнято визначати як націоналізація партійної системи, свідчить про її гомогенність, а прояви певних регіональних диспропорцій – про процес регіоналізації, недостатнє розуміння та прийняття певних політичних партій на електоральному рівні. Вибори до парламенту України та інших країн вирізняються власними особливостями та характером націоналізації, що обумовлені розвитком та впливом відповідних факторів, рівнем становлення партійної системи. Польща, незважаючи на незначний досвід партійного будівництва, набула значних результатів гомогенної та сталої підтримки політичних партій на регіональному та загальнонаціональному рівнях. З огляду на зазначене, вивчення порівняльних особливостей та стану націоналізації партійної системи країн за результатами парламентських виборів 2019 р. є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання націоналізації партійної системи досліджувались авторами на теоретичному (в працях Д. Стоукса, Д. Броді, Д. Баєра, С. Мейнверінга і Т. Скаллі, Р. Хармела, Л. Сваєнда, І. Григор'єва, Ф. Васселай, Д. Карамані, Р. Туровського тощо), методичному (М. Джонса та С. Мейнверінга, Г. Голосова), емпіричному

рівнях (у працях М. Джонса та С. Мейнверінга, Д. Карамані, Д. Бошлера, В. Емануеле, Дж. Тієманна, Г. Голосова та І. Григор'єва, М. Кармазіної, А. Мелешевича, Ю. Якименка). Зважаючи на існування певного масиву на- працювань, на сучасному етапі існує потреба визначення картини рівно- мірності електоральної підтримки на рівні суспільств з різним ступенем розвитку партійної системи.

Мета статті – систематизація і порівняння процесів націоналізації партійних систем України та Польщі за результатами парламентських виборів 2019 р. Для досягнення вказаної мети визначено такі завдання:

- 1) вивчення особливостей націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2019 р.;
- 2) дослідження процесу націоналізації партійної системи Польщі згідно з результатами парламентських виборів 2019 р.;
- 3) виявлення основних рис і напрямів трансформації електоральної підтримки в країнах, що трансформуються.

Результати дослідження. Дослідження процесу націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів 2019 р. України та Польщі дозволить встановити фактичний стан партійної конфігурації та розподілу електоральної підтримки політичних партій обох країн, оцінити вплив факторів, які зумовили зазначену політичну ситуацію щодо голосування.

На виборах до Верховної Ради України використовується змішана виборча система; в нижній палаті Національних Зборів польського парламенту, Сеймі – пропорційна виборча система, у верхній, Сенаті – мажоритарна. Дослідження проводиться за результатами виборів за пропорційною складовою, оскільки її результати дадуть можливість здійснити порівняння рівня гомогенності результатів голосування на рівні двох країн. Методичною основою дослідження є підходи М. Джонса і С. Мейнверінга [4], Г. Голосова [3].

Проведемо оцінку рівня націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів 2019 р. в Україні.

У табл. 1 представлено результати позачергових парламентських виборів до Верховної Ради України в 2019 р.

Таблиця 1

Результати позачергових парламентських виборів до Верховної Ради України в 2019 р. [2]

№ з/п	Назва політичної партії	%	Кількість місць у парламенті (багатомандатний округ)
1	ПП «Слуга народу»	43,16	124
2	ПП «Опозиційна платформа – За життя»	13,05	37
3	ПП ВО «Батьківщина»	8,18	24
4	ПП «Європейська солідарність»	8,1	23
5	ПП «Голос»	5,82	17

Результати парламентських виборів показали очікувані зміни політичної карти України з часів останніх парламентських виборів, які проходили в 2014 р.. Змінилась не тільки конфігурація основних політичних сил українського парламенту, але і з'явилися нові впливові політичні партії. Сили, які отримали в Верховній Раді електоральну підтримку та сформували більшість в 2014 р., втратили власні позиції. Зокрема мова йде про політичну партію колишнього Президента «Блок Петра Порошенка», що була переформатована 2019 р. на ПП «Європейська солідарність» (ЄС). За результатами парламентських виборів 2019 р. ЄС отримала 8,1% голосів виборців. Втрату електоральної підтримки цієї політичної сили порівняно з 2014 р. можна пов'язати з невиправданими очікуваннями від діяльності П. Порошенка на посаді президента, а саме: відсутністю результатів щодо врегулювання військово-політичного конфлікту з Росією; декларативним характером реформ, які проводилися в країні; невдалою кадровою політикою на президентській посаді; негативним іміджем кількох кандидатів від ЄС у народні депутати. Проте слід відзначити вплив чинника президентіалізму на результати виборів 2019 р., які відбувалися через два місяці після президентських виборів, на яких П. Порошенко посів друге місце, цим забезпечивши перетік електоральної підтримки до своєї партії.

ПП «Слуга народу» посіла перше місце за результатами досліджуваних виборів, партія отримала 43,16% електоральної підтримки. Це перша партія в історії українського парламентаризму, яка отримала такий високий рівень електоральної підтримки. Вказана перемога інтерпретується аналітиками та політологами по-різному. На наш погляд, найбільш суттєвими причинами підтримки партії можна назвати зокрема: високий рівень довіри до новообраного президента В. Зеленського; запит на «нові обличчя» в політиці та недовіра старим; ефективне залучення до агітаційної роботи одного з найвпливовіших ЗМІ в країні; використання зв'язку з виборцями через соцмережі...

ПП «Опозиційна платформа – За життя» посідає друге місце за результатами цієї виборчої кампанії (13,05%). Політична сила була сформована з колишніх представників ПП «Партія регіонів», яка в 2014 р. йшла в парламент під назвою ПП «Опозиційний блок». Представники цієї партії пропагували ідеологію «Русского мира» в Україні. Підтримка цієї політичної сили в 2019 р. зростає порівняно з 2014 р., традиційно отримавши найбільше голосів у Донецькій та Луганській областях. Серед найвагоміших причин такого результату можна виділити: імідж кандидатів як захисників інтересів регіону від центральної влади; війною, яку розв'язала попередня влада; поганим соціально-економічним станом; розширенням можливостей присутності в ЗМІ (придбання телевізійних каналів В. Медведчуком та особами, наближеними до нього).

ПП ВО «Батьківщина» отримала на цих парламентських виборах 8,18% підтримки населення (третє місце в парламенті). Такий результат порівняно з 2014 р., коли партія забезпечила лише 5,68%, дозволив їй отримати 24 депутатські мандати. Вказаний рівень підтримки електорату обумовлений: довірою до особистості Ю. Тимошенко (партія – проєкт лі-

дерки) з боку певної частки українців; пропагування очікуваних соціально-економічних гасел; широка рекламна кампанія; позитивне сприйняття критики попереднього уряду, в якому Ю. Тимошенко та її представники не займали посад.

ПП «Голос» отримала п'яте місце в українському парламенті, її підтримали 5,82% виборців. Забезпечення такого результату для нової політичної сили обумовлено кількома чинниками: впливом особистості лідера партії (партія – проєкт лідера С. Вакарчука) та його патріотизмом; ставкою на нові обличчя та професіоналізм у складі партії, а саме: членами партії, які пройшли до Верховної Ради України, стали провідні фахівці в галузі права, економіки, політики.

Обчислення стану партійної націоналізації дасть змогу оцінити рівень рівномірності електоральної підтримки політичних сил у 25 регіонах. Узагальнене значення індексу націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів в Україні в 2019 р., згідно з підходами М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова, подано в табл. 2.

Таблиця 2

Індекс націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів в Україні в 2019 р. згідно з підходами М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова

Показник	Значення індексу націоналізації					За партійною системою
	ПП «Слуга народу»	ПП «Опозиційна платформа – За життя»	ПП ВО «Батьківщина»	ПП «Європейська солідарність»	ПП «Голос»	
Індекс націоналізації згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга	0,888	0,545	0,768	0,735	0,583	0,704
Індекс націоналізації згідно з підходом Г. Голосова	0,958	0,521	0,846	0,771	0,49	0,5616

Відповідно до результатів розрахунків встановлено, що націоналізація партійної системи за підходом М. Джонса і С. Мейнверінга є високою (0,704), цей же показник за підходом Г. Голосова має середнє значення (0,5616). Такі розходження у значеннях викликані тим, що Г. Голосов, окрім стану рівномірності охоплення голосування в регіонах, враховує рівень підтримки парламентських партій в цілому по країні. Чим він вищий, тим нижче розходження з результатами, отриманими у порівнянні з результатами за М. Джонсом і С. Мейнверінгом. На нашу думку, підхід Г. Голосова є більш пристосованим до оцінюваного показника в трансформаційних суспільствах. Отже, слід констатувати, що рівень націоналізації партійної

системи України за результатами парламентських виборів був забезпечений такими факторами, як:

1) наявність соціально-політичного розмежування між західною та східною частинами країни, що проявлялося в апелюванні певних політичних партій до захисту регіональних інтересів східних областей, що є відмінним від загальнонаціональних;

2) трансформаційні чинники в якості соціально-економічних реформ, які не були настільки результативними, як очікувало населення. Тим не менш, підписання Асоціації з Європейським Союзом та запровадження безвізового режиму посилює підтримку проукраїнських патріотичних сил;

3) військово-політичні чинники, які проявлялися у тривалому військовому конфлікті на Донбасі;

4) соціально-психологічні чинники, що обумовлювали потребу «нових облич» у політиці та парламенті зокрема, що проявилось у підтримці новостворених ПП «Слуга народу», ПП «Голос»;

5) чинник регіоналізації вплинув на скорочення загального індексу націоналізації партійної системи. Його вплив відмічаємо в:

- Донецькій та Луганській обл., де рівень підтримки проросійської політичної сили вище 40%, а в інших регіонах ця партія (ПП «Опозиційна платформа – За життя») займає низькі та середні показники підтримки;
- Львівській обл., де рівень підтримки нової політичної сили ПП «Голос» є в рази вищим, аніж по Україні.

Здійснимо аналіз рівня націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів 2019 р. у Польщі.

Табл. 3 містить результати парламентських виборів до Сейму Республіки Польща в 2019 р.

Таблиця 3

**Результати парламентських виборів
до Сейму Республіки Польща в 2019 р. [5]**

№ з/п	Назва політичної партії	%	Кількість місць у парламенті (багатомандатний округ)
1	ПП «Право і справедливість» (скорочена назва з польск. – PIS)	43,59	235
2	ПП «Громадянська платформа» (скорочена назва з польск. – PO)	27,4	134
3	ПП Союз демократичної лівіці (скорочена назва з польск. – SLD)	12,56	49
4	ПП «Польська селянська партія» (скорочено PSL)	8,55	30
5	ПП «Конфедерація Свобода і незалежність» (скорочено KWiN)	6,81	11

Провладна політична партія ПП «Право і справедливість» (PIS) змогла отримати перше місце за голосуванням (43,59% електоральної підтримки) і отримати більше половини голосів до Сейму (загальна чисельність мандатів становить 460). Вказаний результат, за свідченням аналітиків [6], дозволяє цій політичній силі залишатись більшістю без залучення коаліційних сил. Перемога політичної партії пов'язана з її тривалою політикою соціальної підтримки населення, яка успішно реалізується і відповідає очікуванням виборців по країні. Якщо порівнювати позиції політичної партії з результатами попередніх парламентських виборів, можна констатувати їх незмінність (235 місць у Сеймі).

ПП «Громадянська платформа» (PO) посіла друге місце за кількістю мандатів до Сейму і отримала 27,45% голосів по країні. Ця політична сила є правоцентристською, ліберальною партією, знаходиться в опозиції до правлячої влади. В рамках вказаної політичної сили об'єднано чотири політичних сили, зокрема: ПП «Громадянська платформа» (правоцентристська, ліберальна політична партія); ПП «Новочесна» (правоцентристська, ліберальна політична партія); ПП «Польська ініціатива» (ліберальна політична партія), ПП «Зелені» (політична партія, орієнтована на захист екології). Зазначена політична сила тривалий час знаходиться в політиці, має прихильників завдяки політичному курсу, діям представників, які були у польській владі в певні часи (Б. Коморовський був на посаді Президента країни з 2010 по 2015 рр.). Порівняно з попередніми виборами до парламенту в 2015 р. результати голосування за партію були майже незмінними.

ПП Союз демократичної лівіці (SLD) зайняла третє місце серед переможців виборчої кампанії і отримала 12,56% електоральної підтримки. Ця політична сила є соціал-демократичною партією, опозиційною до уряду та провладної партії в країні. Вказана політична партія змогла об'єднати дві ліві сили, які тривалий час не знаходили порозуміння через певні розходження у баченні курсу розвитку держави (партія «Весна» та «Лівіця разом») [1].

ПП «Польська селянська партія» (PSL) посідає четверте місце в Сеймі, її підтримує 8,55% виборців країни. Це центристська політична партія, знаходиться в опозиції до влади та провладної партії Я. Качинського. Вона створена на базі об'єднання Польської селянської партії та руху Kukiz'15. Вказані політичні сили разом мали більшу підтримку за результатами попередніх парламентських виборів 2015 р., вона становила 13,94%, відповідно їх коаліція дала можливість пройти до парламенту з меншим успіхом в 2019 р..

ПП «Конфедерація Свобода і незалежність» (KWiN) отримала 6,81% електоральної підтримки та посіла шосте місце в Сеймі країни. В рамках цієї політичної сили – польські націоналістичні сили та партія «друзів Путіна» [1]. Зазначена політична сила декларує також євроскептицизм, не підтримує членства Польщі в НАТО, ЄС.

Вивчення стану партійної націоналізації дасть змогу оцінити рівень рівномірності електоральної підтримки політичних сил за 41 регіоном. Узагальнене значення індексу націоналізації партійної системи за резуль-

татами парламентських виборів в Польщі в 2019 р. згідно з підходами М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Індекс націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів у Польщі в 2019 р. згідно з підходами М. Джонса і С. Мейнверінга, Г. Голосова

Показник	Значення індексу націоналізації					За партійною системою
	ПП «Право і справедливість» (PIS)	ПП «Громадянська платформа» (PO)	ПП «Союз демократичної лівіці» (SLD)	ПП «Польська селянська партія» (PSL)	ПП «Конфедерація Свобода і незалежність» (KWiN)	
Індекс націоналізації згідно з підходом М. Джонса і С. Мейнверінга	0,869	0,818	0,822	0,83	0,943	0,856
Індекс націоналізації згідно з підходом Г. Голосова	0,948	0,905	0,907	0,916	0,989	0,9229

Встановлено високий результат націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів у Польщі в 2019 р. Виявлено, що висока однорідна підтримка провладної політичної сили (ПП «Право і справедливість» (PIS)) обумовлена тривалим орієнтуванням на соціальні проекти, їх розробкою, реалізацією відповідно до очікувань та настроїв виборців. Інші політичні сили також мали рівномірну підтримку на регіональному рівні, що вплинуло на високу націоналізацію під час виборів. ПП «Конфедерація Свобода і незалежність» (KWiN) завдяки успішній загальнонаціональній виборчій кампанії, тривалій роботі до виборів зуміла забезпечити гомогенну підтримку націоналістичного, антиєвропейського курсу серед певних верств населення по всій території країни. Ця політична сила впливає на націоналістичні, радикальні настрої в державі. Три інші політичні сили також завдяки певній присутності у владі, довірі населення в усіх регіонах забезпечили собі стійку однорідну підтримку. Можемо констатувати, що основними факторами становлення націоналізації партійної системи за результатами парламентських виборів у Польщі в 2019 р. були:

1) соціально-економічні чинники, які дозволили провладній політичній силі (ПП «Право і справедливість» (PIS)) завдяки успішній соціальній політиці, декларуванням її покращення забезпечити підтримку електорату на всій території країни;

2) соціально-психологічні чинники, пов'язані з:

- кризою вибору опозиційних лідерів у потужних політичних силах, зокрема ПП «Громадянська платформа» (РО), і орієнтуванням виборців, що не підтримують владу, в бік радикалізованих націоналістичних рухів;

3) трансформаційні чинники, обумовлені процесами скорочення демократії, пов'язаними з певною акумуляцією влади в рамках діючого президента та провладної партії, які обумовлюють пошук громадянами нових політичних акторів, які пропагують більш демократичний розвиток країни.

Проведені розрахунки та характеристики дали змогу здійснити порівняльну оцінку картини націоналізації партійної системи обох країн за результатами виборчих кампаній. Основними результатами оцінки є такі положення:

1) високий рівень націоналізації партійної системи Польщі порівняно з середнім рівнем в Україні пов'язаний із: стабільністю партійної системи, незмінністю основних політичних гравців, які тривалий час функціонують у політичному просторі, добре відомі електорату; правильним застосуванням трансформаційних процесів у суспільстві, політиці, економіці, військовій та міжнародній сферах;

2) рівномірність підтримки основних політичних сил, що прийшли до польського парламенту, пов'язана з очікуванням покращень від діючої провладної політичної сили, нових оптимізаційних заходів від інших добре відомих виборцю учасників;

3) висока гомогенність підтримки нових політичних сил в Україні викликана очікуванням громадян від влади стосовно припинення політичних розмежувань, бажанням бачити новий ефективний парламент, орієнтиром на покращення соціально-економічного становища, припинення військового конфлікту (без здавання українських позицій). Тобто український орієнтир на «нові обличчя» є своєрідним захистом від присутності та дій політиків, політичних сил, які з часів незалежності України знаходяться в політичному просторі країни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Було здійснено систематизацію і порівняння характеристик націоналізації партійної системи України та Польщі за результатами парламентських виборів 2019 р. Встановлено, що в Україні спостерігається середній рівень націоналізації партійної системи загалом по країні через нерівномірність підтримки політичних сил на регіональному рівні. По-перше, індекс націоналізації президентської партії «Слуга народу» має хоч і рівномірну підтримку по регіонах, але високий відрив від найближчих конкурентів. По-друге, ПП ВО «Батьківщина», ПП «Опозиційна платформа – За життя» та ПП «Європейська солідарність», маючи середнє значення індексу націоналізації партії, отримують перспективи до зростання електоральної прихильності в разі зменшення підтримки ПП «Слуги народу». По-третє, ПП «Голос» при ефективній роботі в парламенті та проведенні правильних виборчих кампаній має шанс отримати стійку електоральну підтримку в майбут-

ньому. Результат голосування за політичні сили, які отримали середній рівень однорідності електоральної підтримки, свідчить про існування певних явищ регіоналізму в країні. Визначено, що націоналізація партійної системи Польщі за результатами вказаних виборів була високою, що пов'язано з тривалим функціонуванням всіх політичних акторів в електоральному просторі країни, відповідністю очікувань виборців результатам виконання попередніх передвиборчих обіцянок з боку політичних сил. Порівняльний аналіз показав, що високий рівень націоналізації партійної системи Польщі порівняно з середнім показником в Україні обумовлений передусім наявністю політичної волі парламентарів, президента та уряду щодо проведення реформ у державі.

Перспективи подальших досліджень за вказаною проблематикою можуть бути зосереджені на дослідженні гомогенності електоральної підтримки політичних партій у країні, вивченні процесу регіоналізації партійної системи, а також факторів, які обумовлюють процес її націоналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банахевич Ю. Вибори у Польщі. Що спільного між партією Качинського і донецьким «Шахтарем»? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2797708-vibori-u-polsi-so-spilnogo-miz-partieu-kacinskogo-i-doneckim-sahtarem.html> (дата звернення: 28.10.2019).
2. Позачергові вибори народних депутатів України 2019. Дата оновлення: 28.10.2019. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> (дата звернення: 28.10.2019).
3. Golosov G.V. The territorial genealogies of Russia's political parties and the transferability of political machines. *Post-Soviet affairs*. 2014. Vol. 30, № 6. P. 464–480.
4. Jones Mark P., Mainwaring S. The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the americas. Дата оновлення: 28.10.2019. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13540688030092002> (дата звернення: 28.10.2019).
5. Wybory do Sejmu i Senatu w 2019 r. Дата оновлення: 28.10.2019. URL: https://pkw.gov.pl/853_Wybory_do_Sejmu_i_Senatu_w_2019_r (дата звернення: 28.10.2019).
6. Wyniki wyborów parlamentarnych 2019. Wyniki wyborów do sejmu i senatu! Kto wygrał wybory 2019? 29.10.2019 Oficjalne wyniki. Дата оновлення: 28.10.2019. URL: <https://gk24.pl/wyniki-wyborow-parlamentarnych-2019-wyniki-wyborow-do-sejmu-i-senatu-kto-wygral-wybory-2019-29102019-oficjalne-wyniki/ar/c1-14498813> (дата звернення: 28.10.2019).

REFERENCES

1. Banakhevyh, Yu. Wybory u Polshchi. Shcho spilnogo mizh partiiu Kachynskoho i donetskim «Shakhtarem»? [Elections in Poland. What is common between Kaczynski's party and Shakhtar Donetsk?]. *ukrinform.ua*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2797708-vibori-u-polsi-so-spilnogo-miz-partieu-kacinskogo-i-doneckim-sahtarem.html> [in Ukrainian].

2. Pozacherhovi vybory narodnykh deputativ Ukrainy 2019 [Extraordinary elections of People's Deputies of Ukraine 2019]. *cvk.gov.ua*. Retrieved from <https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp300pt001f01=919.html> [in Ukrainian].
3. Golosov, G.V. (2014). The territorial genealogies of Russia's political parties and the transferability of political machines, *Post-Soviet affairs*, 6, 464–480.
4. Jones, Mark P., & Mainwaring, S. The nationalization of parties and party systems: an empirical measure and an application to the americas. Retrieved from <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/13540688030092002> [in English].
5. Wybory do Sejmu i Senatu w 2019 r. [Elections to the Sejm and Senate in 2019.]. *pkw.gov.pl*. Retrieved from https://pkw.gov.pl/853_Wybory_do_Sejmu_i_Senatu_w_2019_r [in Polish].
6. Wyniki wyborów parlamentarnych 2019. Wyniki wyborów do sejmu i senatu! Kto wygrał wybory 2019? 29.10.2019 Oficjalne wyniki [he results of the parliamentary elections 2019. The results of the parliamentary and senate elections! Who won the 2019 election? 29/10/2019 Official results]. *gk24.pl*. Retrieved from <https://gk24.pl/wyniki-wyborow-parlamentarnych-2019-wyniki-wyborow-do-sejmu-i-senatu-kto-wygral-wybory-2019-29102019-oficjalne-wyniki/ar/c1-14498813> [in Polish].

УДК: 339.923:061.1ШОС

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).82–94

*Medeubayeva Zhanar,
Candidate of Historical Sciences,
Acting Professor of L.N.Gumilyov
Eurasian National Relations
(Kazakhstan, Nur-Sultan)*

THE LATEST TRENDS IN THE EVOLUTION OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

The article is devoted to the analysis of the evolution of the Shanghai Cooperation Organization as an international organization (hereinafter SCO) and the identification of the latest trends in its formation at the end of almost twenty years of its history.

The author states that the very existence and the activities of the SCO are currently assessed by the world community ambiguously. The expansion of the SCO through the inclusion of two nuclear powers of Pakistan and India is seen as a kind of demarche of the main members of the Organization, which has a deep geopolitical implication. The factor of participation in the SCO of Russia and China gives this organization an ambitious character in the eyes of the world community in terms of geopolitics. But, in the author's opinion, we should not forget the participation in it of such countries as Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, for whom the SCO membership means the aiming for ensuring national and regional security in the most essential aspects – from economy to the threat of terrorism and extremism. Because of the proximity of a dangerous source of insecurity such as Afghanistan, these Central Asian countries naturally try to fit into systems promising to maintain security at the national and regional levels. In parallel with economic issues, over time, the need appeared to address the emerging non-economic cross-border threats in the region, mainly of a terrorist nature. Thus, without a clearly defined military component, the organization is forced to pay increasing attention to security issues, which means the use of armed intervention.

Over time, the SCO has become a universal organization, which delays its development as a classic intergovernmental organization. An Organization that, by name, should be multilateral, is essentially not such: the SCO has remained the platform for bilateral relations between its members.

In an analysis of the economic cooperation in the framework of the SCO, attention is drawn to the conjugation of the Organization's activities on expanding economic relations between the member countries with the Chinese program "One Belt, One Way".

Thus, today it is difficult to characterize the SCO as an effective mechanism for realizing economic interests and ensuring security for each participating country.

Key words: *Shanghai Cooperation Organization (SCO), Central Asia, China, economic cooperation, "One Belt, One Let" (OPOP).*

Жанар Медеубаєва,
кандидат історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин
Євразійського національного університету
ім. Л. М. Гумільова
(Казахстан, Нур-Султан)

НОВІТНІ ТРЕНДИ В ЕВОЛЮЦІЇ ШАНХАЙСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СПІВПРАЦІ

Статтю присвячено аналізу еволюції Шанхайської організації співробітництва і виявленню новітніх трендів в її становленні упродовж майже двадцятирічної історії існування.

Автор констатує, що світовою спільнотою діяльність і саме існування ШОС оцінюється неоднозначно. Розширення ШОС за рахунок включення двох ядерних держав – Пакистану та Індії – розглядається Заходом як своєрідний демарш з боку основних членів організації, що має глибокий геополітичний підтекст. Фактор участі в ШОС Росії і Китаю в очах світової спільноти надає цій організації амбітний характер з точки зору геополітики. Але, на думку автора, не слід забувати про участь у ній таких країн, як Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, для яких членство в ШОС означає прагнення до забезпечення національної, регіональної безпеки в найбільш нагальних аспектах, починаючи з економіки і закінчуючи загрозою тероризму, екстремізму. Маючи по сусідству таке небезпечне джерело загрози безпеці, як Афганістан, ці центральноазіатські країни закономірно намагаються вбудуватися в системи, що обіцяють підтримувати безпеку на національному і регіональному рівнях.

При аналізі еволюції ШОС авторка звертає увагу на суперечливі аспекти діяльності цієї організації. Як відомо, у 2001 році для розвитку економічного та гуманітарного співробітництва шість країн: Китай, Росія, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан і Таджикистан створили Шанхайську організацію співпраці. Паралельно з економічною проблематикою з часом проявилася необхідність вирішення неекономічних транскордонних викликів у регіоні в основному терористичної спрямованості. Однак, не маючи чітко вираженої військової складової, організація змушена, тим не менш, приділяти дедалі зростаючу увагу питанням безпеки. Згодом ШОС перетворилася на універсальну організацію, що і затримує її розвиток як класичної міждержавної організації. Організація, яка, згідно з назвою, повинна бути багатосторонньою, по суті такою не є: ШОС так і залишилася майданчиком для двосторонніх відносин між її членами.

Безліч питань викликає характер економічного співробітництва в рамках ШОС, яке останнім часом стало асоціюватися з реалізацією китайського проекту «Один пояс – Один шлях». Отже, на сьогоднішній день охарактеризувати ШОС як ефективний механізм для реалізації економічних інтересів і забезпечення безпеки кожної країни-учасниці складно.

Ключові слова: Шанхайська організація співробітництва (ШОС), Центральна Азія, Китай, економічне співробітництво, «Один пояс – Один шлях».

According to most experts, the SCO is a new type of interstate organizations model, the essence of which is that the members of the organization, in accordance with the principle of regional security, establish and develop partnership rather than bloc relations. If in the period of formation the SCO was aimed at strengthening the confidence in the military sphere in the border areas and the emphasis was placed on the struggle against the “three evils”: terrorism, national separatism, religious extremism, and then the programs on trade, economic, integration, energy, transport and humanitarian cooperation were initiated. Thus, the Organization soon became universal, covering all aspects of interaction between participating countries.

In our opinion, one of the well-known approaches to the analysis of the SCO in the academic community in the West is the following understanding of the purpose of this Organization: “...to create the potential to act independently of the unipole or at cross with it” (International Relation Theory and the consequences of unipolarity., 2012). And the nature of this Organization, defined by its members mainly as economically, is understood differently by Western researchers. For example, M. de Haas, in his article on the Organization, emphasizes its focus on security issues: “...the SCO’s development towards a full-grown security organization i.e., on its way to an alliance with a span of activities and a depth of cooperation similar to that of NATO” (Marcel de Haas., 2008). Today, when more than 18 years have passed since its inception, it is obvious that the SCO is not an international organization of the classical type. Over the years of its existence, it has not evolved into a typical association with developed multilateralism. Despite the presence of the necessary attributes of the international organization, it really represents a platform for the establishment and development of bilateral relations between its members. As Neil MacFarlane defines: «The organization provides a forum for regular communication that assists in minimizing potentially dangerous misunderstandings... members see value in the SCO as a venue for consultation on the region, for exchange of information, and for coordination of policy where interests coincide» (Neil MacFarlane., 2017).

There is a self-positioning of the SCO as a unique unification in the world. The “Shanghai spirit” is called upon to promote the idea of a democratic, innovative character of the Organization. «The Shanghai spirit Cooperation in the framework of the SCO is distinguished by the spirit of mutual trust, mutual benefit, equality, mutual consultation, respect for the diversity of cultures and the desire for joint development. These principles, called the “Shanghai spirit,” will continue to lie at the heart of relations between the SCO member states». This explanation is given to this phenomenon in the “Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization till 2025” (“Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization till 2025”). As we know, there is not a single international organization in the world, whose basic documents do not specify such principles of activity. Therefore, it is impossible to talk about the uniqueness of the SCO in this respect. The declaration of “equality, mutual consultation, respect ...” is confirmed only by the fact that all members have the right to preside in the Organization and no one has the prescribed privileges

for decision-making. It's not a secret that decisions on matters of principle are taken at the highest level, during bilateral meetings of leaders (although not only in the SCO, but in the entire world practice the decision-making process is not yet fully transparent).

Certainly, the fact that Russia and China are the members of the SCO attaches geopolitical ambitions to the Organization in the eyes of the international community. It is impossible to deny the fact that for China and Russia, the SCO is a geopolitical project designed to serve, first of all, their interests. R. Rouden expresses a common opinion in the expert community about this: «In the crudest sense, the core of the SCO is based on the Russia-China strategic bargain – Russia has the guns, and China has the money. Together, they are seeking to dominate Mackinder's World Island» (The Shanghai Cooperation Organization: the biggest international organization you've never heard of., 2017).

The geopolitical effect of the Organization is reflected in its perception by the world centers in terms of national interests. As James Poulos assesses: "The main question officials should ask and answer – again and again as events unfold – is how much the SCO is adding stability to the international system without imperiling key American interests. So far, the evidence is decidedly mixed. Over a decade ago, a U.S. bid for observer status at the organization was unceremoniously denied, so analysts and policymakers can't be as sure as they'd like of what goes on behind closed doors. Nevertheless, much of what will shape strategic prescriptions will flow from the group's most obvious moves. Consider the current slate of new and potential full members: India, Pakistan, Afghanistan, Iran and Turkey" (James Poulos., 2017).

The following controversial features of the SCO are noted by the experts:

- the polarity of the attitude of the leaders of the SCO – China and Russia to the joining of new members (the first particularly supported the entry of Pakistan, the second – India);
- different perception of the Organization's activities (Russia focuses on security, China on the economy);
- the lack of a unified position in the evaluation of events in the international arena: for example, the assessment of the Georgian-Ossetian conflict in 2008 and the participation of the Russian Federation Air Force in Syria (N. Mamedova., 2016).

Also we should not forget the participation in it of such countries as Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, for whom the SCO membership means the aiming for ensuring national and regional security in the most essential aspects – from economy to the threat of terrorism and extremism. Because of the proximity of a dangerous source of insecurity such as Afghanistan, these Central Asian countries naturally try to fit into systems promising to maintain security at the national and regional levels. The closest international environment represented by two major actors in the international politics such as China and Russia that almost seal off the region, does not leave much choice to these countries. Some experts consider efforts of Kazakhstan or Uzbekistan and other countries in the region to defend their positions and security by di-

versifying their international relations at least as short-sightedness and an inconsistency in their foreign policy course. Most likely the SCO is a variation of ways to ensure their national security for the Central Asian countries. To date, the multifactor security system has cemented its place in Central Asia, where the Collective Security Treaty Organization and NATO are involved in addition to the SCO. NATO's presence in the region creates counterbalance to Russia's domination (Russia participates in both CSTO and SCO), giving countries in the region a chance to diversify the ways of ensuring their security underpinned by national interests. R. Allison justifies the participation of the Central Asian countries in the SCO in the following way: «The US military presence in Central Asia since autumn 2001 may tempt Moscow and Beijing to try to instrumentalize the SCO as a regionalbalancing structure against Washington. But this goal will not be accepted by its Central Asian members, keen on exploring the limits of their new bilateral security ties with the United States. In any case, for these regional states the uniqueness of the SCO lies in the opportunity it offers to bandwagon with both Russia and China in a framework where the Chinese presence increasingly offsets any Russian efforts to impose unwanted aspects of its integration agenda on the Central Asian states, while the Russian presence equally provides reassurance about Chinese policies and therefore enables the SCO to act as a vehicle to incorporate Chinese interests in developing joint responses to selected security challenges in Central Asia. In this arrangement the Central Asian member states retain some latitude to advance their own priorities and leave their imprint on the agenda of the SCO». (R. Allison, 2012).

But on the other hand, it is also obvious that the participation of these countries in regional security structures is not obligatory for military cooperation on a bilateral basis. For example, if we draw parallels with the Collective Security Treaty (hereinafter the CSTO), Uzbekistan had temporarily suspended its membership in it, but this did not in any way affect the Russian-Uzbek military cooperation. On the contrary, with the administration of the new president of Uzbekistan Sh.Mirziyev, the military cooperation between the two countries has been intensified. An agreement was signed on the development of military-technical cooperation and Uzbekistan was given the opportunity to purchase, repair and modernize weapons at domestic prices, and train officers in Russian military universities. In addition, it became possible for the Uzbek military to participate in Russian military festivals, joint military exercises (the first in 12 years was held in October 2017), send delegations to exchange experiences. In fact, Uzbekistan received the same privileges as CSTO members, only Russia does not have formal duties to protect Uzbekistan, as it does under the SCTO (M. Starchak., 2017). In the case of the SCO, the situation would be similar: if any member of this organization leaves temporarily or permanently, China will still continue to maintain bilateral relations with it. That is, regardless of membership in the SCO or the CSTO, the Central Asian states will be in close contact with Russia and China in a bilateral format. It turns out that in this case the SCO is a convenient tool for China to optimize its relations with these countries and a marker that outlines its zone of interests in the region to the

West from it. It was China from all the members of the Organization that first benefited from the establishment of this organization: the harmonization of delimitation and demarcation of borders between the Central Asian countries, on the one hand, and China on the other. However, border contradictions, closely related to the water and energy pool of problems within the region, remain frozen, and the organization is not used as an effective institutional mechanism for their resolution, despite the fact that one of the principles prescribed in its Charter is precisely the peaceful settlement of disagreements among the participating countries, and one of the areas of cooperation is the provision of rational use of water resources. (Hartiya Shanhayskoy Organizacii., 2002). It turns out that the solution of interstate problems in the CAR, which a priori is possible within the organization, is not a priority or completely uninteresting for China?

The participation of the CAR countries in the SCO can be analyzed on the basis of neoclassical realism, which echoes the Thucydides' formula, that "the strong do what they can and the weak suffer what they must" (Gideon Rose, 1998). Proceeding from this, two assumptions can be made: first, the membership of weak states in organizations with the participation of stronger ones is imposed by the first to the seconds; second – within the framework of the organization, weak states have the role of obedient performers without any pretensions. If neoclassical realism sees in weak states the executors of the will of superpowers, then liberal institutionalism leaves them chances for some independence. The strengthening of globalization processes, whose central idea is liberalization, promises the further development of liberal institutionalism. "The institutionalist research program in international relations is a promising one. The logic of institutionalist theory, with its focus on the informational role of institutions, appears solid" (Robert O. Keohane; Lisa L. Martin., 1995). With the strengthening of the role of the institutional foundations of interstate relations, weak states using their membership in international organizations may play their role as a equal member of the international community in the future. Being the members of certain international organizations, such states, along with obtaining a guarantee of economic, military security, get a hypothetical opportunity to set medium and long-term objectives for the realization of their national interests.

Military cooperation within the SCO is one of the most controversial aspects of the Organization's activities. On the one hand, such cooperation is not among the priorities of the Shanghai Organization. On the other hand, it is of great practical interest for all participating countries, primarily Russia and China. However, in Russia, military contacts in the vast post-Soviet space are more associated with the CSTO, which already has Collective Rapid Response Forces for these purposes. Military ties of China with Russia and the Central Asian republics are realized at the collective level, mainly, using the potential of the SCO. It is in the sphere of military cooperation of the SCO that a conceptual "discrepancy" arises. The Organization that does not have a clearly expressed military component and positions itself as "not political", especially as "not military-political", systematically conducts military exercises. Such

expressions as the “Second Warsaw Pact”, “Eastern NATO”, characterizing the SCO in the world political discourse were caused precisely by these military exercises. Perhaps the following description of the essence of the SCO by British researchers is closer to the reality: “Is the SCO a potential opponent of the Western order? Not necessarily...The SCO is no ‘club of autocrats’, despite some superficial similarity. Nor is the SCO a stepping stone for a new ‘international order’ led by China — their concerns about separatism, extremism and terrorism (the ‘Three Evils’ of the SCO Charter) reflect a broadly pro-status quo attitude. After all, China, Russia and India do not want to change the basic rules of a system from which they have largely benefited. They would rather look for a more important role within the current system. Additionally, the budget is extremely small — less than US\$4 million in recent years (the exact current true international organization” (Ernesto Gallo., 2017).

Today the SCO covers a wide range of activities from military security to economic cooperation. Here it should be noted that the increase in the intensity of the implementation of cultural and humanitarian programs within the SCO in the last 3 years. Marathons, youth summer camps, competitions among students of the SCO countries, attract attention by their constancy and far-reaching goals. Experts, scientists from member countries gather on an ongoing basis to discuss current problems in the SCO zone. “The University of SCO” became a network for the spread of the “Shanghai spirit”. One important feature of all these cultural and humanitarian activities is that they are mainly financed and hosted by China.

The contradictory nature of the Organization makes it difficult to achieve the goals set out in its basic documents. Agreements on key issues in the SCO are largely achieved through a series of bilateral contacts between leaders of member states and representatives of the great powers. Also, during its existence the Organization was not involved in resolving interstate conflicts in its zone. When the conflict situation on the Kyrgyz-Uzbek border arose in 2016, Kyrgyzstan appealed for help to the CSTO, but not to the SCO. The SCO also did not respond to the clashes between India and Pakistan in 2018. Therefore, the question of the real expediency of the SCO as a guarantor of security in its area of responsibility remains open.

Economic cooperation within the SCO also raises many questions. In September 2003, the heads of government of the SCO member states signed a detailed program of multilateral trade and economic cooperation, designed for 20 years. This program set the task in the medium term of stable, predictable and favorable conditions in the field of trade and investment, norms and rules of economic cooperation were worked out. During the immediate implementation of this program, issues were identified that needed to be resolved at a non-interstate level. So, to facilitate the customs procedures in 2007, the “Agreement between the SCO member states on cooperation and mutual assistance in customs matters” was adopted. In 2010, the “Agreement between the SCO member states on cooperation in the field of agriculture”, and next year the “Agreement between the SCO member states on cooperation in the field of health” were signed.

In 2008 the spheres of economic cooperation and interaction within the SCO were expanded in accordance with the updated plan of activities for the implementation of the above program. In addition to trade and investments, the following directions were announced: customs, cooperation in the application of technical regulations, standards and conformity assessment procedures, financial and taxation spheres, transport, fuel and energy complex, agro-industrial complex, science and technology, information and telecommunication technologies, nature management and protection environment. In 2012, the documentary base for economic cooperation was again clarified – the Council of Heads of State signed “The main directions of the SCO development strategy for the medium term».

As the experts note, despite the programs and documents adopted by the SCO, which call for “expanding”, “deepening,” cooperation within the organization does not go at the pace that was planned when they were adopted. The overwhelming majority of these projects implemented in the SCO space are clearly bilateral. All reports on the activities of the organization and the participation of members in it contain mainly bilateral, and to a lesser extent, multilateral projects. At the same time, according to A. Lukin, “having only the attitude to the SCO that members are involved in them” (A. Lukin., 2007). Also, the characteristic features of these projects are that “more and more projects are carried out not in an intergovernmental format, but in the corporate sector” (K. Barsky., 2013). To date, any projects of an economic nature, for example, between Russia and Kazakhstan, can be attributed equally well both to the sphere of cooperation in the Eurasian economic union, and similar topics within the SCO framework. The Chinese idea of creating a free trade zone suggests gracefully avoiding such acute angles in the result of their conjugation. According to K. Syroezhkin: “Formally, this looks like a proposal for the integration of the economic space of the EAEC and the SCO.” But he believes that “even in the long term, the realization of this idea is possible only under strictly stipulated conditions, otherwise, China will simply swallow the entire economic space of the SCO” (K. Syroezhkin., 2006).

Economic cooperation within the SCO is assessed critically by experts. According to S. Luzyanin, “the SCO multilateral cooperation program” has remained on the paper” (S. Luzyanin., 2015). D. Orlov calls what is happening in the SCO, “an” imitation of the stormy activities “undertaken by China” (Vzaimodeystvie v ramkah SHOS., 2012). From the total failure in the sphere of economic cooperation, the SCO is saved by the fact that all successful projects implemented by the member countries fit into the framework of the organization. For example, a successfully launched oil transportation project between Kazakhstan and China. Today, this pipeline delivers Kazakhstani and Russian oil to China and can be considered “Shanghai” only by the composition of the involved countries. The autocorridor “Western China-Western Europe”, thanks to which the trade turnover between the countries along it has increased, has the same attitude to the SCO.

The Chinese project “One belt, one way”, announced in 2013 and conjugated with the SCO, became an indicator of what actually is the SCO and what

happens there. This project includes a development plan aimed at exporting China's production capabilities through improving logistic links with Europe, South Asia, Oceania and Africa. There are two ways – land and sea ones:

1. The economic belt of the Silk Road: the development of infrastructure in Eurasia, the Middle East and Europe.

2. Sea Silk Road: the connection of China's ports with Southeast Asia, Oceania and East Africa. (Boston Consulting Group. Review., 2016).

There are several available sources of financing for the Chinese transport initiative: the Asian Bank for Infrastructure Investment, the BRICS Development Bank and the Silk Road Fund. In addition, of course, Chinese state and private structures are making financial injections into the projects of the «One Belt, One Way» In essence, this means that in the course of implementing this project, China acts as a financial, investment driver in regions lying in three directions to the north-west, south-west, south-east from its borders. The SCO zone practically covers all these directions, as direct members, observer countries, partner countries for dialogue are located on them.

Special optimism about the future of the project is expressed by Chinese experts: "The initiative on the construction of the belt and the way proposed by China in 2013 gives new chances for the development of the SCO. Joint planning and participation in the implementation of this project will contribute to the creation of new points of economic growth and will increase its dynamics" (Yan Yu., 2016). It is doubtful to talk about the possibility of joint planning, because it is unlikely that China will finance projects that are not profitable in terms of its economic interests.

The SCO member states have reached unanimity on the joint construction of the "One Belt, One Way" and have written it in the declaration of the summit in Ufa (2015); the heads of China, Russia and Mongolia signed the "Planned Summary on the Construction of the China-Mongolian-Russian Economic Corridor". At the Tashkent summit (2016), the leaders of the SCO member states expressed their intention to seek the integration of national development strategies and supported the China's initiative to jointly form the Economic belt of the Silk Road as one of the tools for activating regional economic interaction. In September 2016, at a symposium of the think tanks of the Shanghai Cooperation Organization in Beijing, experts from different countries supported and approved proposals for the implementation of the initiative of the belt and the way within the SCO (Silk Way-Review., October 2016).

According to the official website of the Bank of China, as of the end of March 2017, the Bank of China carried out about 460 large projects along the Belt and the Way, the total investment exceeded 472.2 billion US dollars, the volume of targeted credit support exceeded \$ 100.5 billion USA. (Silk Way-Review., January 2018).

Over the past 4-5 years China and the countries of Central Asia have simplified trade procedures, so that their trade relations have become even closer. At present, China has become the largest trading partner of Kyrgyzstan, the second largest trading partner of Uzbekistan, Kazakhstan and Tajikistan. According to the statistics of Chinese customs, trade turnover between China and

Central Asia in January-September of 2017 amounted to 299 million US dollars, the annual growth was 6, 61%. Trade and economic cooperation between Kazakhstan and China is very intensive. In 2016 annual growth in agricultural trade between countries reached 39%. In the same year, Kazakhstan imported 295,000 tons of wheat from Kazakhstan, which was a record indicator. Kazakhstan, for its part, for the first time exported flour to China. According to the data by the end of the first half of 2017 China invested in Kazakhstan a total of about 42 million US dollars. Thus, Kazakhstan has taken the 1-st place in terms of Chinese investment in the countries of the "Belt and Way". The parties have already agreed on 51 projects of cooperation in the field of production capacities. In June 2017, during the visit of Chinese President Xi Jinping to Kazakhstan, the "Zhongxin" Bank of China with the participation of the Chinese investment company "Shuangwei" concluded an agreement in Astana with the People's Bank of Kazakhstan on the transaction, acquiring the rights to the shares of the latter. The Kazakh part did not see anything out of the ordinary in this activity of China. Kazakhstani experts are sure that such policy is common for China and Chinese investments are extremely beneficial for our country. The former president of Kazakhstan N.Nazarbayev initiated the integration of the Kazakhstan program on the development of the transport and logistics system "Nurlyjol" with the "Belt and Way" project.

Inclusion of Pakistan in the SCO seemed to expand the geography of economic cooperation within the Organization. But in fact, what was happening between China and Pakistan in the economy and investment, successfully blended into the framework of the SCO. It's about the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC). «CPEC is a flagship project under One Belt One Road (OBOR) and will provide natural connectivity link to SCO member states. It is already connected to six routes of SCO through the nodal point of Kashgar. CPEC-SCO connectivity would further enhance economic cooperation. Moreover, special economic zones along the length of the Corridor would spur growth and economic opportunities for the entire region» (CPEC-SCO connectivity to further boost economic cooperation: Aziz..., 2018).

The current situation of the SCO is somewhat paradoxical in view of the fact that the whole regional organization for cooperation has turned into an instrument for realizing the geo-economic goals of one power. «The organization is an important platform for the joint construction of the "One Belt, One Way". This expression can often be found in the latest official documents of the Organization. The SCO, in fact, facilitates China's way to wide-scale trade and economic expansion in the SCO zone and beyond and promotes the implementation of its policy on the dispersion of both economic capacities and human resources around the world.

As A. Kortunov stresses: "In practice, the role of the SCO has been reduced mainly to the fact that individual subregional economic projects of a bilateral or trilateral level have been brought under the roof of the Organization. Probably, such a multilateral "roof" helped somehow camouflage China's economic dominance in the region, but it did not change the essence of the processes" (A. Kortunov. ShOS – kamen'...2018)."The SCO will become more a symbol of

Chinese dominance in Central and South Asia than a structure protecting the western borders, as it has been so far," said Erica Marat, an expert on Central Asia and professor at the National University of Defense in Washington.

"It will be used even more for Beijing's plans to expand its economic presence from China to Europe" (V chemsmsylShOS....2018).

During the Qingdao summit in the summer of 2018, China set itself the task of strengthening economic partnership and cooperation within the framework of the SCO. At the same time, the Chinese side announced the launch of a targeted loan program in the amount of £ 3.5 billion under the SCO and proposed the creation of an economic cooperation zone (Summit G7: edinyi....2018). "China will go all out to ensure four home-field diplomatic events in 2018 are a success in a bid to "open a new chapter" for win-win cooperation between China and other countries". – Chinese Foreign Minister Wang Yi pledged in an exclusive interview with People's Daily. He stressed that China will increase its efforts to engage in global governance, and make economic globalization more open, inclusive and beneficial to more people" (China to open new chapter...2018). By the end of 2018, China had created seven state-level trade and economic cooperation zones in the territories of the SCO member states, and the total investment in the organization's member countries exceeded \$ 86 billion (Spetsial'nyireportahz...2018).

At the 19th meeting of the heads of the SCO member states in June 2019 in Bishkek, more attention was paid to economic cooperation than to other aspects. The participating countries have once again expressed their support for the plans for the implementation of the Chinese project "One Belt and One Way". According to the decision of this meeting, a new plan for trade and economic cooperation within the SCO has been developing in the last months of this year. And there is hope that the new plan of cooperation will take into account the interests of all participating countries and bring economic benefits to all parties.

REFERENCES:

- International Relation Theory and the consequences of unipolarity/Edited by G.J. Ikenberry, M.Mustando, W.C. Wohlforth. Cambridge University Press, New York. 2011, pp. 380, p. 25.
- Marcel de Haas. The Shanghai cooperation organisation's momentum towards a mature security alliance // https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080100_cscp_haas_art_sm.pdf
- Neil MacFarlane. Ambition versus Achievement // <https://en.zois-berlin.de/publications/zois-spotlight/ambition-versus-achievement/>
- «Development Strategy of the Shanghai Cooperation Organization till 2025» // http://scochina.mfa.gov.cn/rus/shjs_2/t1495736.htm
- The Shanghai Cooperation Organization: the biggest international organization you've never heard of // <http://speri.dept.shef.ac.uk/2017/09/04/the-shanghai-cooperation-organization-the-biggest-international-organization-youve-never-heard-of/>
- James Poulos. Does Shanghai Cooperation Organization help or hurt US? // <https://www.ocregister.com/2017/02/25/does-shanghai-cooperation-organization-help-or-hurt-us/>

- R. Allison. Regionalism, regional structures and security management in Central Asia, 2012. – *International Affairs* 80, 3 (2004), P. 478.
- Starchak M., 2017. Est' veroyatnost obrazovaniya alternativnoy struktury bezopasnosti, kotoraya za schet ekonomicheskikh vozmozhnostey Kitaya snizit vliyanie kak ODKB, tak i Rossii). CABAR – Central Asian Bureau for Analytical Reporting, December 11. (Accessed 10 February 2018).<http://cabar.asia/ru/maksim-starchak-est-veroyatnost-obrazovaniya-alternativnoj-struktury-bezopasnosti-kotoraya-za-schet-ekonomicheskikh-vozmozhnostey-kitaya-snizit-vliyanie-kak-odkb-tak-i-rossii/>
- Hartiya Shanhayskoy Organizacii Sotrudnichestva. Sankt-Peterburg 7 iyunya 2002 goda // Oficial'niysait SHOS // <http://rus.sectesco.org/>
- Gideon Rose. Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, Vol.51, No 1 (Oct.,1998), pp.144-172, P. 146.
- Robert O. Keohane; Lisa L. Martin. The Promise of Institutional Theory. *International Security*, Vol. 20, No. 1. (Summer, 1995), pp. 39-51.
- Ernesto Gallo, UCL and Domenico Giannino. SCO not NATO's foe // <http://www.eastasiaforum.org/2017/09/24/sco-not-natos-foe/>
- Hill Fiona. The United States and Russia in Central Asia; Uzbekistan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan, and Iran // http://www.foreignpolicy-infocus.org/commentary/0111afghanint_body.htm
- Hartiya Shanhayskoy Organizacii Sotrudnichestva. Sankt-Peterburg 7 iyunya 2002 goda // Oficial'niysait SHOS / <http://rus.sectesco.org/>
- Nuzhno li rasshiryat' SHOS. Ekspertnaya ocenka informacionno-analiticheskogo centra MGU // <http://www.ia-centr.ru/expert/10701/>
- Astaninskaya deklaraciya glav gosudarstv-chlenov Shanhayskoy organizacii sotrudnichestva. 9 iyunya 2017 g. // Oficial'niy sait SHOS// <http://rus.sectesco.org/>.
- Muhammad Adil Sivia. Shanghai Cooperation Organization, Belt and Road Initiative and China Pakistan Economic Corridor // <http://foreignpolicynews.org/2017/06/30/shanghai-cooperation-organization-belt-road-initiative-china-pakistan-economic-corridor/>
- Ekonomika SHOS dostigla 15 trillionov dollarov // <https://inosmi.ru/politic/20170614/239578574.html>
- Roashan Taj. Regionalism and Potentials of Shanghai Cooperation Organisation (SCO) // <https://crssblog.com/2018/03/15/regionalism-and-potentials-of-shanghai-cooperation-organisation-sco/>
- Leonid Shershnev. Novye usloviya i novye iniciativy dlya SHOS. – Rezhim dostupa: // <http://www.km.ru/spetsproekty/2013/07/05/vneshnyaya-politika-rossii/715221-novye-usloviya-i-novye-initsiativy-dlya-sh>.
- Lukin A. Shanhayskaya Organizaciya Sotrudnichestva: chtodal'she? // http://www.Globalaffairs.ru/number/n_8818
- Barskiy K. Shanhayskaya organizaciya sotrudnichestva nakanune sammita v Bishkeke: osnovnye zadachi momenta. – *Mezhdunarodnaya zhizn'*. 22.05. 2013// <https://lang.interaffairs.ru/index.php/ru/glavnaya/eksklyuziv/item/22-shankhayskaya-rganizatsiya-sotrudnichestva-nakanune-sammita-v-bishkeke-osnovnye-zadachi-momenta>
- Syroezhkin K. Rossiya i Kazahstan v SHOS – problemy i perspektivy // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1166515560>
- Luzyanin S. Rossiya i Kitay: noviy kontekst otnosheniy // <http://www.ifes-ras.ru/publications/online/1338-rossiya-i-kitaj-novyj-kontekst-otnoshenij>
- Vzaimodeystvie v ramkah SHOS: problemy i perspektivy. Sovety V. Putinu. Forum Central'naya Aziya // <https://ia-centr.ru/experts/14153/>
- Boston Consulting Group. Review. Special'niy vypusk: Kazahstan. May 2016 – s.37.
- Yan' Yuj. SHOS plyus "Odin poyas iodin put' " // *Shelkoviy put' – revyu*, (10) oktyabr' 2016 *Ezhemesyachniy zhurnal*, ISSN: 2096-2576. s.7.
- Shelkoviy put' – revyu, (10) oktyabr' 2016 *Ezhemesyachniy zhurnal*, ISSN: 2096-2576 s.7.

- Shelkoviy put' – revyu, (1) yanvar' 2018 Ezhemesyachniy zhurnal, ISSN: 2096-2576 s.30.
- A. Kortunov. ShOS – kamen', otvergnutyi stroitelyamu novoi Evrazii? // <https://russian-council.ru/analytics-and-comments/analytics/shos-kamen-otvergnutyi-stroitelyami-novoy-evrazii/>
- Vchem. Smysl ShOS? Mnenie mezhdunarodnyh ekspertov // https://rus.azattyk.org/a/sco_summit_experts/29998906.html
- Sammit G7: edinyi front nasammite v Pekine // <https://www.turkishnews.com/ru/content/tag/%D1%88%D0%BE%D1%81/>
- CPEC-SCO connectivity to further boost economic cooperation: Aziz // <https://nation.com.pk/07-Feb-2018/cpec-sco-connectivity-to-further-boost-economic-cooperation-aziz>
- China to open new chapter for international cooperation in 2018: Foreign Minister // <http://en.people.cn/n3/2017/1228/c90000-9309535.html>
- Spetsial'nyireportazh: Gosudarstva-chleny ShOS razrabatyvaut novyi plan torgovo-economicheskogo sotrudnichestva // http://russian.news.cn/2019-06/13/c_138140850.htm

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

УДК 332.23+330.15:339.92

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2(23).95–104

Володимир Проскура,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та управління
економічними процесами

Олена Максютова, аспірантка
Мукачівський державний університет

ПІДХОДИ ЩОДО РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ РЕГІОНУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті обґрунтовано, що основними шляхами підвищення ефективності економіки України є енерго- та ресурсозбереження її регіонів. У свою чергу ресурсообмеженість спонукає регіони до підвищення конкурентоспроможності шляхом ресурсозбереження та ресурсозаміщення, але ресурсно-орієнтовані регіони ризикують опинитися поза світовим поділом праці.

Наголошується, що у процесі розробки механізму ресурсозбереження відбувається формування механізму економії витрат, метою якого є оптимізація використання всіх наявних ресурсів соціо-еколого-економічної системи регіону.

Сьогодні для формування ресурсозберігаючої моделі застосовують ресурсний та витратний підходи. Проте практика показує, що для забезпечення оптимального ресурсозбереження потрібно застосовувати «змішаний» ресурсно-витратний підхід, який в умовах обмеженості ресурсів потребує певного коригування.

Встановлено, що система управління витратами повинна базуватися на програмно-цільовому методі та застосуванні інноваційної стратегії.

Ключові слова: *ресурсозбереження, споживання ресурсів, ресурсно-інноваційне заміщення, ресурсно-інноваційний розвиток, конкурентна порівняльна оцінка регіонів, ресурсообмеженість, управління потенціалом.*

The energy and resource conservation in modern conditions of economic development of Ukraine, are the main ways to increase the economic efficiency of its regions.

Resource constraints encourage regions to increase their competitiveness through resource conservation and resource replacement. However, resource-oriented regions are at risk in terms of European integration and globalization to be outside the scope of the global division of labour. Resource-innovation policy in the region is a precaution measure of getting into this situation.

Modern interpretation of the essence of the resource conservation mechanism implies the implementation of both elementary resource-saving processes (simply quantitative effect), as well as economically complex processes associated with the rationalisation of the available resources usage (qualitative cumulative effect).

In the process of the resource conservation mechanism development, the formation of the cost savings mechanism is being formed. In terms of European integration, the economic mechanism of resource saving of the region should be considered as the interaction of available resources of the economic process and its functional units. The aim of the economic resource conservation mechanism development is to optimize the usage of all available resources of the socio-ecological-economic system of the region.

The process of the regional economic mechanism of resource conservation development and formation consists of three stages:

- development of principles of economic resource conservation mechanism formation and realization;*
- formulation of goals and setting objectives of the regional socio-ecological-economic system development taking into account resource conservation;*
- development of methods and tools, that will ensure practical implementation of the economic resource conservation mechanism of the region.*

At present, the resource and cost approaches are used to formulate a resource-conservation model. However, as the practice has shown, the “intermixed” resource-cost approach is required to ensure optimal resource conservation, which, in terms of resource constraints, requires some adjustment.

Nowadays, resource utilisation efficiency (limitation) is the major limitation of production growth. The competitive comparative assessment of the regions is complicated due to the difference in regional resource provision. The difference in resource consumption of regions can only be counter-balanced by the economic capacity strengthening of the regions through innovative development.

Therefore, the cost management system should be based on the special-purpose programme and the implementation of the innovation strategy. The continuity of resource-innovation substitution is the result of resource-innovation development, which, in turn, implies continuity of resources development and their transition through the innovative stage to the resource stage, but at a new level. Thus, innovations increase the efficiency and provide the preservation of balance as well as increase the economic capacity of the system, while the capacity management stabilizes it in the course of time and ensures the development in the desired direction.

Key words: *resource conservation, resource consumption, resource-innovation substitution, resource-innovation development, competitive comparative assessment of the regions, resource constraint, capacity management.*

Постановка проблеми. Регіон як соціо-еколого-економічна система має конкретні механізми відтворення і реалізації свого потенціалу, певні ресурси розвитку. Досягнення економічної безпеки, стану стійкості розвитку і його підтримання ґрунтується на доцільному, всебічному та ефективному формуванні та використанні ресурсів території. Дослідження, які проводяться у цьому напрямі, в основному спрямовані на підвищення ефективності використання окремих видів ресурсів регіону і на основі цьо-

го забезпечення його стійкого розвитку та економічної безпеки. Проблеми ж розробки економічного механізму ресурсозбереження регіону в складних умовах входження України в європейський економічний простір належної уваги поки що не приділяється. У зв'язку з цим актуальність розробки економічного механізму, дія якого буде сприяти оптимізації процесу ресурсозбереження, є надзвичайно високою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектним засадам створення та управління регіональною системою ресурсного забезпечення, розробки економічного механізму ресурсозбереження, а на їх основі досягнення економічної безпеки регіону присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних учених: Г. Арлабаєвої, Л. Антонюка, В. Гейця, І.Н. Герчикової, Н.І. Глазунової, Р. Фатхутдінова, Н. Пархоменко, М. Хвесика, Є. Хлобистова, В. Шпильової, Л. Ковальської, З. Герасимчук, І. Манцурова, В. Реутова та ін.

Проблема забезпечення економічної безпеки регіону та його стійкого розвитку у зв'язку із змінами в економіці України потребує нових шляхів вирішення. Відповідно розробка та створення економічного механізму ресурсозбереження регіону у цьому контексті також потребує змін у цілях, методах та принципах, якими варто керуватися при розробці механізму як складової регіональної економічної безпеки.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення теоретичних та практичних підходів до розробки стратегічних напрямів формування ефективного механізму ресурсозбереження регіону в сучасних умовах євроінтеграції, який у свою чергу буде сприяти підвищенню рівня економічної безпеки території та її стійкому розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модернізація економіки регіонів України з метою забезпечення їхньої економічної безпеки і стійкого розвитку в умовах євроінтеграції вимагає більш повного використання науково-технічних досягнень і реалізації ресурсозберігаючих заходів, націлених на ефективне використання всіх видів ресурсів і зокрема енергетичних, підвищення якості життя населення та енергетичної безпеки життєдіяльності територій. Енерго- та ресурсозбереження є визнаними шляхами підвищення ефективності економіки регіонів в Україні. На регіональному рівні реалізується нормативно-правова та адміністративна діяльність з організації та регулювання програм ресурсозбереження у різних секторах економіки з урахуванням соціально-економічних особливостей, екології, функціонування ринків енергетичних ресурсів.

Інтегрований сталий розвиток на основі ресурсо- та енергозбереження є важливим напрямом європейської регіональної політики впродовж останніх кількох десятиліть, що підкріплюється відповідними програмами заходів та фінансуванням.

Практика свідчить, що більшість найбільш вигідних і ефективних сьогодні видів діяльності реально зменшують економічний потенціал території. Зменшення потенціалу як наслідок економічного процесу виникає в результаті незбалансованого використання ресурсів. Ресурси, будучи об'єктом інвестиційної діяльності, одночасно є метою розвитку; створен-

ня і підтримання на належному рівні ресурсної бази – одне з основних завдань економіки. Держави через ряд причин обирають одну із стратегій ресурсного розвитку.

В умовах ресурсообмеженості розвинені регіони шукають шляхи підвищення рівня конкурентоспроможності через механізм ресурсозбереження як тактику розвитку і ресурсозаміщення, як довгострокову стратегію стійкого розвитку. При вичерпуванні одних видів ресурсів їх поступово замінюють іншими через вдосконалення техніки і технології. Однак це призведе до того, що ресурсно-орієнтовані регіони в умовах євроінтеграції та глобалізації не в такій уже далекій перспективі можуть виявитися не залученими у світовий поділ праці, втративши більшу частку в структурі валового внутрішнього продукту.

Єдиним виходом для таких регіонів є проведення такої ресурсно-інноваційної політики, яка спроможна вивести регіон на новий рівень економічної системи, стратегічно конкурентоспроможної та орієнтованої на збалансовану економіку із зростанням потенціалу. Впровадження інноваційних технологій та техніки вимагає створення потужної системи проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, що в більшості випадків недоступно для сировинних країн. Нарощування відставання в інтелектуальних ресурсах стає перешкодою для проведення ефективної ресурсно-інноваційної політики.

Сформована в економічній літературі точка зору з приводу сутності механізму ресурсозбереження включає як порівняно прості ресурсозберігаючі процеси, безпосередньо спрямовані на ліквідацію перевитрат і скорочення втрат ресурсів і призводять до абсолютного приросту ресурсної бази, так і більш складні з економічної точки зору процеси раціоналізації використання ресурсів, опосередковані підвищенням загальної ефективності виробництва, що виражаються в поліпшенні якісних показників розвитку. У першому випадку об'єкт економічного впливу локалізовано рамками конкретної виробничої ланки, конкретних видів ресурсів і виробничих операцій. У другому випадку визначається кумулятивний ефект впливу багатьох економічних факторів.

У рамках механізму ресурсозбереження, що регулює процес дійсного руху всіх видів ресурсів як речових елементів відтворення, формується механізм економії витрат у вигляді системи економічних форм і методів впливу на вартісні характеристики суспільного виробництва.

Економічний механізм ресурсозбереження регіону в умовах євроінтеграції ми розглядаємо як взаємодію ресурсів економічного процесу і його функціональних блоків (аналіз входів; аналіз виходів; розробка структурних елементів управління; декомпозиція структурних елементів управління) з метою раціонального використання ресурсів у регіоні.

Інструментами реалізації економічного механізму ресурсозбереження є сукупність методів впливу на економічні процеси, на його функціональні блоки. Метою економічного механізму ресурсозбереження є економія і підвищення ефективності використання ресурсів регіональної соціо-еколого-економічної системи.

Процес формування та реалізації економічного механізму ресурсозбереження включає такі етапи:

Перший етап – визначення принципів формування та реалізації економічного механізму ресурсозбереження. До них правомірно віднести загальні принципи:

- принцип цілеспрямованості передбачає визначення цільових установок, виявлення цільових показників і термінів реалізації цілей;
- принцип системності передбачає використання системного аналізу при виробленні і прийнятті управлінського рішення щодо формування та реалізації економічного механізму ресурсозбереження;
- принцип комплексності передбачає врахування усіх факторів, що впливають на формування та реалізацію економічного механізму ресурсозбереження;
- принцип адаптивності виражається у створенні системи методів і моделей, тісно пов'язаних інформаційними зв'язками, здатної пристосовуватися до реальних економічних систем, процесів і умов динамічного ринкового середовища;
- принцип гнучкості передбачає використання в механізмі методів та інструментів, що дають можливість проектувати тенденції зміни стану зовнішнього середовища і можливостей самої системи;
- принцип ієрархічності передбачає можливість розгляду будь-якої підсистеми як системи;
- принцип ефективності вимагає врахування при виробленні управлінського рішення всієї сукупності витрат, пов'язаних із формуванням та реалізацією економічного механізму ресурсозбереження;

Другий етап – формування цілей і постановка завдань розвитку соціо-еколого-економічної системи з урахуванням ресурсозбереження (табл. 1).

Таблиця 1

Основні цілі та завдання регіонального економічного механізму ресурсозбереження*

Найменування	Зміст
Ціль	Зниження ресурсоемності (або підвищення ресурсоефективності) виробництва та споживання одиниці кінцевого продукту в регіоні, що супроводжується зменшенням техногенного навантаження на навколишнє середовище.
Завдання	1) Якісні зміни в динаміці ресурсів регіону; 2) зміна пропорцій у темпах зростання кінцевого продукту регіону, витрат живої і уречевленої праці; 3) перетворення природоохоронних витрат у важливий фактор економічного зростання регіону; 4) активна заміна первинних матеріалів і ресурсів вторинними, створення індустрії переробки відходів виробництва та споживання в регіоні; 5) зростання ресурсозберігаючого ефекту від застосування нової техніки і технологій в регіоні; 6) зменшення ресурсоемності ВРП.

* Складено авторами

Третій етап – розробка методів та інструментальної бази, що забезпечують практичну реалізацію економічного механізму ресурсозбереження. Необхідно зазначити, що сукупність методів впливає на функціональні блоки процесу економічного механізму та включає в себе і організаційні, і економічні, і технологічні заходи і методи проектування, які в тій чи іншій мірі проявляються в інструментальній базі економічного механізму ресурсозбереження [1].

На сучасному етапі інтеграції економіки України у європейський економічний простір фундаментом для ресурсозберігаючої моделі господарювання є формування ефективної схеми ресурсоспоживання. В економічній літературі розглядаються в основному два підходи – ресурсний і витратний. У першому випадку під ресурсами розуміють сумарні витрати живої і уречевленої праці, що докладається з метою створення валового внутрішнього продукту. У другому випадку показникам економічного ефекту від виробництва продукту також протистоять фактичні витрати живої і уречевленої праці, але лише в частині, що становлять його вартість, іншими словами – поточні виробничі витрати. Неправомірне використання дефініцій призводить практично до ототожнення ресурсів і витрат, оскільки в обох випадках вони ідентифікуються як сума витрат живої і уречевленої праці.

Безпосередньо у виробничий процес вступають ресурси, аналогічні за своїм змістом до виробничих факторів, зокрема людські та матеріально-технічні ресурси. Диференціація останніх зазвичай відображає структуру речових елементів виробництва: основні виробничі засоби, сировинні, матеріальні, паливно-енергетичні ресурси. Ефективність ресурсоспоживання в цьому випадку визначається показниками фондовіддачі і матеріаломісткості виробництва. Виробничі витрати фіксують нову якість виробничих ресурсів, які втрачають свою первісну споживчу вартість. На відміну від ресурсів, яким у визначенні ефективності споживання протистоять вартісні вимірники результату, виробничі витрати при визначенні їх ефективності співвідносяться із знову виробленими споживчими вартостями – продукцією, що має конкретні якісні параметри. Отже, для проведення розумної ресурсозберігаючої політики необхідно мати інформацію як ресурсного, так і витратного характеру, що обумовлює доцільність базування загальної концепції ресурсозбереження на „змішаному” ресурсно-витратному підході.

На ресурсозбереження впливають всі основні фактори інтенсивного зростання економіки, найважливішими з яких, безумовно, є прискорення НТП і вдосконалення господарського механізму.

Для створення цілісної ресурсозберігаючої моделі деякі автори пропонують здійснювати детальну розробку системи її функціонування, починаючи з рівня господарюючих суб'єктів.

Розглянутий вище „ресурсно-витратний” підхід до методології управління ресурсозбереженням вимагає свого доповнення в умовах обмеженості ресурсів.

Існуючий підхід до планування та управління виробництвом і раніше враховував обмеженість ресурсів, однак ці обмеження визначалися вну-

трішніми можливостями виробничої системи або відносинами між виробничими системами і не стосувалися можливого потенціалу ресурсів у суспільстві в цілому. Розробники планів визначали потребу в грошових, людських і матеріальних ресурсах, розраховуючи, що керівники фінансових, кадрових і постачальницьких служб задовольнять ці потреби без зовнішніх проблем. Однак досить швидко перевагу отримала концепція обмеженості ресурсів. Причинами цього стало кілька моментів.

По-перше, прийшло загальне розуміння того, наскільки обмежені фізичні обсяги природних ресурсів.

По-друге, кризи і підйоми попиту на ряд ресурсів продемонстрували, як стрімке зростання цін на ресурси може підірвати і повністю переорієнтувати ринкову стратегію фірми.

По-третє, здавна були і ще більшою мірою проявилися політичні обмеження по ресурсах. Особливо ця проблема торкнулася України в умовах відносин з європейськими країнами.

По-четверте, зростання екологічної самосвідомості суспільства призвело до жорсткого обмеження на обсяги та економічну вартість видобування більшості природних ресурсів.

Ефективність використання ресурсів є одним з головних елементів, що перешкоджають зростанню виробництва сьогодні. Переважаючий характер того чи іншого чинника, закладеного в основу конкуренції, поляризує регіони, роблячи неможливим реальну конкурентну порівняльну оцінку їх між собою. В основу економіки таких систем закладена різна база, яка робить неефективним конкурентні порівняння, оскільки система показників, що формують кінцевий ВВП таких регіонів, різна. Різниця в ресурсному споживанні може бути компенсована тільки шляхом підвищення економічного потенціалу регіону (системи) і його конкурентоспроможності. Підвищення економічного потенціалу можливе тільки за рахунок проведення політики інноваційного розвитку. Орієнтація регіону на один з елементів „збіднює” його можливості в конкуренції. Таким чином, очевидна необхідність диверсифікації потенціалу.

Можна виділити формальні показники, що характеризують інноваційно-орієнтовані системи:

- видача ресурсів в максимально переробленому вигляді;
- максимальна довжина технологічного ланцюжка;
- максимальна ціна умовної одиниці випущеної продукції (питомої трудомісткості);
- максимальний випуск кінцевої продукції – мультиресурсних виробів.

Велика увага в літературі приділяється питанням впровадження ресурсозберігаючих технологій, зниження витрат за рахунок економії ресурсів і оптимізації їх використання в різних галузях промисловості.

Ефект від ресурсозберігаючих технологій прямо пропорційний ефективності взаємодії органів влади, господарюючих суб'єктів і населення, що може бути досягнуто лише при реалізації чітко орієнтованих на досягнення конкретних цільових установок програмних заходів, моделей, структури і принципів управління.

Оптимізація ресурсної бази і те, наскільки вміло розпорядиться нею виробництво, фактично визначає величину реально одержуваного суспільством економічного ефекту. Ключ до вирішення цієї проблеми – цілеспрямоване вдосконалення ресурсоспоживання в рамках системи управління ресурсозбереженням у соціально-економічних системах регіонів.

В якості методологічної основи створення системи управління витратами пропонується програмно-цільовий метод, що передбачає формування і ранжування цілей, формування відповідної програми, використання системи форм і методів економічного впливу на рівень витрат, розробку комплексу заходів, що забезпечують економію ресурсів. Важливим аспектом цього методу є розробка інноваційної стратегії.

Ідея ресурсно-інноваційного заміщення заснована на організації циклу безперервного ресурсно-інноваційного розвитку. Сутність цього циклу полягає в безперервному розвитку ресурсів і переході їх через інноваційну стадію в ресурсну (на новому рівні), з урахуванням дотримання обмежень та інтересів суб'єктів системи. Інноваційна стадія в нашому розумінні буде короткостроковим, динамічним станом потенціалу (ресурсів та інформації), стадією перетворення в новий потенціал, який замінює звичні ресурси суспільства. При цьому інноваційна стадія зачіпає як сутність ресурсів, так і використовувані процеси їхнього перетворення, використання та розподілу.

Таким чином, інновації є економічним процесом, що дозволяє забезпечити реалізацію двох цілей:

- підвищення ефективності соціально-економічної системи за рахунок цільового переходу ресурсів з кількісних у якісні;
- збереження балансу і зростання економічного потенціалу системи.

При реалізації концепції ресурсно-інноваційного заміщення відповідно змінюється і підхід до оцінки ефективності довгострокового стійкого розвитку – основою такого підходу має стати при оцінці конкретних проектів оцінка втрат ресурсного потенціалу в результаті реалізації проекту, а при оцінці ефективності розвитку регіону в цілому – це зростання ресурсного потенціалу.

Ресурсний потенціал має певні властивості, до яких належать: нестабільність стану; невизначеність; динамічність розвитку.

Метою управління потенціалом є надання йому стабільного і певного в часі характеру, а також його розвиток в заданому напрямі. Розглянемо завдання, необхідні для досягнення зазначеної мети.

Стабілізація потенціалу, як перша задача управління, полягатиме в реалізації такої послідовності кроків:

- інвентаризація потенціалу по можливості використання;
- перехід потенціалу з прихованого в досліджуваний резервний;
- перехід потенціалу з резервного в інвестиційний і експлуатований потенціал;
- стабілізація потенціалу.

Поняття стабільності (стійкості) трактується як такий стан потенціалу, при якому він проявляє себе і стає можливим його ідентифікація та

використання. Поняття стабільності є відносним для різних учасників економічного процесу, але при цьому для всіх учасників потенціал є об'єктом економічної діяльності, тому в процесі його стабілізації беруть участь всі сторони. Економічний (зокрема інвестиційний) потенціал є об'єктом докладання зусиль органів державного управління, оскільки саме на їхній основі визначається конкурентоспроможність регіонів [2].

У вузькому сенсі під стабілізацією можна розуміти формування портфеля інвестиційних пропозицій, що охоплюють всі елементи потенціалу, в більш широкому сенсі стабілізація являє собою безперервний процес формування, уточнення, реалізації та оцінки інвестиційних пропозицій. Невизначеність потенціалу виражається в комплексі взаємопов'язаних між собою проблем. Так, основою невизначеності потенціалу є ресурсна невизначеність, яка полягає в наступних факторах: невизначеність якості; невизначеність кількості; невизначеність терміну отримання і використання.

Проблема невизначеності ресурсів методологічно нерозв'язана при будь-якому рівні контролю, тому мова може йти лише про встановлення граничної достовірності визначеності. При цьому мова йде про дві складові: визначеність наявної інформації про ресурси; визначеність реальних значень ресурсів.

Визначеність інформації є об'єктом дослідження в різних методологіях оцінки ресурсного потенціалу, а визначеність реальних значень ресурсів є скоріше критерієм оцінки системи знань про природу і економіку, в певній мірі і та, й інша визначеність є суб'єктивним чинником.

Проблема невизначеності ресурсів, у тому числі й інвестиційних, є однією з основних проблем розвитку соціально-економічної системи. Причини цієї невизначеності мають специфічну природу: фізична (матеріальна) невизначеність пов'язана з імовірнісним прогнозом оцінки запасу і розміщення природних ресурсів, а також неточністю методів обліку інших ресурсів (наприклад кадрових). Ця неточність може значно вплинути на ефективність управління ресурсами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Україна має величезний (і практично невичерпний) резерв підвищення ефективності національної економіки за рахунок реалізації адекватної політики у сфері ресурсозбереження. Ресурсозбереження, як це визнано у світовій науці, є одним із найсерйозніших завдань нинішнього століття. Від реалізації цього завдання залежить позиція України серед розвинених країн і якість життя її населення. Наша країна не тільки має достатні природні ресурси і високий рівень освіти населення для успішного вирішення своїх проблем, а й об'єктивно є ресурсною базою для країн ЄС та інших країн.

В умовах світової економічної кризи висока забезпеченість України ресурсами не може викликати марнотратність, оскільки лише ефективне здійснення економічної діяльності в умовах ринкової економіки є базовим чинником конкурентоспроможності українських товарів та пропозиції на ринку послуг.

Ми дотримуємося тієї позиції, що концептуальний підхід до формування економічної безпеки та стійкого розвитку регіону повинен розгляда-

тися в контексті формування та реалізації комплексної системи стратегій, що здійснюють вплив на всі аспекти життєдіяльності держави. Поставлені завдання у сфері ресурсозбереження, на наш погляд, повинні знайти своє безпосереднє відображення не тільки в стратегічних документах, що стосуються екологічної системи нашої країни, але також в інших основоположних документах, що визначають соціально-економічний розвиток країни в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сотник І.М. Еколого-економічні механізми мотивації ресурсозбереження: монографія. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2008. – 357 с.
2. Соціально-економічна мотивація інноваційного розвитку регіону: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, професора О. В. Прокопенко. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 576 с.
3. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики: аналітичний звіт. URL: http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf
4. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>

REFERENCES

1. Sotnyk, I.M. (2008). *Ekoloho-ekonomichni mekhanizmy motyvatsii resursozberezhennia* [Ecological and economic mechanisms of motivation of resource saving]. VVP "Mriia-1" TOV, Sumy, Ukraine [in Ukrainian].
2. Prokopenko, O.V. (2012). *Sotsial'no-ekonomichna motyvatsiia innovatsijnoho rozvytku rehionu* [Socio-economic motivation of innovative development of the region]. Sumy State University, Sumy, Ukraine [in Ukrainian].
3. *Rehional'nyy rozvytok ta derzhavna rehional'na polityka v Ukrayini: stan i perspektyvy zmin u konteksti hlobal'nykh vyklykiv ta yevropeys'kykh standartiv polityky: analitychnyy zvit* [Analytical Report "Regional development and state regional policy in Ukraine: state and prospects of changes in the context of global challenges and European standards of policy"] (2013). Retrieved from http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part-UA.pdf [in Ukrainian].
4. *Derzhavna stratehiya rehional'noho rozvytku na period do 2020 r.: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "National Strategy for Regional development till 2020"] (2014). Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p> [in Ukrainian].

УДК 657.635(439)+657(4-6ЄС)

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).105–114

Роберт Бачо,
доктор економічних наук, доцент
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ АУДИТУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ (ДОСВІД УГОРЩИНИ)

У статті досліджено питання посилення довіри до інституту зовнішнього аудиту в Європейському Союзі шляхом проведення системних реформ, спрямованих на забезпечення якості аудиторських послуг. Представлено основні напрями реформ аудиторської діяльності в Європейському Союзі. Оцінено якість та достовірність аудиторських послуг в Угорщині за період 2014–2018 рр. Зроблено висновок про те, що процес контролю якості аудиту був реформований в Угорщині відповідно до вимог нової Директиви та Регламенту Європейського Союзу, а створення органу за контролем аудиторської діяльності і трансформація основ попередньої системи привели до підвищення якості у сфері забезпечення цих послуг.

Ключові слова: контроль якості, аудит, Аудиторська палата Угорщини, Європейський Союз, реформа.

The article explores the issues of confidence increase to the institution of European Union's external audit through systematic reforms aimed at ensuring the quality of audit services. The main directions of auditing reforms in the European Union are presented. The reform of the EU audit regulation has started in order to increase confidence in the integrity of the financial statements. In recent years, international and domestic corporate and audit scandals have emphasized the importance of auditing, so auditor independence and the quality of audit work have become a central issue again. On the one hand, companies and financial institutions went bankrupt, and on the other, the reputation of the audit profession and public confidence in the audit were shaken. During these years there were professional conferences, discussions, rethinking of laws and norms, which are generally needed to restore confidence in the institute of auditors.

The assurance system of audit quality by the Chamber of Hungarian Auditors is based on its internal quality control rules. The tasks of ward control are to audit the quality assurance system of auditors, to control the quality of specific components of audits and audit findings. The quality and reliability of the audit services in Hungary for the period 2014–2018 are evaluated. External quality control is provided by a professional body of institutional regulation, whose reliable functioning ensures increasing confidence in the audit profession by maintaining uniform standards and quality of audit work that meets public expectations. The existence of three external quality control subsystems have been proven: a monitoring system, a peer review system and a mixed system, which is a combination of the last two.

It's found that the audit reform has broaden the role and powers of Audit Chambers, which are essential for effective implementation of the new audit rules.

It is concluded that the audit quality control process has been reformed in Hungary in accordance with the requirements of the new directive and regulation of the European Union. Thus creating an audit control authority and transforming the foundations of the previous system have led to the improvement of the quality assurance system. According to the Chamber of Hungarian Auditors' data on quality assurance, the audit problem requires the implementation of a regulatory oversight package that will enhance the credibility and value of audit activity in Hungary and other EU Member States. The experience of audit quality assurance in developed countries can be implemented in the current realities of Ukraine's European integration process.

Key words: quality control, audit, Chamber of Hungarian Auditors, European Union, reform.

Актуальність дослідження. Реформа регулювання аудиту ЄС розпочалася з метою посилення довіри до доброчесності фінансової звітності. В останні роки міжнародні і вітчизняні корпоративні та аудиторські скандали підкреслили важливість аудиту, тому незалежність аудитора та якість аудиторської роботи знову стали центральними питаннями. З одного боку, компанії та фінансові установи збанкрутували, а з іншого – похитнулася репутація аудиторської професії та довіра громадськості до аудиту. За ці роки відбулися професійні конференції, дискусії, здійснилося переосмислення законів та норм, що в цілому необхідно для повернення довіри до інституту аудиторів.

В останні п'ять років в Угорщині відбулися серйозні скандали на брокерському ринку, які торкнулися тисяч угорських клієнтів, які вказали на серйозні зловживання керівників цих установ. У всіх скандальних випадках виникла відповідальність аудиторів у частині можливих упущень з їх боку. Багато інвесторів, які досі довіряли фінансовим установам, втратили свої заощадження та впевненість, а довіра до аудиторської професії похитнулася. Як результат, Міністерство національної економіки Угорщини ініціювало більш жорсткі правила, і відповідні аудитори перевірялися органом громадського нагляду. Розслідування встановило, що аудитори, які брали участь у перевірках, дійсно допустили помилки, оскільки не оцінили належним чином ризики, пов'язані з брокерськими фірмами та контрольними процесами, а також не вивчали ефективність контролю у цих установах. Крім того, аудитори не завжди мали відповідну професійну кваліфікацію для аудиту складних IT-систем, не покладалися на досвід експертів.

Загалом скандали, пов'язані з діяльністю брокерів в Угорщині, завдали шкоди клієнтам у розмірі близько 100 млн. форинтів, а також висвітлили інші економічні злочини, такі, як розкрадання, присвоєння чи відмивання грошей. Наслідком всього цього є те, що нині акцент робиться більше на важливості контролю якості аудиту, оскільки втрачено довіру інвесторів, яка повинна бути відновлена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аудиторської діяльності постійно перебувають у центрі уваги науковців. Дослідженням

цієї теми займаються такі вчені, як Білуха М.Т., Боднар М.І., Герасимович А.М., Голов С.Ф., Дорош Н.І., Дікань Л.В., Кіндрацька Л.М., Кіреєв О.І., Костюченко В.М., Пантелеєв В.П., Петрик О.А., Полетаєва О.С., Редько О.Ю., Шульга Н.П. Дослідженням аудиторської діяльності у зарубіжних країнах присвячені наукові праці Гуцаленко Л.В., Івашкевич В.Б., Петрик О.А., Фенченко М.Т. та ін., однак ці дослідження не поширюються на сучасні виклики у питанні реформи аудиту та забезпечення його якості в Європейському Союзі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд основних тенденцій у вдосконаленні аудиту в країнах ЄС внаслідок проведення реформ, пов'язаних із недосконалістю існуючої практики проведення аудиторської діяльності.

Результати дослідження. Національні системи аудиту країн-членів ЄС регулюються Директивою 8 Європейського парламенту та Ради [3], яка організовує аудит в єдиній, всебічній системі, ефективно регулюючи цю складну область, зберігаючи її національне різноманіття. Ця Директива спрямована на підвищення надійності фінансової звітності шляхом встановлення правил узгодження процедур обов'язкового аудиту річних та консолідованих звітів та посилення захисту Європейського Союзу від фінансових скандалів.

Існуюче регулювання, базоване на загальноприйнятих принципах, не дозволяє державам-членам здійснювати нагляд за аудиторською діяльністю методом саморегулювання і включає більш чіткі вимоги щодо незалежності аудиторів та аудиторських фірм, професійної етики, форми власності аудиторських структур та визначає вимоги щодо аудиторської інфраструктури задля забезпечення високоякісного аудиту. Законодавче регулювання також передбачає державний пруденційний нагляд, зовнішнє забезпечення якості та застосування міжнародних стандартів. Крім того, Директива закладає основи співпраці між регуляторами ЄС та аналогічними органами третіх країн.

Чіткою метою Директиви є посилення та гармонізація процедур аудиту в державах-членах Європейського Союзу, забезпечення престижності аудиторської професії та зміцнення довіри до неї шляхом ліцензування діяльності, обов'язкового постійного навчання, взаємного визнання аудиторських ліцензій у державах-членах за певних умов та питань реєстрації аудиторів та аудиторських фірм.

Комісія у 2008 р. випустила рекомендацію [1] щодо обмеження цивільно-правової відповідальності законних аудиторів та аудиторських фірм, в якій зазначала, що нестабільність біржової вартості компаній аудиторських фірм призводить до значного збільшення ризиків, пов'язаних із відповідальністю останніх. Водночас доступ до страхування ризиків професійної діяльності став більш обмеженим. Комісія вважала, що така ситуація може відштовхувати аудиторів від виходу на міжнародний ринок аудиту для компаній, що знаходяться в Співтоваристві, і тому рекомендувала обмежувати цивільно-правову відповідальність законних аудиторів та аудиторських фірм, якщо останні навмисно не виконують свої

професійні зобов'язання. З огляду на значні відмінності між системами цивільної відповідальності, що діють у державах-членах, Комісія вважала, що кожна держава-член повинна мати можливість обрати форму обмеження, яку вона вважає найбільш доцільною. Однак Комісія заявила, що форма обмеження відповідальності аудиторів не повинна перешкоджати справедливій компенсації потерпілим сторонам.

З часу появи фінансової та економічної кризи у 2008 році Європейський Союз акцентував увагу на тому, що регулювання аудиту також потребує реформування, і Європейський парламент та Рада створили «Зелену книгу аудиторської політики» [4], пропонуючи зміни до аудиторської професії як завершення фінансової кризи. Первісна мета створення документа полягала в тому, щоб нівелювати кризу довіри до аудиту, надати аудиторам більш надійну, прозору та виразну інформацію про правильність фінансової звітності, за розумних витрат, та посилити незалежність аудиторів зробити аудиторський ринок більш різноманітним. Після коментарів, отриманих щодо Зеленої книги, наприкінці листопада 2011 р. Європейський парламент та Рада випустили проєкт зміни т.з. восьмої Директиви щодо обов'язкового аудиту, що становить суспільний інтерес.

Після тривалого процесу узгодження та ряду суттєвих змін Європейський парламент та Рада прийняли Директиву 2013/34 / ЄС [6], що накладає зобов'язання щодо складання річних звітів для деяких компаній і консолідованої звітності, тим самим створюючи нову директиву бухгалтерського обліку для Європейського Союзу.

Держави-члени повинні були до 20 липня 2015 року внести зміни до свого законодавства з метою приведення його у відповідність з цією Директивою. Перелічені в Директиві принципи фінансової звітності суттєво не відрізняються від діючих принципів бухгалтерського обліку.

Стаття 8 Директиви стосується стандартів Спільноти щодо аудиторської діяльності. Відповідно до неї річна фінансова звітність та консолідована фінансова звітність повинні бути перевірені аудитором. Директива визначає питання, щодо яких аудитор вимагає висловити свою думку, та включає в заголовки зміст аудиторського висновку, який не відрізняється від того, який застосовується до введення цих змін.

Паралельно велася робота над регулюванням обов'язкового аудиту суб'єктів, що мають суспільний інтерес. Основна мета регламенту, спрямована на зміну структури аудиторського ринку, полягає в посиленні ролі менших за розміром аудиторських фірм, але в той же час Союз планував спростити зобов'язання щодо бухгалтерського обліку та правил звітності малих підприємств, що може призвести до звуження діяльності саме таких аудиторських фірм.

Після більш ніж трьох років підготовки, у кінці грудня 2013 р. Комітет постійних представників (COREPER) затвердив текст реформи, який в основному і визначив майбутнє аудиту, що й було прийнято у квітні 2014 р. [2]. Зміна регуляторних норм вимагає від аудиторів бути максимально незалежними, а нагляд за професійною роботою посилено. Для забезпечення незалежності суб'єкти суспільного інтересу повинні забез-

печити ротацію кожні десять років як для самого аудитора, так і в межах аудиторської фірми. Цей період може бути продовжений за певних умов.

У положенні йдеться про адаптацію міжнародних стандартів аудиту в ЄС, гарантуючи при цьому, що держави-члени мають можливість відповідного застосування в аудиті малих та середніх підприємств.

Аудиторський звіт суб'єктів суспільного інтересу розширюється інформацією про ризики, пов'язані із асиметричністю інформації, таким чином надаючи користувачам додаткову інформацію про фінансові рішення.

Що стосується нагляду за професійною роботою, то досягнуто домовленості про створення органу громадського нагляду на рівні ЄС, який називається Комітетом наглядових органів європейських аудиторів (СЕАОВ) для обміну найкращими практиками, розвитку співпраці та надання експертних консультацій.

Крім того, зміна регламенту також звужує сферу національних палат в частині проведення бухгалтерського обліку, контролю якості, дисциплінарних процедур, навчання аудиторів установ, що не мають суспільного інтересу, за умови делегування повноважень органу регулювання за аудиторською діяльністю відповідним палатам (органам інституційного регулювання). Однак контроль якості аудиту суб'єктів суспільного інтересу та їх дисциплінарні питання не можуть бути делеговані зазначеним палатам.

З метою забезпечення безперебійного функціонування ринків капіталу, нові правила аудиту спрямовані на підвищення його якості та створення більш конкурентоспроможного ринку аудиту для проведення обов'язкових аудитів суб'єктів суспільного інтересу. Наявні дані показують дуже різноманітний аудиторський ринок ЄС за розмірами та структурою і підтверджують, що обов'язковий аудит суб'єктів суспільного інтересу залишається відносно зосередженим у більшості держав-членів, зокрема щодо доходів. Що стосується продажів, то Велика четвірка мала частку ринку у понад 80% у 21 з 21 країн-членів. Банки та страховики є суб'єктами суспільного інтересу, які мають найбільшу концентрацію на рівні ЄС (майже 80%) у Великій четвірці [5].

Реформа аудиту також розширила роль і повноваження аудиторських комітетів, які мають важливе значення для ефективного виконання нових правил аудиту. Однак аналіз показує, що більшість компетентних національних органів мають дуже обмежений досвід моніторингу діяльності та діяльності аудиторських комітетів. Для подолання цієї проблеми компетентні національні органи повинні мати відповідні інструменти для оцінки діяльності аудиторських комітетів та отримувати необхідну інформацію для контролю за дотриманням цими комітетами нових правил. Що стосується членів аудиторської комісії, вони повинні бути поінформовані про свої нові обов'язки та важливу роль. На цьому етапі важливим є спілкування та обізнаність з аудиторськими комітетами. Це не обов'язково тягне за собою перегляд чи зміну національних рамок корпоративного управління або наглядових повноважень компетентних національних органів. Кожен національний орган вільний приймати рішення щодо

найкращого підходу та засобів для оцінки діяльності аудиторських комітетів. Досвід роботи показав, що співпраця та діалог - корисні й ефективні інструменти. Деякі компетентні національні органи вже зв'язалися (і навіть надали вказівки) з аудиторськими комітетами, щоб повідомити їх про нові рамки та подальші обов'язки.

Регулювання забезпечення якості відіграє важливу роль як у міжнародному, так і у внутрішньому законодавстві про аудит. Наразі, крім директив, регламентів, стандартів аудиту ЄС, в Угорщині існує ряд інших законів та нормативних актів, які потребують аудиту забезпечення якості. До них належать:

1. Директива 2014/56/EU та Постанова 537/2014/EU
2. Стандарт ISA 220 «Контроль якості аудиту фінансової звітності» та стандарт ISQC1 «Контроль якості для фірм, що виконують аудити та перевірки фінансової інформації, а також інші зобов'язання за гарантіями та надання супутніх послуг».
3. Закон Угорщини LXXV 2007 року.
4. Статут Аудиторської палати Угорщини, етичний кодекс.
5. Рада з якості Аудиторської палати Угорщини та її правила.
6. Внутрішні правила підприємств.

Забезпечення якості аудиту Аудиторської палати Угорщини, закон про аудит та державний аудит 2007 року. (рік LXXV) регулюється законодавством 2014 року, яке також включає вимоги Директиви 2014/56/ЄС. Крім Директиви, безпосередньо застосовується Регламент (ЄС) № 537/2014, але його положення стосуються лише аудиту суб'єктів, що мають суспільний інтерес. Окрім Правил та Положення, для контролю якості аудиторської роботи мають відношення три міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. Перший – ISQC 1, який охоплює всі роботи з аудиту, і тому його називають базовим стандартом. Він має на меті забезпечення системи якості, яка гарантує надійність аудиторської професії. Як правило, компанія повинна побудувати систему забезпечення якості, що підкреслює важливість кожної задачі і відповідальність керівництва в першу чергу за належну якість роботи.

Другий - Стандарт 220 - спрямований на забезпечення контролю якості проведення аудиту фінансової звітності. У цьому стандарті зазначаються конкретні обов'язки аудитора, пов'язані з аудитом фінансової звітності, а також конкретизуються обов'язки особи, відповідальної за моніторинг якості аудиторських послуг. Протягом усієї роботи аудитора останній несе відповідальність за процес управління, нагляду та виконання робіт, а також за коректність аудиторського звіту.

Третім, тісно пов'язаним із описаними вище стандартами аудиту, є документальний стандарт № 230, оскільки належна документація є передумовою для забезпечення та підтвердження якості аудиту. Документація аудиту - це проведені аудиторські процедури, отримані відповідні аудиторські докази та записи висновків аудитора, що дозволяють проводити перевірки відповідності якості та зовнішні перевірки. Відповідно до стандарту форма, зміст та обсяг аудиторської документації залежать від різних

факторів, таких, як: розмір і складність організаційної структури установи; особливість проведення аудиторської перевірки; виявлені ризики суттєвих викривлень; суттєвість отриманих аудиторських доказів; особливість та обсяг винятків; застосовані методи та інструменти аудиту.

Контроль якості сприяє покращенню надійності аудиту, з одного боку, на користь аудиторів та аудиторської професії, а з іншого - для всіх учасників ринку, та є інститутом довіри для всіх користувачів аудиторських звітів. Для користувачів звіт, підписаний незалежним аудитором, є джерелом достовірної та надійної інформації. Свої майбутні економічні рішення вони приймають на цій основі. Чим вища якість роботи аудитора, тим надійніший звіт, який ним засвідчено, водночас чим більша надійність аудиту – тим менший ризик його недостовірності. Основна мета контролю якості – щоб проведені аудити, перевірки чи інші такого роду роботи були належним чином здійснені відповідно до існуючих професійних стандартів і правових норм.

Розрізняють дві частини системи контролю якості аудиту: внутрішню та зовнішню. Виходячи з напряму проведення аудиту, розрізняють контроль якості окремих замовлень аудиторів, а також відповідність внутрішньої системи контролю якості аудиторської фірми щодо дотримання відповідних процедур.

Зовнішній контроль якості забезпечується професійним органом інституційного регулювання, надійне функціонування якого забезпечує підвищення довіри до аудиторської професії завдяки дотриманню єдиних стандартів та якості аудиторської роботи, що відповідає суспільним очікуванням. Існує три підсистеми зовнішнього контролю якості: система моніторингу, система експертного огляду та змішана система, що є поєднанням останніх двох.

Моніторинг якості здійснюється штатними працівниками професійної організації. Професійна організація відповідає за правильну роботу цієї системи, за те, хто і кого перевіряє та протягом якого часу, а також за процес проведення контролю якості. Застосовуючи метод експертного огляду якості, здійснюється залучення аудитора, що має необхідну професійну кваліфікацію та досвід роботи у сфері аудиту. У разі системи експертної оцінки зовнішній аудитор повинен перевірити, чи були застосовані через відповідні проміжки часу необхідні процедури дотримання якості аудиту. Третій, змішаний метод, заснований на поєднанні системи моніторингу та експертної оцінки. Він зберігає переваги системи моніторингу, але базується, головним чином, на методі експертної оцінки. Метод контролю якості, створений в Угорщині, також спирається на цю основу[7].

До 2013 року контроль якості угорських аудиторів здійснювався винятково Аудиторською палатою Угорщини, однак через внесення змін до Закону про палати від 1 липня 2013 р. суб'єкти, що становлять суспільний інтерес, перевіряються Державним наглядовим органом, а іншу категорію контролює Палата. Офіційні інспекції повинні проводитися кожні три роки, а Палати повинні проводити перевірки кожні шість років, але, звичайно, ці перевірки можуть бути почергові.

Система забезпечення якості перевірок Аудиторською палатою Угорщини заснована на внутрішніх правилах контролю якості. Завданнями палатного контролю є перевірка системи забезпечення якості роботи аудиторів, контроль якості конкретних складових аудиторських перевірок та аудиторських висновків. Палата щорічно публікує на своєму веб-сайті результати оцінки проведеного контролю якості аудиторів. У табл. 1 представлено результати контролю якості окремих замовлень у 2014-2018 році.

Таблиця 1

Розподіл показників, що характеризують якість проведення аудиторських замовлень аудиторами Угорщини у 2014-2018 рр.*

Показники якості аудиту	Значення показників по роках, %					2018/2014, %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Відповідає стандартам	79,03	79,45	78,71	85,08	81,9	2,87
Відповідає із зауваженнями	15,94	16,87	13,66	11,88	14	-1,94
Не відповідає	5,03	3,68	7,67	3,04	4,1	-0,93
Всього	100	100	100,04	100	100	-

* Сформовано автором на основі даних [5].

У 2018 році діяльність 81,9% аудиторів повністю відповідала стандартам, що майже на 3% більше показника 2014 року. Незадовільною є робота 4% угорських аудиторів. Аудитори виявили недбалість у ряді напрямів - від прийняття зобов'язань до планування, збору аудиторських доказів та формування аудиторських висновків.

Виходячи з досліджень останніх років, загальним висновком є те, що аудитори, як правило, проводили політику, зміст та обсяг якої відповідав практиці аудиту з урахуванням місцевих особливостей.

Система контролю якості органами державної влади повинна вивчити та оцінити, чи забезпечують систему контролю якості аудиторські фірми, що здійснюють аудит суб'єктів суспільного інтересу, чи діяльність аудиторської фірми та її персоналу відповідає професійним стандартам та законодавчим та нормативним вимогам. Аудит включає вивчення внутрішньої системи контролю якості цих компаній при випадковому виборі справи, яку аудитором було виконано.

У 2018 році орган громадського нагляду виявив такі недоліки в контролі якості окремих завдань (аудитів) [5]:

1. Аудитори взяли на себе зобов'язання перевірити фінансову звітність, підготовлену відповідно до МСФЗ, без належного досвіду фахової підготовки.
2. Незважаючи на діючі стандарти, незалежний контроль якості відсутній.
3. У багатьох випадках плата за аудиторські послуги була занадто низькою, аби гарантувати високу якість проведеного аудиту.

4. Відсутність професійного скептицизму, неповна експертиза сфер, в яких існує посилений ризик шахрайства.
5. Відсутність узгодженості між плануванням та виконанням аудиторських процедур.
6. Недостатність аудиторської документації.
7. Надмірна залежність від програмного забезпечення при проведенні аудиту.
8. Зміст аудиторських висновків не завжди був адекватним.

Що стосується програмного забезпечення, яке не включає функції архівації, встановлено низький рівень підготовки осіб, що його обслуговують. Останні не отримали необхідної професійної підготовки. У менших аудиторських фірм не було добре розробленої політики безпеки даних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Питання професійної підзвітності, об'єктивності та незалежності аудиторів вийшло на перший план через брокерські скандали останніх років. Забезпечення високої якості аудиту відповідає загальним інтересам суспільства і є вкрай важливим для інвесторів. Виходячи з результатів дослідження, можна констатувати, що процес контролю якості аудиту був реформований в Угорщині відповідно до вимог нової Директиви та Регламенту Європейського Союзу, тому створення органу за контролем аудиторської діяльності та трансформація основ попередньої системи привели до поліпшення системи забезпечення якості. Зважаючи на дані Аудиторської палати Угорщини щодо забезпечення якості, проблема аудиту потребує імплементації пакету регуляторного нагляду, який приведе до посилення довіри та підвищення ціннісних характеристик аудиторської діяльності в Угорщині та інших країнах-членах ЄС. Досвід забезпечення якості аудиту розвинених країн може бути імplementований у сучасних реаліях євроінтеграційного поступу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Commission Recommendation of 6 May 2008 on external quality assurance for statutory auditors and audit firms auditing public interest entities (notified under document C(2008) 1721 (2008/362EC)) URL: <http://eurlex.europa.eu/lexUriServ.do&uri=OJ:L:2008:120:0020:0024:EN:PDF>
2. Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0056&from=EN>
3. Eight Council Directive 84/253/EEC of 10 April 1984 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the approval responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31984L0253:EN:HTML>
4. GREEN PAPER „Audit Policy: Lessons from the Crisis“ URL: http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/2010/audit/green_paper_audit_en.pdf
5. Magyar Könyvvizsgáló Kamara Minőségellenőrzési Módszertana. URL: <https://mkvk.hu/szervezet/bizottsagok/minosegellenorzes/minellkezikonyv>

6. Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0537&from=EN>
7. Szekeres B. (2007). A nemzetközi minőségbiztosítási rendszerek hatása a magyar könyvvizsgálat minőségbiztosítására, Doktori értekezés, Budapest 2007.

REFERENCES

1. Commission Recommendation of 6 May 2008 on external quality assurance for statutory auditors and audit firms auditing public interest entities (notified under document C(2008) 1721 (2008/362EC)). Retrieved from <http://eurlex.europa.eu/lexUriServ.do&uri=OJ:L:2008:120:0020:0024:EN:PDF> [in English].
2. Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0056&from=EN> [in English].
3. Eight Council Directive 84/253/EEC of 10 April 1984 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the approval responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31984L0253:EN:HTML> [in English].
4. GREEN PAPER „Audit Policy: Lessons from the Crisis”. Retrieved from http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/2010/audit/green_paper_audit_en.pdf [in English].
5. Magyar Könyvvizsgáló Kamara Minőségellenőrzési Módszertana [Hungarian Chamber of Auditors Quality Control Methodology] Retrieved from <https://mkvk.hu/szevvezet/bizottsagok/minosegellenorzes/minellkezikonyv> [in Hungarian].
6. Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC. Retrieved from <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0537&from=EN> [in English].
7. Szekeres, B. (2007). A nemzetközi minőségbiztosítási rendszerek hatása a magyar könyvvizsgálat minőségbiztosítására [The impact of international quality assurance systems on the quality assurance of Hungarian auditing]. *Candidate's thesis*. Budapest [in Hungarian].

УДК 338.43.01

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2(23).115–126

*Леся Газуда,**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки і підприємництва**Вікторія Герцег,**аспірантка кафедри економіки і підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Сучасний стан економіки України та прагнення інтеграції до європейського співтовариства зумовлюють необхідність суттєвих змін у сфері управління на всіх рівнях. Водночас виникає потреба у розробленні управлінських заходів і окресленні механізмів забезпечення збалансованого розвитку сільських територій як у країні в цілому, так і на рівні окремо взятого регіону.

У статті розглянуто науково-методичні засади оцінювання сучасного стану розвитку сільських територій, наведено його структурну схему та ключові етапи, трактування поняття «оцінка», охарактеризовано складові елементи зазначеного оцінювання, зокрема показники, індикатори, коефіцієнти. Висвітлено міжнародний досвід забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

Ключові слова: *сільські території, збалансований розвиток, оцінювання, методи дослідження, показники.*

The current state of the economy of Ukraine and the desire for integration into the European Community necessitates significant changes in governance processes at all levels, requires the development of measures and mechanisms for the sustainable development of the Ukrainian village and the earliest possible decision-making in this field. It is worth noting that rural areas are a very difficult object of research and management, so there is a need to determine methodological approaches to assess their status, strategic priorities for overcoming negative trends that hinder their development, finding ways to solve emerging problems and components to ensure the comprehensive development and development of the Ukrainian village.

The article deals with the scientific and methodological bases of assessment of the current state of rural development, the interpretation of the concept of "evaluation", the structural scheme and key stages of the assessment of rural development, the constituent elements of the assessment: indicators, indicators, coefficients, highlighted the international experience of ensuring the socio-economic development of rural areas. General scientific and special economic methods are applied in the article. In particular: analysis and synthesis, induction and deduction, abstract-logical, economic-mathematical modeling.

The aforementioned studies provide a strong methodological and methodological basis for determining the status of rural areas, identifying external and internal threats of socio-economic nature. It is worth noting that there is no single commonly agreed set of partial indicators for assessing social infrastructure. The most commonly used indicators used to assess the development of rural territories are those provided by the State Statistics Office, whose analysis and comparison over the years makes it possible to assess the status and identify changes in the socio-economic phenomena of the studied territories.

Carrying out such an assessment makes it possible to identify external and internal threats of socio-economic and environmental character, facilitates the development of a set of effective measures for institutional regulation, identifying key areas for rural development.

Keywords: rural areas, sustainable development, evaluation, research methods, indicators.

Метою статті є узагальнення методичних підходів до оцінювання розвитку сільських територій, аналіз інституційних показників, які відображають їх соціально-економічний стан.

Постановка проблеми. Нині оцінювання сучасного стану соціально-економічного розвитку сільських територій набуває актуальності, оскільки виникає необхідність моніторингу досліджуваних територій з метою виявлення проблемних питань їх розвитку, а в подальшому і вирішення. Зазначимо, що протягом останніх десятиліть в Україні відбулися значні трансформаційні перетворення в аграрному секторі економіки, але всупереч цьому спостерігається погіршення якості життя сільського населення (зниження доходів і рівня життя сільських мешканців), вплив молоді та працездатного населення у міста чи за межі країни у пошуках кращого життя, що спричинює демографічні, етнічно-культурні проблеми.

Ключовим аспектом процесу дослідження сільських територій є розроблення методичних підходів, виокремлення інструментів їх оцінювання, аналіз показників їх розвитку, які б максимально враховували територіальні, економічні, екологічні, інституційні складові досліджуваних територій. Актуалізації набуває моніторинг багатofункціональності сільських територій, ефективне задіяння яких сприятиме перспективному зростанню сільськогосподарського виробництва, підвищенню рівня добробуту та благополуччя сільських мешканців. Моніторинг зазначених проблем дасть можливість окреслення підходів та пошуку механізмів до їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень. Виокремлення методичних засад оцінювання розвитку та відродження сільських територій залишається важливим завданням, яке варто дослідити як на регіональному, так і на державному рівні. Проблеми ефективного оцінювання та аналізу стану сільських територій відображено у наукових працях вчених-економістів: О. Бородіна, В. Борщевського, С. Мочерного, В. Андрійчука, А. Сидорової, Н. Вітенка, М. Миколайчука, А. Лісового та інших.

Виклад основного матеріалу. Функціонування українського села базується на поєднанні принципів адміністративно-територіальної, вироб-

ничої, економічної, соціальної та екологічної складової на основі взаємоузгодження та взаємодоповненості. Взаємозумовленість зазначених принципів впливає на результативність та якість життя сільського населення, здатність задовольняти соціальні потреби та ефективність різних сфер виробництва на відповідних територіях. Вирішення подальших теоретичних і практичних завдань стосовно забезпечення сталого розвитку сільських територій потребує розроблення дієвого алгоритму, структурної схеми, систематизації методів та показників дослідження сучасного стану сільських територій. При цьому доцільним є застосування загальнонаукових та спеціальних економічних методів і прийомів, зокрема аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрактно-логічного, економіко-математичного моделювання тощо.

У науковому словнику терміни «оцінка» та «оцінювання» визначаються як характеристика якості виконання дослідження (фактичного ефекту) стосовно попередньо закладених припущень (очікуваного ефекту) або як процедура оцінювання, що спирається на попередні результати та виконується з метою перевірки їх ефективності; оцінювання – сукупність різнобічних оцінок, що трактуються як такі, що характеризують стан досліджуваного явища та процесу з метою його якісної та кількісної характеристики [18].

Поняття «оцінка» часто ототожнюють із поняттям «моніторинг». Моніторинг більш загальне поняття, яке передбачає систематичне відстеження стану, процесів або тенденцій, постійне спостереження за об'єктом з метою виявлення виникаючих ситуацій та несприятливих факторів.

З метою оцінювання кількісного та якісного стану сільських територій необхідно застосовувати систему показників та індикаторів, які дають розгорнуту характеристику соціально-економічних процесів та явищ, що відбуваються у межах сільських територій.

Оскільки, як ми вже відмічали, сільські території – це багатофункціональна система, то формування оцінки їх ефективності потребує комплексного підходу, який передбачає визначення алгоритму дій та поетапного окреслення окремих показників. Розглянемо ключові етапи оцінки розвитку сільських територій (рис. 1).

I етап – підготовчий. Передбачає визначення мети дослідження, об'єкта, предмета, а також аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища. Зовнішнє середовище сільських територій формується під впливом різних факторів: природних, екологічних, демографічних, соціально-культурних, географічного розташування та інших. До внутрішнього середовища сільських територій варто віднести: потенціал території, організацію управління, соціально-економічну сферу, стиль життя населення та інші.

Наступні етапи доцільно назвати розрахунково-аналітичними.

II етап – визначення системи показників для оцінки ефективності розвитку сільських територій, розподіл їх за категоріями (інституційна складова, економічна складова, соціальна складова, екологічна складова).

III етап – розрахунок групових та інтегральних показників, узагальнюючих коефіцієнтів, що відображають рівень сільського розвитку.

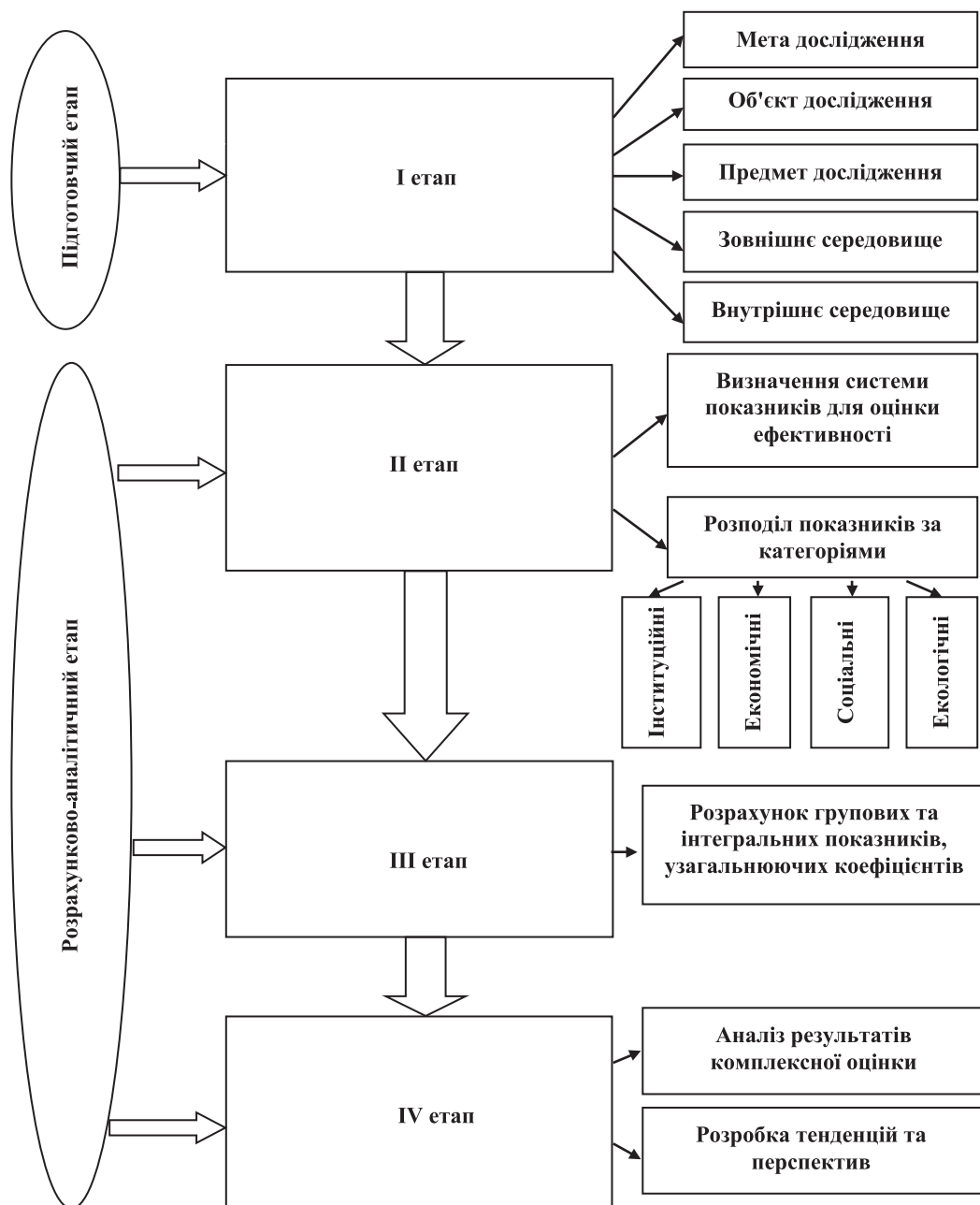

Рис. 1. Основні етапи оцінки розвитку сільських територій*

* Джерело: авторські дослідження

IV етап – аналіз результатів комплексної оцінки, тенденцій та перспектив сільського розвитку.

Важливим для оцінювання розвитку сільських територій є визначення методичних підходів до процесу дослідження. Т. Зінчук та Н. Куцмус у своїх дослідженнях виділяють три групи індикаторів сільського розвитку: детерміновані, фіксовані та результативні [7, с. 8-10].

Детерміновані індикатори надають характеристику ресурсного забезпечення та соціального розвитку. До них відносять: валовий внутрішній продукт (ВВП), національний дохід (НД) на одну особу сільського населення, продуктивність сільськогосподарської праці, інвестиції на соціальні та природоохоронні заходи, видатки на утримання і розвиток соціальної та інженерної інфраструктури, обсяги державної допомоги (пільги, компенсації сільським жителям та суб'єктам господарювання).

Фіксовані індикатори характеризують стан соціальних процесів та явищ. До них належать:

- 1) показники стану населення: чисельність і густина населення, природний та механічний рух, статевовікова структура;
- 2) зайнятість: рівень та інтенсивність зайнятості сільського населення, галузева і демографічна структура зайнятості;
- 3) рівень життя: розмір доходів сільського населення, рівень споживання, стан та розвиток ринку товарів та послуг, рівень бідності сільського населення;
- 4) показники соціальної інфраструктури: забезпечення сільськогосподарського населення основними інфраструктурними об'єктами, рівень розвитку інформаційних систем та консультування населення.

Результативні індикатори – характеризують параметри соціального добробуту сільського населення. Зокрема, рівень мотивації праці, матеріальний стан сільського населення, стан здоров'я сільського населення, рівень освіти, соціальна безпека.

До прикладу, розглянемо методи розрахунку окремих вищезгаданих показників, які варто застосувати для певного чітко визначеного об'єкта (сільської території).

Валовий внутрішній продукт (**ВВП**) – сукупна вартість кінцевої продукції, виготовленої на території тієї чи іншої країни за певний проміжок часу (за рік), незалежно від того, знаходяться фактори виробництва у власності громадян країни чи належать іноземцям [5].

ВВП – сума валової доданої вартості (**ВДВ**) галузей плюс чисті податки на продукти (**ПДВ**) (**ЧП**) не зараховані до неї:

$$\text{ВВП} = \sum \text{ВДВ} + \text{ПДВ, ЧП.}$$

ВНД відрізняється від валового внутрішнього продукту на сальдо (різницю між грошовими надходженнями і витратами) зовнішньоекономічних операцій, включаючи сальдо експорту та імпорту товарів і послуг, сальдо оплати праці чужоземних працівників і сальдо переведення прибутків від вивезеного за кордон капіталу.

Щоб отримати ВНП, потрібно до ВВП додати надходження за фактори виробництва від решти країн світу (прибутки, зарплата, зароблені резидентами за кордоном) і відняти платежі за фактори виробництва решти країн світу (прибутки, зарплата, зароблені іноземцями в країні).

На основі ВВП можна розрахувати й низку інших показників:

- чистий внутрішній продукт (**ЧВП**). Він визначається шляхом віднімання від ВВП відрахувань на споживання капіталу або амортизації.

ЧВП = ВВП – А

У системі національних рахунків особливу значущість має національний дохід (НД).

НД – це весь дохід, зароблений упродовж року власниками ресурсів, що є резидентами певної держави, незалежно від того, де ці ресурси використовуються – у власній країні чи за кордоном. Для визначення національного доходу з ВВП необхідно вирахувати амортизацію та непрямі податки на бізнес:

$$\text{НД} = \text{ВВП} - \text{Амортизація} - \text{Непрямі податки.}$$

Аналіз найбільш часто вживаних показників, що використовуються для оцінки соціально-економічного розвитку, довів, що частіш за все ці показники є показниками, які наводяться Державним управлінням статистики. Не існує єдиного визначеного набору часткових показників для комплексної оцінки стану сільських територій, що ускладнює процес та спонукає до пошуку узагальнюючих індикаторів.

З метою врахування основних тенденцій у розвитку економіки регіонів широкого застосування набув інтегрований показник, що відображає основні чинники формування ВВП:

$$I_{\text{вп}} = 0,3I_{\text{пв}} + 0,3I_{\text{хп}} + 0,3I_{\text{сп}} + 0,1I_{\text{ст}},$$

де $I_{\text{вп}}$ – індикатор випуску продукції та наданих послуг;

$I_{\text{пв}}$ – індикатор промислового виробництва;

$I_{\text{хп}}$ – індикатор виробництва продукції харчової промисловості;

$I_{\text{сп}}$ – індикатор вартості наданих послуг;

$I_{\text{ст}}$ – індикатор виробництва сільськогосподарської продукції.

Коефіцієнти 0,3 та 0,1 враховують вагомість окремих показників у загальній оцінці. Їх значення отримані за допомогою методу факторних навантажень. Розрахунок кожної складової базується на інформації, що публікується у щорічних статистичних довідниках Державного комітету статистики України та його обласних управлінь [13, с. 7].

Рівень розвитку соціальної інфраструктури сільської території обчислюється за показниками:

- житлова площа на 1 особу, кв. м.;
- забезпеченість сільських будинків та квартир природним газом, %;
- забезпеченість населених пунктів дитячими закладами дошкільної освіти, % (визначається як відношення сільських поселень, що мають відповідні заклади до всіх сільських населених пунктів, в яких є діти до 5 років);
- забезпеченість закладами освіти (школами), %;
- забезпеченість закладами охорони здоров'я (лікарнями), %;
- забезпеченість спортивними спорудами, %;
- забезпеченість сільських населених пунктів дорогами з твердим покриттям, % [11, с. 9].

Існує низка підходів до інтегральної оцінки економічного зростання території. Найбільш поширені з них – інтегральний темповий індекс економічного зростання території, індикатор стійкості економічного зростання, індекс економічного розвитку Тейла, який відображає економічне зростання за рахунок порівняння і логарифмування районного та регіонального показників обсягів виробництва та чисельності населення:

$$IT = \sum_{i=1}^n \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{Y_i/P_j}{Y/P},$$

де Y_i – обсяг валового виробництва продукції у районі і Y – валовий регіональний продукт у регіоні; P_j, P – чисельність населення відповідно району і регіону.

У міжнародній практиці провідну роль для оцінювання стану сільських територій та забезпечення соціально-економічного розвитку відіграє такий показник, як індекс людського розвитку (ІЛР). ІЛР – інтегральний показник, синтезує варіанти вибору тривалого і здорового життя, набуття знань, доступ до ресурсів, необхідних для підтримання гідного рівня життя. Він вважається стандартним інструментом при загальному порівнянні рівня життя різних країн і регіонів. Індекс публікується в рамках програми розвитку ООН в звітах про розвиток людського потенціалу і був розроблений в 1990 р. групою економістів на чолі з пакистанцем Махбубом-уль-Хаком. Однак концептуальна структура індексу була створена завдяки роботі Амарта'я Сена. Індекс публікується ООН у щорічному звіті про розвиток людського потенціалу з 1990 р. [8].

ІЛР розраховується як середня арифметична зі стандартних показників, що входять до її складу [1, с. 11-12]:

$$ІЛР = \frac{І_d + І_{oc} + І_{рж}}{3},$$

де $І_d$ – індекс очікуваного довголіття;

$І_{oc}$ – індекс освітнього рівня;

$І_{рж}$ – індекс рівня життя.

При цьому стандартизовані показники, наведені в чисельнику, обчислюються за формулою:

$$I = \frac{X_{ф} - X_{min}}{X_{max} - X_{min}},$$

де $X_{ф}$ – фактичне значення показника;

X_{min}, X_{max} – відповідно мінімальне та максимальне значення цього коефіцієнта, які прийнято за еталон у міжнародній практиці.

Зокрема, за еталон прийнято такі мінімальні та максимальні значення відповідних показників.

Очікуване довголіття, років:

X_{min} у цілому для населення – 25; для чоловіків – 22,5; для жінок – 27,5;

X_{max} – відповідно 85; 82,5; 87,5.

Досягнутий рівень освіти:

X_{\min} – грамотність дорослого населення та учнів становить 0%;

X_{\max} – 100%.

Рівень життя, дол. США ПКС:

X_{\min} – 100;

X_{\max} – 40 000.

Показники $I_{ос}$ та $I_{рж}$ мають деякі особливості розрахунку. Так, показник досягнутого рівня освіти обчислюється з використанням вагових коефіцієнтів: для дорослого населення ($I_{гр}$) – 2/3; для сукупної частки учнів ($I_{уч}$) – 1/3.

$$I_{ос} = \frac{2}{3} I_{гр} + \frac{1}{3} I_{уч}.$$

Міжнародна методика використовує тільки ту інформацію, яка збирається за всіма без винятку країнами. Статистична база України дає змогу врахувати значно більше коло факторів, що визначають людський розвиток. Визначення ІЛР має окремі недоліки: ураховуються винятково позитивні характеристики (стимулятори) людського розвитку (чим вище значення показника, тим вищий рівень гуманітарного розвитку досліджуваного об'єкта), поза увагою залишаються негативні індикатори (дестимулятори) розвитку суспільства (наприклад, стан злочинності, рівень безробіття тощо). Тому, аби визначити причинно-наслідкові фактори та можливі політичні рішення, необхідним є більш виважений і реалістичний погляд на схожість та відмінності регіонів, що спонукало до розроблення методики побудови регіональних індексів людського розвитку, яка завдяки наявній інформаційній базі дала б змогу істотно розширити коло індикаторів та відмовитись від гіпотези рівнозначності окремих складових.

Одним з провідних методів стратегічного планування та управлінської практики є SWOT-аналіз. Результатом його застосування є матриця, яка відображає стратегічні напрями розвитку території, визначені з урахуванням її слабких та сильних сторін. Цей метод можна конкретизувати, застосовуючи SWOT-аналіз, який здебільшого відображає характеристику зовнішніх чинників розвитку сільської території та її положення в системі координат стадій розвитку, за яких більш ефективними є стратегія успіху, стратегія збереження, стратегія конкуренції чи стратегія захисту[2].

Завершальним етапом оцінювання стану досліджуваних територій є аналіз результатів комплексної оцінки, тенденцій і перспектив сільського розвитку та розробка відповідних програм стимулювання їх розвитку.

Світовий досвід розвитку сільських територій у контексті реалізації державної політики забезпечення економічної безпеки можна виокремити за трьома групами країн [4,с.76-79]:

І група – це країни, де сільське господарство перебуває у стані ведення натуральної форми виробництва, а сучасні ринкові механізми функціонування відносин у аграрній сфері потребують значного розвитку. Причинами цього є ресурсна обмеженість територій, неефективне використання наявного ресурсного потенціалу, низький рівень господарювання. Сільське господарство формує значну частину ВВП, але ці держави не спро-

можні забезпечити себе сповна продовольчими товарами. Це переважно країни Латинської Америки (Колумбія, Перу, Чилі) та Північної Африки (Алжир, Судан, Туніс).

II група – держави, що пройшли період реалізації структурних перетворень, провели аграрну реформу, однак такі трансформаційні процеси не привели до потужного соціально-економічного розвитку сільських територій та не забезпечили суттєвого зростання рівня життя сільського населення. Для них характерним є розвинене сільське господарство, що дозволяє забезпечити себе продовольчими товарами на належному рівні, однак доходи від сільськогосподарської діяльності неефективно використовуються та не спрямовуються на забезпечення розвитку сільськогосподарських територій і підвищення рівня життя сільських жителів. До цієї групи держав належать: Білорусь, Болгарія, Казахстан, Молдова, Словаччина, Угорщина, Хорватія та інші.

III група – економічно розвинені держави, що перебувають у стані трансформаційних процесів сталого розвитку. У цих країнах проведено аграрну реформу, відбулися якісні структурні зміни в сільському господарстві, позитивні зрушення у вирівнюванні диспропорцій між розвитком сільських та урбанізованих територій, що призвело до підвищення рівня життя сільських жителів. До цієї групи держав належать: Канада, Німеччина, Іспанія, Португалія, Польща, США, Франція, Чехія та інші.

Стосовно України, то її можна віднести до другої групи країн у контексті реалізації державної політики забезпечення економічного розвитку сільських територій. Перспективні напрями формування зазначеної політики повинні враховувати науково-технічну, інформаційну та інноваційну основу, а також досвід розвинутих країн. Запозичення і впровадження досвіду країн, що належать до третьої групи, в Україні сприятиме формуванню результативної державної політики у напрямі розбудови сільської місцевості до світових стандартів, а також реалізації державної підтримки та запровадження цільових, комплексних державних програм і стратегій, спрямованих на забезпечення розвитку територій сільської місцевості.

Без визначення стану розвитку сільських територій та вдосконалення науково-методичного інструментарію неможливо оцінити гостроту наявних соціально-економічних проблем сталого розвитку зазначених територій.

Здійснення такої оцінки уможливорює процес виявлення зовнішніх та внутрішніх загроз соціально-економічного та екологічного характеру, сприяє розробці комплексу ефективних заходів щодо інституційного регулювання, визначення ключових напрямів забезпечення розвитку сільських територій.

Висновки. Отже, основними методичними підходами до ефективного оцінювання розвитку сільських територій є підходи, що базуються на системності, функціональності та синергетичному ефекті.

Комплексна оцінка розвитку сільських територій адміністративних районів дасть змогу проаналізувати систему державного управління розвитком сільських територій; визначити систему цілей, головну мету і про-

міжні результати; врахувати причинно-наслідкову залежність, виявити особливості управлінського впливу на функціонування та ефективність розвитку сільських територій.

Завдяки методологічним підходам до оцінки розвитку сільських територій можна виявити не лише проблеми сільського розвитку, а й причини їх виникнення та шляхи розв'язання завдань для досягнення стратегічної мети. Сучасні умови господарської діяльності потребують максимального удосконалення методів прогнозування та планування, які відповідатимуть викликам часу і зможуть надати чітку картину стану досліджуваного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабаєва З. В., Овчаренко С. В., Росколотько І. Л. та ін. Діагностика соціального розвитку регіону : наук. розробка – К. : НАДУ, 2010. -40 с.
2. Балдинюк В.М. Методичні підходи до оцінки комплексного розвитку сільських територій: електронний журнал.// Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2011. – № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=332> (дата звернення: 05.09.2019).
3. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : монографія – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2009. – 396 с.
4. Бойко В.В., Пріоритети та інструменти розвитку сільських територій в системі забезпечення економічної безпеки України: монографія – Львів: Видавництво ННВК «АТБ», 2017 – 426 с.
5. Валовий внутрішній продукт. Вікіпедія: *вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Валовий_внутрішній_продукт (дата звернення: 02.09.2019).
6. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики // Економіка України – 2007 – № 4 – С. 62–70.
7. Зінчук Т.О., Куцмус Н.М. Методологічні підходи до оцінки умов та результатів сільського розвитку// Вісник ЖНАЕУ. – 2010 – №1 – С. 3–11.
8. Індекс людського розвитку. Вікіпедія: *вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83/Індекс_людського_розвитку (дата звернення: 02.09.2019).
9. Ключник А.В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. – 468 с.
10. Лісовий А.В. Сталий розвиток сільських територій: виникнення, сутність, принципи.// Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 140-145.
11. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика: авторефер. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н.: 08.00.03 – Київ, 2009. – 27 с.
12. Миколайчук М.М. Методи та засоби діагностики економічного стану підприємств регіону. Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. – Одеса: ОДЕУ, 2003. – Вип.14 – С.218. – 222.
13. Миколайчук М.М. Діагностика соціально-економічного розвитку території як елемент механізму державного управління: авторефер. дис. на здобуття наукового ступеня канд. наук з держ. управління: 25.00.02 – Одеса, 2004. – 16 с.

14. Павлов О.І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія – Одеса: Астропринт, 2006. – 360 с.
15. Регіони України. Економіко-статистичні порівняння (додаток до науково-практичного журналу “Регіональна економіка”) – 2002. – № 1 – 75 с.
16. Севастьянов Л.И. Индикаторы социально-экономического развития регионов : методические подходы к разработке // Регион : экономика и социология. 1996. – № 1. – С. 44–58.
17. Тимошенко М.М. Методичні засади оцінки сталого розвитку сільських територій: алгоритм, структурна схема та інструментарій дослідження.// Економіка та управління національним господарством. – 2018. – №21. – С. 214–218.
18. Глумачний словник термінів, пов’язаних із моніторингом та оцінкою ефективності: програма Європейського Союзу Tacis / Проект ЄС «Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)». – К., 2008. URL:<http://www.esbs.kiev.ua> (дата звернення: 02.09.2019).
19. Усюк Т.В., Фаріон Л.В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості // Економіка АПК. – 2018. – № 2.- С. 64–70.
20. Dirk B. Agriculture, Development, and Urban Bias / Bezemer Dirk, Derek Headey // World Development 36.8:1342–64.
21. Eisenhardt K. M. Building theories from case study research / K. M. Eisenhardt // The Academy of Management Review, 14 (4). Oct. P. 532–550.

REFERENCES

1. Balabaieva, Z. V., Ovcharenko, S. V., & Roskolotko, I. L. ta in (2010). *Diahnostyka sotsialnoho rozvytku rehionu [Diagnosis of social development of the region]* (nauk. rozrobka). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
2. Baldinyuk, V.M. (2011). Metodichni pidhodi do ocinki kompleksnogo rozvitku silskih teritorij [Methodical approaches to the assessment of integrated rural development]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok – Public administration: improvement and development*, 9. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=332> [in Ukrainian].
3. Baranovskyi, M.O. (2009). *Naukovi zasady suspilno-geohrafinoho vyvchennia silskykh depresyonykh terytorii Ukrainy [Scientific bases of socio-geographical study of rural depressed territories of Ukraine]*. Nizhyn: PE Lysenko MM (electronic journal) [in Ukrainian].
4. Bojko, V.V. (2017). *Prioriteti ta instrumenti rozvitku silskih teritorij v sistemi zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeki Ukrayini [Priorities and instruments for rural development in Ukraine’s economic security system]*. Lviv: Publishing House of Scientific-Production Company «АТБ» [in Ukrainian].
5. Valovij vnutrishnij product [Gross Domestic Product]. (n.d.). *wikipedia.org*. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].
6. Hubeni, Yu. (2007). Rozvytok silskykh terytorii: deiaki aspekty yevropeiskoi teorii i praktyky [Rural development: some aspects of European theory and practice] *Ekonomika Ukrainy*, 4, 62–70 [in Ukrainian].
7. Zinchuk, T.O., & Kutsmus, N.M. (2010). Metodolohichni pidkhody do otsinky umov ta rezultativ silskoho rozvytku [Methodological approaches to the assessment of minds and the result of social development]. *Visnyk ZhNAEU*, 1, 3–11 [in Ukrainian].
8. Indeks liudskoho rozvytku [Human Development Index]. *wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B-D%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83 [in Ukrainian].

9. Kliuchnyk, A.V. (2011). *Formuvannia ta rozvytok ekonomichnoho potentsialu silskykh terytorii Ukrainy* [Formation and development of economic potential of rural territories of Ukraine]. Mykolayiv: Dyzayn ta polihrafiya [in Ukrainian].
10. Lisovyi, A.V. (2007). Stalyi rozvytok silskykh terytorii: vynyknennia, sutnist, prynt-sypy [Sustainable development of rural territories: origin, nature, principles]. *Ekonomika APK*, 4, 140 – 145 [in Ukrainian].
11. Lisovyi, A.V. (2009) Derzhavne rehuliuвання розвитку silskykh terytorii: teoriia, metodolohiia, praktyka [State regulation of rural development: theory, methodology, practice]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Mykolaichuk, M.M. (2003). Metody ta zasoby diahnostryky ekonomichnoho stanu pidpriemstv rehionu [Methods and means of diagnostics of economic status of enterprises of the region]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 14, 218 – 222 [in Ukrainian].
13. Mykolaichuk M.M. (2004). Diahnostryka sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorii yak element mekhanizmu derzhavnogo upravlinnia [Diagnosis of socio-economic development of the territory as an element of the mechanism of public administration]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
14. Pavlov, O.I. (2006). *Silski terytorii Ukrainy: istorychna transformatsiia paradyhmy upravlinnia* [Rural territories of Ukraine: a historical transformation of the management paradigm]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
15. Rehiony Ukrainy. Ekonomiko-statystychni porivniannia [Regions of Ukraine. Economics and statistics (2002)]. *Dodatok do naukovo-praktychnoho zhurnalu "Rehionalna ekonomika"* – supplement to the scientific and practical journal „Regional Economics”, 1, 75 [in Ukrainian].
16. Sevastianov, L.Y. (1996). Indekatory sotsialno-ekonomycheskoho razvytyia rehionov : metodycheskye podkhody k razrobotke [Indicators of socio-economic development of regions: methodological approaches to development]. *Region: Economics and Sociology* 1, 44–58 [in Russian].
17. Tymoshenko, M.M. (2018). Metodychni zasady otsinky staloho rozvytku silskykh terytorii: alhorytm, strukturna skhema ta instrumentarii doslidzhennia [Methodological bases for the assessment of sustainable development of rural areas: algorithm, block diagram and research tools]. *Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom*, 21, 214–218 [in Ukrainian].
18. *Plumachnyi slovnyk terminiv poviazanykh iz monitoryngom ta otsinkoiu efektyvnosti: prohrama Yevropeiskoho Soiuzu Tacis Proekt YeS «Pidtrymka u vykonanni Uhody pro partnerstvo ta spivrobotnytstvo* [Interpretative glossary of terms related to monitoring and evaluation of performance: European Union Tacis Program / EU Project “Support to implementation of the Partnership and Cooperation Agreement]. Kyiv, 2008. Retrieved from <http://www.esbs.kiev.ua> [in Ukrainian].
19. Usiuk, T.V., & Farion, L.V. (2018) Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti rozvytku silskykh terytorii za umov stalosti [Methodical approaches to assessing the effectiveness of rural development under conditions of sustainability]. *Ekonomika APK*, 2, 64–70 [in Ukrainian].
20. Dirk, B. Agriculture, Development, and Urban Bias. *World Development*, 36.8:1342–64 [in English].
21. Eisenhardt, K. M. Building theories from case study research. *The Academy of Management Review*, 14 (4), 532–550 [in English].

УДК 332.12+911.372:338.138+659.4

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2(23).127–134

Михайло Газуда,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та підприємництва
Мирослава Стеців,
аспірантка кафедри економіки та підприємництва
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА РОЗВИТКУ БРЕНДИНГУ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджено теоретико-методологічні підходи до визначення поняття брендингу територій та сучасний стан його інтерпретації у вітчизняній економічній науці. Виявлено основні сутнісні відмінності цього поняття від суміжних, описано можливі підходи до моделювання та визначення соціально-економічної цінності бренду території.

Ключові слова: брендинг, територія, брендинг території, імідж території, регіональний розвиток.

This article reveals separate aspects of studying the theoretical and methodological basis of the concept of branding on the example of territorial branding. Different approaches to the learning of a concept are characterized, isolation of the concept and key differences from related scientific categories by foreign and domestic scientists. The indicators of socio-economic value of the territory brand are described and one of the concepts of their calculation is outlined. As part of the writing the article the positive influence of branding on regional development and the creation of «points of economic growth» were identified and determined, that branding of territories is a strategically important prerequisite for economic success of the region and its business, given the tendencies of increasing competition through economic globalization, active development of the tourism sphere, activation of the very concept of branding territories in Ukraine and the real need to develop a system of support for local producers of goods and services for their diversification and looking for new ones, including foreign markets. The issue of development of territorial branding for organizations of different directions and forms of ownership is emphasized, because territorial branding is the right and most effective tool for the development of stability in the regions, increasing the competitiveness of goods and services, enhancing internal and attracting external resources.

Keywords: branding, territory, territory branding, territory image, regional development.

Дослідження новітніх методів та методик щодо сприяння місцевому розвитку, стратегії формування розвитку територій, проблематики позиціонування регіонів у рамках загальної конкуренції стали найглобальнішими векторами управлінської науки. Дотримання балансу в розвитку регіо-

ну, логічне використання місцевих ресурсів задля забезпечення комплексного розвитку та високого рівня життя місцевого населення, підвищення конкурентоспроможності регіонів перебуває у прямій залежності від рівня ефективності маркетингових комунікацій та розвиненості брендингу в межах території. Територіальна конкуренція на сучасному етапі – це, перш за все, інвестиційний ринок, ринок праці, туризм та сфера послуг, які у разі ефективного застосування регіонального брендингу здатні перетворювати навіть найдепресивнішу місцевість на локальне «економічне диво» та позитивно впливати на самоідентифікацію населення, бажання людей жити і працювати у цій місцевості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та практичні засади брендингу територій широко представлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, найбільш широко тематику розкрито у працях Ф. Котлера, К. Асплунда, Д. Хайдера, І. Рейна, Д. Візгалова, П. Берга, С. Девіса, М. Кавараціса, Н. Котова, С. Зенкера, А. Лукареллі, Н. Мартіна, А. Моргана, Х. Різенбека, Б. Якобсена, І. Березіна. Найгрунтовнішими, з точки зору авторів, є праці С. Анхолта, що є основним творцем терміну «placebranding» і з 1998 року постійно публікує наукові праці, присвячені різним аспектам брендингу територій. Поруч із працями Ф. Котлера, у яких вперше було обумовлено визначення території як товару, ці наукові засади стали поштовхом до розвитку великої кількості суміжних понять, відомих у вітчизняній науці як регіональний брендинг, брендинг місць, брендинг територій тощо.

Метою статті є вивчення та характеристика теоретико-методичної основи брендингу територій. Для реалізації мети було поставлено такі **завдання**:

- 1) розглянути ключові підходи до вивчення поняття «брендинг»;
- 2) визначити місце бренду в структурі територіального брендингу;
- 3) виокремити сутнісні ознаки, цінності та моделювання брендингу територій.

Виклад основного матеріалу. Загальне поняття брендингу, що наразі займає вагомe місце в управлінській та політичній науках, має ґрунтовну економічну підоснову, адже метою брендингової діяльності є збільшення рівня доданої вартості продукту та отримання прибутків від створення бренду. Зважаючи на це, варто відзначити, що брендинг як наука створення і просування торгових марок задля формування для них довгострокових переваг, поступово стає ключовою проблематикою економічної науки.

Відомий дослідник брендингу П. Темпорал зазначає, що наразі брендинг може претендувати на виділення його як самостійного виду діяльності, оскільки виробляє та постачає конкурентоспроможні продукти на особливий ринок торгових марок та здійснює управління ними в якості інструменту, що відіграє провідну роль в забезпеченні успішності бізнесу в майбутньому. У процесі брендингу бренд, як його кінцевий продукт, є сутністю, що розвивається від концепції, що відома покупцеві та складається з елементів (фірмової назви, стилю, слогана) до сукупності емоцій і смислів, що стосуються і самого товару, і способу його подання. У сучас-

ній економіці брендинг стає дедалі популярнішим як нова галузь знань та галузь практичної діяльності. П. Темпорал також зазначає, що брендинг – це весь складний маркетинговий процес творення бренду, його відповідної юридичної реєстрації та управління[7].

Закономірно, що основним матеріальним продуктом регіонального брендингу є бренд. Аналізуючи підходи до визначення поняття бренду, перш за все потрібно відзначити, що єдиного його трактування в сучасній економічній науці не існує. Навіть попри те, що провідні спеціалісти, такі, як Девід А. Акер, заслужено вважають, що «XXI ст. – епоха створення брендів», вчені досі не мають єдиного понятійного апарату у цій сфері, а відтак у своїх дослідженнях відображають наукову категорію по-різному. Зокрема, розглядаючи поняття у лінгвістичному векторі, бренд – це клеймо, спосіб ідентифікації продукції; для маркетологів – сума якостей товару, які роблять кожну окрему купівельну пропозицію унікальною та впізнаваною; для стратегів – засіб управління відносинами між організацією та її цільовою аудиторією[4].

Багато українських науковців схильні трактувати бренд як товарний знак, котрий вже здобув популярність, уособлює довіру покупця завдяки тому, що підприємство веде правильну маркетингову стратегію. На підтвердження такого підходу до трактування варто відзначити, що в цьому ж напрямі бренд вивчає багато іноземних маркетологів та економістів. Зокрема, Чарльз Брумер, генеральний менеджер компанії InterbrandSchecter, визначив поняття бренду так: «Бренд – це дещо більше, ніж реклама та маркетинг. Це все, що приходить людині на розум стосовно продукту, коли вона бачить його логотип чи чує назву»[5].

На початку XXI століття в економічній науці започатковано активне дослідження регіону як окремої адміністративної, соціально-економічної та географічної одиниці. Відповідно на перший план досліджень вийшли питання забезпечення збалансованого регіонального розвитку, створення центрів економічного розвитку регіонів, доцільності інфраструктурних інвестицій та стратегій, збуту регіональної продукції. На практиці при взаємодії цих напрямів та їх паралельному дослідженні вчені пропонують дедалі глибше застосовувати технології регіонального брендингу. Відомий ідеолог та дослідник у галузі брендингу С. Анхолт відзначає, що територіальний брендинг – це акт просування та обміну, в якому не потрібно вбачати самоціль, це можливість створення іміджу, репутації країни або міста [1]. Відповідно, на думку автора, територіальний брендинг найбільш доцільно розглядати з точки зору прагнення створення додаткової вартості для регіональних товарів, популяризації території, як сприятливої для інвестування, підприємництва та життя громадян, розставляння акцентів на перевагах кожного окремого регіону. Сутність цієї концепції відображена у шестикутнику Анхолта (рис. 1).

Схожі твердження можна прослідкувати у визначеннях поняття «брендинг території», укладених багатьма іншими відомими науковцями. Зокрема Т. Атаєва окреслює бренди території як бренд країни, міста чи іншого територіального утворення, що є впливовим чинником просу-

вання території, спирається на її потенціал та ресурси, а також на бренди товарів і послуг, осередком яких є визначена географічна місцевість. Ф. Го визначає територіальний брендинг як процес визначення ресурсів, що для більшості територій є їх найціннішим активом. К. Дінні вважає, що територіальний брендинг – це творення «найреалістичнішого, найконкурентоспроможнішого й стратегічного бачення міста, регіону чи країни. Схожу думку мають дослідники А. Брусова та І. Щепіна, які зазначають, що брендинг території – це образ регіону у свідомості світової громадськості [6].

Рис. 1. Брендинг у системі маркетингу території [1]

Зараз серед науковців дедалі частіше зустрічаються твердження, що на сучасному етапі відбувається чітке зміщення геополітичного суперництва в економічну сферу, що у свою чергу зумовило появу поняття «економіка цінностей». На думку більшості авторів, перехід до економіки цінностей означає те, що як у масштабах країни, так і на міжнародному рівні відбувається відхід від стандартної серійно-товарної економіки до економіки ексклюзивності, в якій ключову роль відіграватиме саме бренд.

М. Бойко, аналізуючи та підсумовуючи багато позицій вчених щодо сутнісних ознак бренду, відзначає, що організаційно-економічний механізм формування національного бренду є системою методів, способів та прийомів, які повинні забезпечити сприйняття національного бренду як символічного капіталу (факт наявності бренду як символу території) та капіталу у класичному розумінні (ринкова вартість бренду та доходи від його використання) об'єктами внутрішнього і зовнішнього середовища. Вчений пояснює, що невід'ємним атрибутом сучасної економіки є символічний капітал, який додає товарам чи послугам унікальності, важливості та індивідуальності, а отже, закономірно, вартості. Для сучасної економіки

надзвичайно важливо не лише володіння інформацією, а чітка демонстрація наявності формально виражених якостей у вигляді знаків та символів[2].

М. Бойко також зазначає, що територіальний бренд є географічно маркованим, відповідно його місією є відображення глобальної геополітичної або національної місії, що відповідно зумовлює потребу якомога повнішого врахування усіх показників, що обумовлюють соціально-економічну цінність бренду території (регіону). Ці показники узагальнені у таблиці та формалізовані у функції виду:

$$VTB=F (FU,E,SC,NH,I,RS) \quad (1)$$

Таблиця 1

**Ключові показники соціально-економічної цінності
бренду території за М.Бойком [2]**

Ключові показники	Характеристика показників
Функціональність (FU)	Умови, що визначають вартість і якість життя громадян
Емоційність (E)	Емоції, які викликає бренд території
Соціально-культурне сприйняття (SC)	Освіченість та толерантність населення, територіальна субкультура
Духовно-історичне сприйняття (NH)	Сприйняття історичного та релігійного спадку території
Інноваційність (I)	Розвиток та якість науки і освіти
Відповідальність державної влади (RS)	Здатність забезпечити цивільну та екологічну безпеку перебування

Відповідно до тенденції міжнародної економіки, позитивний вплив брендингу на регіональний розвиток та утворення «точок економічного зростання» було відзначено Національним інститутом стратегічних досліджень України. Саме завдяки бренду території збільшується її відвідуваність, формується регіональна індустрія промислів, послуг та розваг. Цілком логічно, що кожна територія намагається знайти своє унікальне обличчя та зайняти місце у свідомості зацікавлених груп (населення, споживачів, туристів, інвесторів), сформуванню конкретну ідентичність, що дозволить їй бути конкурентною у тривалому період. С.С. Велещук вбачає у брендуванні територій ключовий пріоритет регіонального розвитку України та наголошує на потребі врахування цього у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів. Актуалізацію питання брендування він обумовлює тенденціями зростання конкуренції в умовах глобалізації світової економіки, конкуренції між регіонами, активного розвитку сфери туризму, активізації концепції орендування українських територій, необхідності розвитку системи підтримки місцевих виробників товарів та послуг, особливо при експорті їх товарів за межі території [3].

Потрібно відзначити, що тематика регіонального брендингу є надзвичайно широкою, адже може включати в себе брендинг як місцевості загалом, так і брендування продукції, що виробляється у межах регіону, унікальних кліматичних умов, особливостей природи, народних промислів, надання унікальних послуг тощо. Сучасні літературні джерела пропонують достатню кількість різних моделей творення брендів, однак, на думку авторів, найбільш доцільним є акцентувати увагу на двох базових брендингових концепціях: англо-американській (західній) та японській (східній). Їх ключова відмінність визначається тим, що західна модель ґрунтується на психологічних особливостях та характеристиках, при її використанні дуже точно прописують емоційну складову. Натомість східна концепція запоруку успіху вбачає у капіталі та інвестиціях як найважливіших аспектах якості бренду. Відповідно, якщо західна модель виводить на ринок кілька лінійок чи продуктів, кожен з яких є індивідуальним брендом, а споживачі часто навіть не підозрюють про спільне походження кожного з цих товарів, то ключовим лозунгом японської моделі є успіх та сталий імідж одного бренду, який може бути виробником інших підбрендів. У векторі регіонального брендингу для виробників місцевої продукції чи сфери послуг, на нашу думку, більш доцільно використовувати засади західної концепції, адже, зважаючи на певну кількість умов та ресурсного потенціалу регіону, в межах одної території повинні розвиватися виробничі та невиробничі бренди різного роду, кожен з яких є повноцінним та незалежним від іншого. Натомість дотримуватися японської моделі варто у формуванні іміджу території та політичному брендингу регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасні ринкові умови трактують жорсткі правила конкуренції та сприяють постійному вдосконаленню різних економічних суб'єктів. Відповідно змінюється і підхід до дослідження та управління територіями і територіальним розвитком зокрема. Відомі та популярні для країн з перехідною економікою моделі уже не відповідають на потужні виклики сучасності та не допомагають територіям процвітати в умовах глобалізації, капіталізації, вільних економічних зон, активізації міжнародної торгівлі, зростанні активності та міграції населення. Регіон поступово стає товаром, виконує не тільки адміністративну та культурну роль, а й нагромаджує своєрідні нематеріальні активи.

Безумовно, для збільшення можливостей розвитку та створення умов, сприятливих для життя населення, місцевим підприємцям та органам місцевого самоврядування варто чітко усвідомлювати актуальність формування брендингу територій та стратегічного планування регіонального розвитку. Досвід розвинених країн свідчить, що саме практичне застосування брендингу забезпечує економічних суб'єктів території необхідним рівнем навичок для залучення інвесторів і потенційних жителів, формує чітку стратегію позиціонування місцевості на локальному та міжнародному ринках, допомагає бізнесу розширювати збут та диверсифікувати виробництво.

На сучасному етапі брендинг території – правильний та найбільш ефективний інструмент процесу управління та розвитку сильного і ста-

більшого регіону. Це зумовлено тим, що територія, яка володіє притаманними бренду рисами, швидше та з більшою ймовірністю успіху збільшує конкурентоспроможність товарів та послуг, виготовлених в її ареалі, активізує внутрішні та постійно залучає зовнішні ресурси, краще будує стосунки між бізнесом та органами державного й регіонального управління, котрим, у свою чергу, небайдуже щодо престижу та процвітання підпорядкованих їм територій.

Безумовно, варто відзначити, що цей вектор досліджень є новим для економічної науки та знаходиться на стадії активного формування, а понятійний апарат категорії брендингу наразі досить широко інтерпретується і потребує формування сталої і чіткої системи. Таким чином, тематика теоретико-методологічної основи розвитку брендингу територій постійно актуалізується, а подальші наукові дослідження можуть спрямовуватися як на пошук практичних альтернатив, так і на детальніше вивчення фундаментальних теоретичних засад та понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anholt, S. *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions* / S. Anholt. 1st edition. Palgrave Macmillan, 2007. 160 p.
2. Бойко М.Г. Організаційно-економічний механізм формування національного бренду // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – Вип. 21. – С. 304-311.
3. Велешчук С.С. Територіальний брендинг як інструмент соціально-економічного розвитку регіону // Сталий розвиток економіки. – 2015. - №13. – С. 146-152.
4. Карачина Н.П. Етимологія та розвиток трактування економічної категорії «бренд» // 2017. PhD Thesis. BNTU. URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17109/3025.pdf?sequence=3>.
5. Кузьмук О. Територіальний брендинг як інструмент місцевого розвитку // Вісник Львівського університету, Серія філос.-політологія. Студії. – 2018. – С. 156 – 161.
6. Панасенко Л. Брендинг території: сучасна парадигма розвитку // Схід. – 2014. – С. 78-84.
7. Темпорал П. Эффективный бренд-менеджмент: пер. с англ. / СП-б: Нева, 2016. – 286 с.

REFERENCES

1. Anholt, S. (2007) *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions* / S. Anholt. 1st edition. Palgrave Macmillan, 160 [in English].
2. Boyko, M.H. (2010). *Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm formuvannya national'noho brendu* [Organizational and economic mechanism of national brand formation]. *Teoretychni ta prykladni pytannya ekonomiky – Theoretical and applied issues of economy*, 21, 304–311 [in Ukrainian].
3. Veleshchuk, S.S. (2015). *Terytorial'nyy brendynh yak instrument sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu*. [Territorial branding as a tool for socio-economic development of the region]. *Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable economic development*, 13, 146-152 [in Ukrainian].

4. Karachina, N.P. (2017). Etymolohiya ta rozvytok traktuvannya ekonomichnoyi katehoriyi «brend» [Etymology and development of interpretation of the economic category «brand»]. *PhD Thesis*. VNTU. Retrieved from <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17109/3025.pdf?sequence=3> [in Ukrainian].
5. Kuzmuk, O. (2018). Terytorial'nyy brendynh yak instrument mistsevoho rozvytku [Territorial branding as a tool for local development]. *Studiyi – Studios*, 156 – 161 [in Ukrainian].
6. Panasenko, L. (2014) Brendynh terytoriyi: suchasna paradyhma rozvytku [Branding of the territory: the modern paradigm of development]. *Skhid – East*, 78-84 [in Ukrainian].
7. Temporal, P. (2016). *Efektivnyy brend-menedzhment: per. s anhl. [Effective brandmanagement: trans. with English]*. SP-b: Neva [in Ukrainian].

УДК 339.1:338.47-027.543

DOI: 10.24144/2078-1431.2019.2(23).135–146

Наталія Кушнір,

*кандидат економічних наук, доцент
кафедри міжнародних економічних відносин*

Олена Сюсько,

*студентка 4 курсу факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СВІТОВОГО РИНКУ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджується світовий ринок транспортних послуг як динамічна сфера торгових відносин, що функціонує у вигляді системи міжнародного обміну. Мета статті – дослідити природу та динаміку цих змін, а також виявити ключові риси функціонування зазначеного ринку.

Встановлено, що наразі транспортні послуги є однією з найбільших статей світового експорту, а їхня частка в структурі світового експорту послуг щороку стрімко зростає. З'ясовано, що домінуючою країною на ринку транспортних послуг є США, проте Китай завдяки стрімкій розбудові транспортних сполучень у межах міжнародної програми «Новий шовковий шлях» створює суттєву конкуренцію у світових масштабах. Виявлено, що наразі місце України у структурі світового ринку транспортних послуг визначається її значним потенціалом у цій сфері, зокрема розвинутою інфраструктурою та налагодженими зв'язками. Значний потенціал країни ілюструють наявні статистичні дані, що показують позитивні зрушення в обсягах перевезення вантажів та пасажирів, зокрема морським та авіатранспортом.

Ключові слова: *транспортні послуги, світовий експорт та імпорт транспортних послуг, Новий шовковий шлях, Північний потік-2.*

Transport services have long been one of the leading components of the global services market. In the last four years, their share in world exports of services has varied from 18.5% in 2013 to 17.1% in 2017. The largest importer and exporter of transportation services is the United States, and the largest share in the export of transport services is in sea and road transport.

As a result of globalization, two major international projects have emerged in the market that bring to get her entities from different countries to achieve a common goal. The first project is called "The New silk road". It is a transport route from overland freight and passengers by land from China's industrial centers to Europe. It is currently a significant source of investment and an incentive to increase counter-trade between participating countries. The second project, called Nord Stream 2, is a pipeline with a total capacity of 55 billion cubic meters of gas per year off the Russian coast via the Baltic Sea to Germany. The project has caused controversy on the part of the EU and has not been supported by the US.

As for Ukraine, transportation is currently one of the leading components of Ukrainian export of services. They account for 49.1% of Ukraine's exports of services in 2018. The structure of export of transport services in Ukraine is quite diversified. The largest share of exports is pipeline transport - 51% of the total. 21% of exports cover air transport, and rail and sea transport 9% each. In Ukraine, sea and air transport are actively developing. There is a reduction in transit - in 2018 transit decreased by 7.1%.

Keywords: transport services, world export and import of transport services, New Silk Road, North Stream-2.

Постановка проблеми. Нині транспортній сфері належить ключове місце в структурі світового ринку послуг. Забезпечуючи постачання товарів від продавця до кінцевого споживача, вона є ключовою ланкою, що поєднує суб'єктів ринкових відносин. З поширенням науково-технічного прогресу ця галузь постійно зазнає трансформацій, які впливають не тільки на її кількісну, а й на якісну складову. Таким чином формуються нові умови глобального ринкового середовища не тільки у сфері перевезень, але й усієї світової торгівлі. Аналіз сучасного стану світового ринку транспортних послуг має визначальне значення для розуміння структури та напрямів міжнародної торгівлі товарами, яка повністю заснована на поставках тим чи іншим видом транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема світового ринку транспортних послуг порушувалась у статтях І. Кузи, а також медіа ресурсами Deutsche Welle і П'ятого каналу. Актуальні статистичні дані, наведені в публікації, взято з офіційних сайтів Світової організації торгівлі, Trademap, а також Держстату та Міністерства інфраструктури України.

Мета статті: дослідити основні засади і тенденції функціонування світового ринку транспортних послуг на сучасному етапі.

Виклад матеріалу. Транспортні послуги вже тривалий час залишаються однією з провідних ланок світового ринку послуг. У розрізі останніх чотирьох років їхня частка в світовому експорті послуг варіювалась від 18,5% у 2013 р. до 17,1% у 2017 р. Статистичні дані показують, що обсяг торгівлі транспортними послугами тривалий час коливався, що ілюструють показники світового експорту послуг у період з 2013 по 2017 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяг світового експорту послуг за видами (трлн. дол. США)

Вид послуг	2014	2015	2016	2017	2018
Комерційні послуги	4,750	5,110	4,852	4,881	5,257
Туризм	1,248	1,190	1,211	1,273	1,372
Інші бізнес-послуги	1,125	1,061	1,089	1,146	1,23
Транспорт	0,984	0,892	0,850	0,911	0,975

Джерело: [10]

Із таблиці видно, що найбільшу частку на ринку послуг наразі має туризм, загальний обсяг експорту якого становить у межах 1,19-1,372 трлн. дол. США, друге місце посідають інші бізнес-послуги, як їх класифікує Світовий банк, з обсягом 1,06-1,23 трлн. дол. США, а третє безпосередньо належить транспортним послугам, які становлять 0,850-0,984 трлн. дол. США. Найбільш вдалим був 2014 рік, коли обсяг експортованих транспортних послуг становив 984 млрд. дол. США. В 2015-2016 рр. спостерігався спад, який закінчився в 2017 р., коли відбувся досить суттєвий приріст експорту в розмірі близько 50 млрд. дол. США за рік.

Із акумульованих Світовим банком даних видно, що наразі загальний обсяг торгівлі транспортними послугами зріс на 7,1% порівняно з минулим роком (рис. 1).

Рис. 1 Динаміка експорту транспортних послуг у 2014-2018 рр.

Джерело: [10]

З рисунка видно, що найбільший приріст експорту транспортних послуг спостерігався в 2017 році і становив 9,5%. Найменший показник – у 2015 р., коли експорт транспортних послуг знизився на 8,9%. В 2018 р. приріст знизився, проте все ще тримається на високому рівні порівняно з періодом 2015-2016 рр.

Загальна частка транспортних послуг у структурі світового ринку послуг поступово знижується. Це пояснюється стрімким нарощенням потужностей таких сфер, як туризм та інші бізнес-послуги, які за останній рік зросли на 7,8% кожна. В той самий час темпи зростання експорту транспортних послуг, виходячи із даних попереднього рисунка, повільніші. Частка транспорту в структурі світового експорту послуг в 2017 р. становила 17,1% (рис. 2).

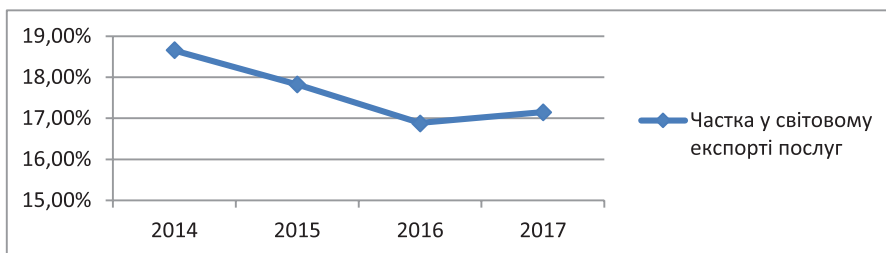

Рис. 2 Частка транспорту в світовому експорті послуг у 2014-2017 рр.

Джерело: [10]

На рисунку видно, що з 2014 по 2016 роки відбувалось поступове зниження частки транспортних послуг у світовому експорті послуг, яке в 2017 р. змінилось на ріст у розмірі 0,3%. Найбільша частка в цей період спостерігалась у 2014 р. і становила 18,7% від загального обсягу експорту послуг.

Важливо також розглянути структуру торгівлі транспортними послугами у розрізі їх видів. Для цього Світовий банк при акумулюванні статистичних даних поділив увесь транспорт на такі види, як повітряний, водний, вантажний, інші види транспорту, крім водного та повітряного (мається на увазі сухопутний транспорт), пасажирський транспорт, а також окремо виділяються поштові та кур'єрські послуги. Розподіл між цими ланками є досить нерівномірним і проілюстрований на рис. 3.

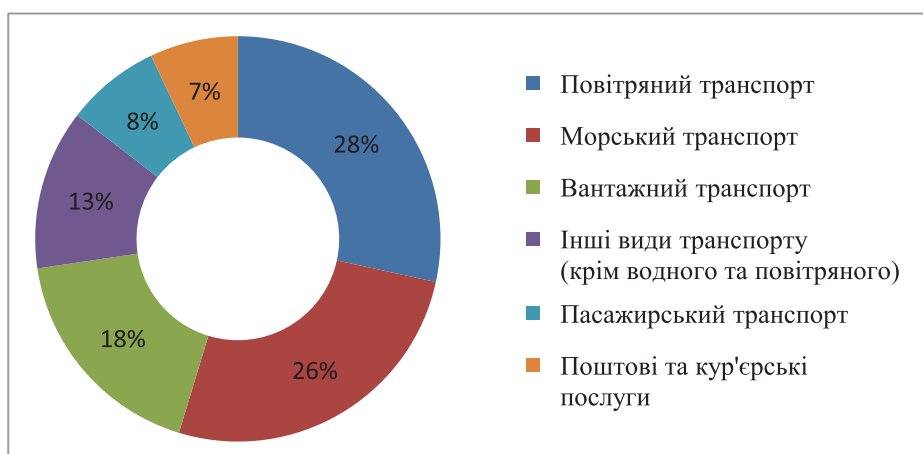

Рис. 3. Частка окремих видів транспорту в загальному обсязі експорту транспортних послуг у 2017 р.

Джерело: [10]

На рисунку показано, що найбільша частка експорту припадає саме на повітряний транспорт, а саме — 28% від загального обсягу. Наступний за обсягами — морський транспорт, який становить 26% від загального обсягу експортованих послуг. На всі види вантажного транспорту припадає 18% експортованих послуг. Найменша частка (7%) припадає на поштові та кур'єрські послуги.

З іншого боку, якщо розглянути питання з точки зору імпорту, то ситуація буде дещо іншою. Дані щодо імпорту транспортних послуг наведено на рис. 4.

З рисунку видно, що найбільша частка імпорту транспортних послуг припадає на морський транспорт і становить 35%. Повітряний транспорт охоплює 28%, а вантажний — 22%. Найменша частка, як і у випадку з експортом, припадає на поштові та кур'єрські послуги.

Найбільшими експортерами транспортних послуг у 2017 р. були такі країни, як США, ФРН, Франція, Сінгапур та Великобританія. До числа

найбільших імпортерів увійшли США, Китай, ФРН, Індія та Франція. Їхні показники торгівлі транспортними послугами зображені на рисунку 5.

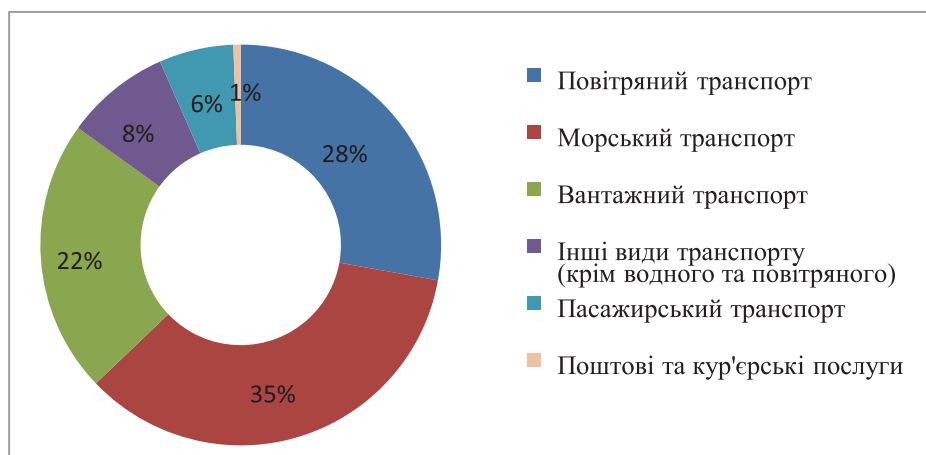

Рис. 4. Частка окремих видів транспорту в загальному обсязі імпорту транспортних послуг у 2017 р.

Джерело: [10]

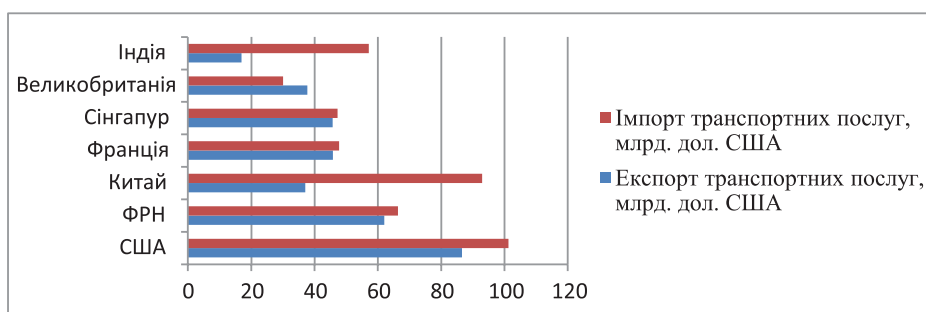

Рис. 5 Найбільші країни-імпортери та експортери транспортних послугу 2017 р.

Джерело: [10]

З рисунка можна зробити висновок, що найбільшим світовим експортером та імпортером транспортних послуг є США, які постачають транспортні послуги на світовий ринок на суму 86 млрд. дол. США і в той самий час імпортують на суму 111 млрд. дол. США. Серед усіх наведених країн лише одна є експортером послуг, тобто експортує більше, ніж імпортує, – Великобританія. Обсяг експорту транспортних послуг країни сягнув 37 млрд. дол. США, а імпорт – 30 млрд. дол. США.

Глобалізація як явище має своїм проявом виникнення на ринку транспортних послуг численних міжнародних проектів, які об'єднують суб'єктів господарювання з різних країн для досягнення тієї чи іншої спільної

мети. Такі спільні ініціативи сприяють поліпшенню транспортних сполучень між державами і зближують навіть найвіддаленіші регіони світу.

Далі буде розглянуто два найбільші світові проекти у сфері транспортних послуг, кожен з яких спрямований на досягнення конкретної цілі. Проекти було обрано за ступенем актуальності та масштабності — тобто головним критерієм була новизна та їх безпосередній масштаб у географічному та економічному контексті. До таких проектів належить трубопровід «Північний потік-2» і транспортний маршрут «Новий шовковий шлях».

«Новий шовковий шлях» (Євразійський сухопутний міст) — транспортний маршрут для переміщення залізничних вантажів і пасажирів суходелом від промислових центрів Китаю до Європи.

Ініціатива створення проекту виникла на тлі зростаючого товарообігу між країнами Європи та Китаєм, який, за даними Євростату, становить близько 600 млрд. євро, з яких 209,9 млрд. євро — експорт із ЄС до Китаю, а 394,7 млрд. євро — імпорт з Китаю до ЄС. Протягом останніх кількох років ці показники суттєво зросли, зокрема з 2017 по 2018 рр. експорт з ЄС до Китаю зріс на 6%, а імпорт — на 5,1%.

Проект «Нового шовкового шляху» був анонсований у 2013 р. президентом КНР Сі Цзіньпінем як ініціатива «Один пояс — один шлях», задля об'єднання економічних стратегій Китаю — «Нового економічного шовкового шляху» та «Морського шовкового шляху XXI століття». Ініціатива направлена на поліпшення існуючих та створення нових торговельних шляхів і економічних коридорів між Китаєм та іншими країнами. Один з торговельних напрямів пролягатиме в Європу: Китай—Центральна Азія—Росія—Європа (до Балтійського моря). Загалом концепція «Один пояс — один шлях» включає в себе 73 країни Центральної Азії, Європи та Африки, що охоплює, за підрахунками економічних експертів ООН, близько 65% населення світу, 75% енергетичних ресурсів і 40% світового ВВП.

Наразі серед наявних двох проектів пріоритетним залишається проект залізничного сполучення між ЄС та Китаєм. В його рамках було започатковано Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут — міжнародний транспортний маршрут «Китай—Туреччина—Європа». В 2013 р. почалась робота над проектом шляхом створення Координаційного комітету з розвитку Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту. А вже 2015 р. у Стамбулі було продемонстровано можливості та перспективи проекту.

Перевага проекту «Новий шовковий шлях» полягає в тому, що він створить нову дорожньо-транспортну інфраструктуру модернізованих шляхів сполучення і нових торгово-економічних хабів на всьому своєму шляху між Китаєм, Азіатсько-Тихоокеанським регіоном (АТР) і Європою. Його ефективність, безпека і підвищена конкурентоспроможність полягає в тому, що передбачається створити кластери взаємозалежних трансєвразійських коридорів. «Новий шовковий шлях» може стати комунікатором і модернізатором революційних змін на всій протяжності маршруту.

Наразі проект «Нового шовкового шляху» є значним джерелом ін-

вестицій та стимулом для нарощення обсягів зустрічної торгівлі між країнами-учасницями. До 2020 р. вкладення Китаю в його розвиток сягнуть позначки 800 млрд. дол. США, а щорічний товарообіг між Китаєм та країнами-учасницями становитиме 2,5 трлн. дол. США.

Вже у I кварталі 2018 р. китайські компанії здійснили нефінансові прямі іноземні інвестиції на суму 3,61 млрд. дол. США (зросли на 22,4%) в 52 країни та уклали 680 контрактів на будівництво загальною вартістю \$20,63 млрд. Ключовими галузями інвестування китайських компаній у рамках ініціативи є енергетика, транспортна інфраструктура, логістика, нерухомість [1].

Таким чином, проєкт «Новий шовковий шлях» є масштабною міжрегіональною ініціативою, яка сприятиме збільшенню зустрічних торгових потоків та стане джерелом численних інвестицій в інфраструктуру місцевості. Головне завдання проєкту – спростити та модернізувати процес транспортування товару між двома регіонами та забезпечити швидко і надійне постачання в рамках транскордонної торгівлі.

Наступним крупним проєктом у сфері транспортного сполучення є «Північний потік-2». Проєкт «Північний потік» – це дві нитки газопроводу загальною потужністю 55 млрд. кубометрів газу на рік від узбережжя Росії через Балтійське море (точка входу – місто Выборг) до Німеччини. Прокладення трубопроводу почалося у квітні 2010 р., газ почав надходити 8 листопада 2011 р.

Точкою входу «Північного потоку-2» в Балтійське море стане район Усть-Луґи Ленінградської області. Передбачається, що газопровід пройде по дну Балтійського моря і вийде на території Німеччини в районі Грайфсвальда, недалеко від точки виходу «Північного потоку»

Сумарна проєктна потужність «Північного потоку» і «Північного потоку – 2» становить 110 млрд. кубометрів газу на рік. Протяжність кожної з ниток – 1200 км. Термін реалізації проєкту – кінець 2019р.

Підґрунтям для проєктної ініціативи стало скорочення видобування газу в регіоні, зокрема в Норвегії, яка є основним постачальником усередині Європи. Значні скорочення поставок газу прогноуються також з боку Алжиру, який є другим після Норвегії постачальником газу до регіону. Зазначається, що такі перспективи свідчать про необхідність імпорту російського газу до Європи, оскільки країна має найбільші в світі запаси та здатна на вигідних умовах забезпечити потреби регіону.

Огляд газового ринку Європи, розроблений регіональними статистичними агентствами, показує дещо схожу картину: в прогнозі зазначається, що вже з 2020 р. частка норвезького та алжирського газу в європейському споживанні буде скорочуватись, у той час як перспектива використання газу з альтернативних джерел зросте. До таких можна віднести не тільки газ із запасів РФ, а і скраплений газ, потенційними постачальниками якого нині є США та Нігерія.

Очікується, що у зв'язку зі зменшенням поставок з Норвегії та Алжиру імпорт скрапленого газу та газу з родовищ Росії збільшиться на 76 мільярдів кубометрів до 2025 року. Цей показник досягне свого піку в 2045 р., коли

частка газу з альтернативних джерел досягне 155 млрд. кубометрів в рік. Проте існує ризик, що наведені дані будуть кардинально іншими від прогнозованих. Це пов'язано з вірогідністю зміни курсу енергетичної політики ЄС, яка поступово концентрується на відновлюваних джерелах енергії [9].

«Північний потік-2» бере свій початок з 2012 р., коли акціонери проекту розглянули попередні результати техніко-економічного дослідження будівництва третьої і четвертої ниток газопроводу і прийняли рішення, що їх будівництво є економічно доцільним і технічно можливим. Пізніше проєкт будівництва третьої і четвертої ниток отримав назву «Північний потік – 2».

У квітні 2017 р. NordStream 2 AG підписала з компаніями ENGIE, OMV, RoyalDutchShell, Uniper і Wintershall угоди про фінансування проєкту газопроводу «Північний потік-2». За даними «Газпрому», п'ять європейських компаній погодилися надати довгострокове фінансування в обсязі 50% від загальної вартості проєкту.

Вартість його за офіційними даними – 9 млрд. євро. Однак ця сума враховує тільки встановлення трубопроводу. Для уведення системи в експлуатацію знадобиться ще, щонайменше, 30 млрд. доларів [3].

Наразі думки стосовно проєкту «Північний потік-2» в регіоні розділились. Дозвіл на будівництво трубопроводу вже надали 4 країни-партнери, а саме Німеччина, Фінляндія, РФ і Швеція. Данія залишається єдиною країною, яка досі цього не зробила. Навесні 2019 р. Данія відмовила Газпрому у прокладанні «Північного потоку-2» у своїх територіальних водах через російську агресію на сході України та в Криму. Проте російська позиція стосовно запуску газопроводу залишається незмінною – «Північний потік-2» передбачається запустити згідно із запланованими термінами.

США зі свого боку з початку роботи над проєктом різко критикують його ініціативу. Наприкінці 2018 р. Конгрес США прийняв резолюцію проти будівництва газопроводу «Північний потік-2». У двопартійній резолюції наголошується, що газопровід є «радикальним кроком назад для європейської енергетичної безпеки та інтересів Сполучених Штатів». А вже навесні 2019 р. у Палаті представників було ухвалено законопроєкт, що стосувався європейської енергетичної безпеки та диверсифікації і був спрямований на зменшення політичної залежності ЄС від поставок російського газу.

Що стосується інших країн, то в січні 2019 р. Румунія, почавши 1 січня шестимісячне головування в Раді ЄС, вирішила пришвидшити роботу в напрямі зміни законодавства, яка б ускладнила будівництво «Північного потоку-2». Таку ініціативу підтримало, щонайменше, 13 європейських країн. Вона передбачає погодження створення нових газопроводів, що з'єднують країни Євросоюзу з іншими державами-членами, а також всебічний контроль за газовими маршрутами. Головними противниками таких ініціатив виявились Німеччина, Австрія, Нідерланди, Бельгія та Болгарія, які були офіційно підтримані Угорщиною, Чехією та Словенією.

Як результат – 4 квітня Європарламент підтримав проєкт документа, покликаного поширити дію законодавства Євросоюзу на газопроводи із

третіх країн, включаючи російський газогін «Північний потік-2». Це передбачає низку умов, які в майбутньому можуть ускладнити співпрацю з РФ стосовно постачання газу нитками «Північного потоку».

Зокрема транспортуванням газу не може займатися та сама компанія, яка його видобуває і продає (так званий анбандлінг, чи «роз'єднання активів»). Сьогодні NordStream 2 AG повністю належить Газпрому, тому вимогу анбандлінгу вона не виконує. Також необхідним є надання доступу до труби третім компаніям. Законом передбачається необхідність справедливих тарифів на транспортування, які встановлюватиме не власник труби, а національний регулятор [4].

З огляду на наявні дані, перспектива закінчення будівництва «Північного потоку-2» та введення його в експлуатацію є цілком реальною перспективою. Наразі Росія є одним із пріоритетних постачальників газу в регіон і, спираючись на дані статистики та об'єктивні обставини, можна зробити висновок, що така ініціатива є вигідною тією чи іншою мірою обом сторонам проекту.

Що стосується України, то транспортні послуги наразі є однією із провідних статей українського експорту послуг. На них припадає 49,1% українського експорту послуг 2018 р., що становить 5,8 млрд. дол. США. У той самий час імпорту транспортних послуг становить 1,4 млрд. дол. США, або 23,8% із загального обсягу імпортованих послуг.

Структура експорту транспортних послуг в Україні досить диверсифікована. Найбільша частка експорту припадає на трубопровідний транспорт – 51% від загального обсягу. 21% експорту охоплює повітряний транспорт, а залізничний та морський транспорт – по 9% кожен. Найменший відсоток припадає на послуги поштової та кур'єрської служби – 1% [5].

Почати аналіз українського ринку транспортних послуг варто з автомобільних та залізничних перевезень. Наразі більше 80% вантажоперевезень в Україні забезпечуються залізничним і автомобільним транспортом. Якщо порівняти їх частки в 2016 та 2017 роках, то можна помітити, що залізницею переправляють більше половини всіх вантажів, але її частка знизилась за рік на 1,7 %, а частка автомобільного транспорту зросла на 0,9 %. Це свідчить про підвищення значущості автомобільного виду транспорту в Україні. Причинами цього є збільшення інвестицій у розвиток автодорожньої інфраструктури, прихід на ринок великих іноземних компаній, а також проблеми в залізничній галузі. Оцінюючи частку автомобільних перевезень, треба враховувати значну частину тіньового сектора, який не входить в офіційну статистику.

На залізничному транспорті дедалі більш актуальним стає питання оновлення рухомого складу. Брак коштів на цей процес може привести до істотного скорочення парку вантажних вагонів. Якщо не вжити термінових заходів, з сьогоднішніх більш 70,5 тис. вагонів до 2020 р. в справному стані залишиться половина. Уже зараз несправні 40% з наявних на балансі залізниці 1720 електровозів [7].

Морський транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, що задовольняє потреби національної економіки у транспортному

забезпеченні. Наразі морський транспортний комплекс України становлять 13 континентальних морських портів з пропускнуою здатністю 262 млн. на рік, на яких залучено 25 тис. працівників [6].

Обсяг перевалки вантажів морськими портами в 2018 р. сягнув 135 млн. тонн, що на 2,6 млн. тонн більше, ніж у 2017 р. Перше місце за обсягами перевалки зайняли аграрні вантажі. У 2018 р. морські порти України перевалили майже 52 млн. тонн зернових, кукурудзи, гороху та іншої сільськогосподарської продукції. Це на 3,5%, або на 1,7 млн. тонн більше минулорічних обсягів. На другому місці – руда (понад 28 млн. тонн, що на 2,2% більше показників 2018 р.). На третьому – металопродукція понад 18 млн. тонн. Збільшення у порівняно з минулим роком 8,5%. Всього за 2018 р. морські порти України обробили 11654 судна, що на 3% менше, ніж у 2017 р. Експорт у портах становить 98,9 млн. т., що на 383 тис. т. більше, ніж у минулому році, імпорт – 23,78 млн. т., що на 3,36 млн. т. більше показника 2017 р. [2].

Важливою складовою транспортних послуг України є авіап перевезення. У країні діє 187 аеропортів (31-ше місце у світі). Найбільші аеропорти знаходяться в м. Київ («Бориспіль» та «Жуляни»), а також в м. Львів (Аеропорт імені Данила Галицького). Всього в Україні зареєстровано 76 діючих авіакомпаній.

Статистичні дані про діяльність авіаційної галузі у 2018 р. свідчать про її стабільний розвиток. Так, упродовж цього року перевезення пасажирів, вантажів та пошти здійснювали 34 вітчизняні авіакомпанії, якими виконано 100,3 тис. комерційних рейсів (за 2017 р. – 93 тис. рейсів). При цьому кількість перевезених пасажирів збільшилась порівняно з 2017 р. на 18,7 відсотка та склала 12,529 млн. чоловік. Перевезення пасажирів здійснювала 21 вітчизняна авіакомпанія, серед яких лідирують авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», «Роза вітрів», «АзурЕйр Україна», «ЯнЕйр» та «Браво». За підсумками року п'ятьма найбільшими пасажирськими авіакомпаніями перевезено 11,626 млн осіб, що на 20,2% більше, ніж за 2017 р., та становить майже 93% від загальних обсягів пасажирських перевезень українських авіакомпаній.

Разом з цим, обсяги перевезень вантажів та пошти авіаційним транспортом України збільшились на 19,7% і становили 99,1 тис. тонн. Перевезення вантажів та пошти виконували 22 вітчизняні авіакомпанії. Лідери перевезень – АТП ДП «Антонов», авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України», «ЗетАвіа», «МаксімусЕйрлайнс». Зазначеними авіа підприємствами у звітному періоді було виконано 78 % загальних обсягів перевезень вантажів та пошти [6].

Транзит є ще однією ланкою української торгівлі транспортними послугами. Його основу становить газотранспортна система України. Ємність її сховищ становить 32 млрд. кубометрів, або 21,3% від загальноєвропейської активної ємності. Транзит природного газу через українську газотранспортну систему (ГТС) у 2018 р. скоротився на 7,1% порівняно з аналогічним періодом минулого року – до 86,774 мільярда кубометрів. Зокрема, за грудень транзит газу з РФ територією України сягнув 7,6 мільярда кубометрів, що на 4,4% менше, ніж за грудень минулого року [8].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що на ринку транспортних послуг простежується позитивна динаміка. Загальний обсяг експорту в 2018 р. виріс на 7,1%, а після тривалого спаду їхня частка в структурі експорту послуг стала поступово збільшуватись. В експортних операціях переважає повітряний транспорт, а в імпортних – морський. Найбільшим експортером та імпортером транспортних послуг є США. Серед світових проєктів у сфері транспортування найбільш актуальними та масштабними залишаються два – «Новий шовковий шлях» та «Північний потік-2». Наразі кожен з них має свою цілком визначену ціль. «Новий шовковий шлях» має за мету налагодження стійкого залізничного та морського сполучення між Китаєм та країнами ЄС. «Північний потік-2» – це проєкт постачання газу з території РФ трубопроводом, прокладеним по дну Балтійського моря, паралельно з «Північним потоком». «Північний потік-2» повинен забезпечити європейський регіон, який упродовж 5 років скоротить видобування газу із власних родовищ.

Що стосується України, то ринок транспортних послуг держави диверсифікований з перевагою транзиту природного газу, який охоплює близько 50% ринку. В країні спостерігаються значні позитивні зрушення в сфері автомобільних та авіаперевезень з одночасним скороченням у сфері залізничних перевезень, які зумовлені низкою адміністративних проблем.

У перспективі розвиток ринку транспортних послуг буде формуватись навколо новітніх досягнень технічного прогресу. Існуючі наразі недоліки галузі будуть виявлятися у тенденціях щодо подальшої комп'ютеризації та діджиталізації. Серед провідних технологій, які можуть бути впроваджені в процес транспортування, можна виділити інтелектуальні транспортні системи, технологію блокчейн, штучний інтелект і т.д. Загалом транспортній сфері будуть притаманні автоматизація всіх процесів шляхом модернізації вже існуючих базових технологій.

Можливо буде подальша економічна експансія з боку КНР, яка відбувається через глобальну ініціативу «Один пояс – один шлях», або «Новий шовковий шлях». Країна інвестує в Африку та Близький Схід, а також збільшує свої інвестиції в дороги, порти, залізничні лінії сполучення та мости. Розвиток глобальних торговельних шляхів є одним із кроків до посилення позицій Китаю на ринку транспортних перевезень та економічного зближення з країнами ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Куса І. Новий шовковий шлях: як китайський проєкт може дати Україні десятки мільярдів інвестицій // Українська правда. – 2018. – 2 липня.
2. Асоціація морських портів України: офіційний сайт. URL:<http://www.uspa.gov.ua/>
3. Во сколько обойдется России и Европе «Северный поток-2». URL:<https://www.dw.com/ru/во-сколько-обойдется-россии-и-европе-северный-поток-2/a-42870233>
4. Газову директиву ЄС поширили на «Північний потік-2»: чим це загрожує Росії. URL:<https://www.5.ua/ekonomika/hazovu-dyrektyvu-yes-poshyryly-na-pivnichnyi-potik-2-chym-tse-zahrozhuie-rosii-189854.html>

5. Державна служба статистики України: офіційний сайт.URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Міністерство інфраструктури України: офіційний сайт.URL:<https://mtu.gov.ua/>
7. Період зростаючого навантаження: аналіз ринку автомобільних і залізничних перевезень України.URL:<https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/period-voztstayushej-nagruzki-analiz-rynka-avtomobilnyh-i-zheleznodorozhnyh-perevozok-ukrainy>
8. Транзит газу через Україну в 2018 році скоротився на 7%.URL:<https://www.unian.ua/economics/energetics/10397559-tranzit-gazu-cherez-ukrajinu-v-2018-roci-skorotivsia-na-7.html>
9. North Stream 2: Gas Market Outlook.URL:<https://www.nord-stream2.com/>
10. Trade map: Trade statistics for international business development.URL:<https://www.trademap.org/>

REFERENCES

1. Asotsiatsiya mors'kykh portiv Ukrayiny: ofitsiynyy sayt [*Ukrainian Seaports Association*]. Retrieved from <http://www.uspa.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny: ofitsiynyy sayt. [*State Statistics Service of Ukraine: official site*]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Hazovu dyrektyvu YEES poshyrylyna «Pivnichnyy potik-2»: chymtsezahrozhuye Rosiyi [*EU gas directive extended to Nord Stream-2: what threatens Russia*]. Retrieved from <https://www.5.ua/ekonomika/hazovu-dyrektyvu-yes-poshyryly-na-pivnichnyi-potik-2-chym-tse-zahrozhuye-rosii-189854.html> [in Ukrainian].
4. Kusa, I. Novyy shovkovyy shlyakh: yak kytays'kyy proekt mozhe daty Ukrayini desyatky mil'yardiv investytsiy [New Silk Road: how a Chinese project can give tens of billions of investments to Ukraine]. *Ukrayins'kapravda* [in Ukrainian].
5. Ministerstvo infrastruktury Ukrayiny: ofitsiynyy sayt [*Ministry of Infrastructure of Ukraine: official site*]. mtu.gov.ua. Retrieved from <https://mtu.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. North Stream 2: Gas Market Outlook. Retrieved from <https://www.nord-stream2.com/> [in English].
7. Period zrostayuchoho navantazhennya: analiz rynku avtomobil'nykh i zaliznychnykh perevezen' Ukrayiny [The growing load period: analysis of the road and rail freight market in Ukraine]. *pro-consulting.ua*. Retrieved from <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/period-voztstayushej-nagruzki-analiz-rynka-avtomobilnyh-i-zheleznodorozhnyh-perevozok-ukrainy>
8. Trade map: Trade statistics for international business development. Retrieved from <https://www.trademap.org/>
9. Tranzyt hazu cherez Ukrayinu v 2018 rotsi skorotyvsiyana 7% [Gas transit through Ukraine reduced by 7% in 2018]. Retrieved from <https://www.unian.ua/economics/energetics/10397559-tranzit-gazu-cherez-ukrajinu-v-2018-roci-skorotivsiyana-7.html> [in Ukrainian].
10. Vo skol'ko oboydetsya Rossii i Yevrope «Severnyy potok-2» [How much will Nord Stream-2 cost Russia and Europe]. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/vo-skol'ko-oboydetsya-rossii-i-yevrope-severnyy-potok-2/a-42870233> [in Russian].

УДК 338.24:005.334+334.78

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019.2.(23).147–163

Олеся Дюгованець,кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри бізнес-адміністрування,
маркетингу та менеджменту**Іванна Довба,**старший викладач кафедри бізнес-адміністрування,
маркетингу та менеджменту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЛЬ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем формування ефективного механізму з мінімізації ризиків компаній з урахуванням ризик-менеджменту як обов'язкового елементу управління бізнесом відповідно до міжнародної практики та в рамках корпоративної стратегії будь-якої компанії. Визначено особливості формування ризикового профілю фірми стосовно існуючих ризиків. Наведено оцінку стану справ на основі комплексного аналізу основних інформаційних джерел з міжнародної практики та існуючих стандартів управління ризиками. Акцентовану увагу на проблемах та важливості розвитку корпоративної ризик-культури як одного з ключових моментів процесу впровадження інтегрованої системи ризик-менеджменту в діяльність підприємства. Окреслено детермінанти розвитку ризик-культури в системі корпоративного управління.

Ключові слова: ризик, ризик-менеджмент, система корпоративного управління, корпоративний ризик-менеджмент, корпоративна ризик-культура, стратегія управління ризиками.

In recent years, risk management has been an integral part of corporate management, the attention of the owners and managers of the company should be focused on improving the mechanisms of it. Ukrainian enterprises, like most foreign ones, are characterized by inefficient risk management systems, and risk management itself is one of the key aspects of corporate management that must be prioritized. Developing and implementing effective corporate risk management systems is one of the priority strategic goals of every successful company. And only when successful companies seek to manage individual risks future success will belong to those that raise the risk management in the context of corporate management completely.

The peculiarities of formation of the firm's risk profile relative to the existing risks are determined, the main purpose of which is to identify and systematically organize the risks of the enterprise. In its turn, the practice of risk management shows the presence of a unique classification in any company, which implies the management of risks, however, it should be noted that it is necessary to disclose the specific for each enterprise the profile of the company, the content of which depends on the scale of complexity of

the specific enterprise, the degree of development of the infrastructure, the style of management and many others especially. Therefore, the task of modern risk managers is to build a strong risk management culture within companies and to facilitate a balanced decision making, taking into account the entire spectrum of risks.

The article describes the characteristics of an integrated risk management system, which is based on integration into the planning and decision-making processes at all corporate levels and areas of activity, which indicates the development of a kind of risk culture as an important corporate indicator of modernity.

The estimate of business condition is shown on the basis of a comprehensive analysis of international practice and existing risk management standards. The application of the presented approaches at the national and corporate levels of standardization in Ukraine in the framework of the construction of corporate risk management systems will allow to improve the risk management of enterprises: to evaluate the approaches to the organization of risk management by experts of corporations; identify weaknesses and strengths of corporate risk management in terms of conventional approaches; exchange theoretical and practical experience in risk management at national and international levels; improve corporate and corporate risk management through the use of integrated risk management. According to the results of the research, the following determinants of risk culture development in the corporate governance system are distinguished: integration of processes of identification, analysis and management of risks in the process of management decision making; regular nature of risk culture development in the corporate governance system; transparency and disclosure of results and effectiveness of risk management; continuous development and improvement of risk management approaches within the organization; coordinate activities and formulate a sound risk management and corporate governance strategy by management; building an integrated risk management system into the enterprise's business processes.

Further scientific research plans are to look more closely at international risk management standards as a benchmark for modern Ukrainian enterprises, to adapt and develop their own adequate business risk management systems, enabling managers to operate corporate and enterprise risks more effectively.

Keywords: *risk, risk management, corporate management system, corporate risk management, corporate risk culture, risk management strategy.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах посилення глобалізації та загострення ринкової конкуренції виникають нові фактори і види ризиків, що можуть спричинити зниження ефективного функціонування компанії. Економічні та фінансові кризи світової економіки сприяли застосуванню ризик-менеджменту в управлінні діяльністю підприємств. У зв'язку з підвищенням значущості інноваційних процесів важлива роль відводиться корпоративному ризик-менеджменту як найбільш адекватній та одночасно діючій системі управління ризиками на підприємстві. Поява зазначеного підходу зумовлена безперервним управлінським процесом, який здійснюється в умовах невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища підприємницької діяльності й охоплює всі види ризиків.

Ризик – це завжди вірогідність виникнення певної події або очікуваний вплив на діяльність фірми, а також невизначеність фінансових резуль-

татів у майбутньому. Основною метою системи управління ризиками є не усунення власне факторів виникнення ризику, а створення механізму із забезпечення ефективної діяльності в умовах ризиків та невизначеностей, які відіграють істотне значення у процесі прийняття рішень – тобто створення більш гнучкої системи оптимального використання всіх можливостей фірми у результаті раціонального та найбільш оптимального керівництва [1].

Ризик – менеджмент напряму пов'язаний з системою корпоративного управління, адже розвивати будь-яку систему необхідно для виявлення можливих ризиків підприємства. Корпоративний ризик-менеджмент – система управління, організації, аналізу, контролю, прогнозування внутрішніх та зовнішніх факторів, що негативно впливають на вартість фірми [2]. Організація та функціонування систем ефективного управління дає змогу ідентифікувати ризики, врахувати їх допустимі параметри та взаємозв'язки між різними категоріями ризиків, проконтролювати свої ризикові позиції з метою удосконалення практики управління ними. Саме тому синергія ризик-менеджменту та корпоративного управління є актуальною темою для її теоретико-методологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розвідки проблематики дослідження є нечисленними. Окремі аспекти проблеми ризик-менеджменту в процесі корпоративного управління досліджували такі закордонні та вітчизняні вчені, як: Артищук І.В., Аметустаєва Д.М., Антипцева О.Ю., Бартон Т., Бернстайн П.Л., Вербіцька І.І., Гамза В.А., Грант К.Л., Грачов В.І., Дикань В.Л., Дуднева Ю.Е., Коюда Т.П., Лессард Д.Р., Маккарті М.П., Мамутова С.А., Маршалл А., Масуд Я.-А., Обиденнова Т.С., Пікфорд Д., Сидоренко А., Скриба Н.Н., Стефаненко М.Н., Уокер П., Федотов Д.К., Флінн Т., Шенкір У.

Однак проведений аналіз вказаної літератури свідчить про недостатнє вивчення концепції корпоративного ризик-менеджменту з розробленим інструментарієм для вирішення конкретних управлінських питань. Саме тому виникає необхідність дослідження ролі ризик-менеджменту в корпоративному управлінні на всіх етапах розвитку підприємницької діяльності, а також здійснення детального аналізу міжнародної практики впровадження інтегрованої системи ризик-менеджменту в рамках побудови та вдосконалення корпоративних систем управління.

Мета статті (постановка завдання). Метою написання наукової роботи є визначення ролі ризик-менеджменту в системі корпоративного управління підприємств з урахуванням міжнародного досвіду та комплексного підходу з оцінки ризиків.

Результати дослідження. В умовах глобалізації, конкурентної боротьби та невизначеності зовнішнього середовища фірми в процесі планування своєї діяльності дедалі частіше починають враховувати ризик як позитивне явище, адже класичне сприйняття ризику як можливих втрат і можливості отримання додаткового прибутку [3] втрачає свою актуальність, й сучасні компанії (особливо провідні) дедалі частіше використовують механізми інтегрованого ризик-менеджменту.

Вітчизняні підприємства та організації знаходяться на початку впровадження системи ризик-менеджменту у свою управлінську діяльність. За свідченням фахівців [4], у 80-90 роках ХХ сторіччя переважав фрагментарний, вузькоспеціалізований ризик-менеджмент, який був характерний навіть для провідних компаній світу. На жаль, всупереч змінам, які зараз відбуваються у системах управління ризиком у розвинених країнах, в Україні система ризик-менеджменту багатьох українських підприємств досі залишається фрагментарною, здійснюється епізодично та стосується переважно окремих сфер діяльності фірми.

На початку ХХІ століття у світовій практиці відбувся перехід до нової концепції ризик-менеджменту, яка передбачає комплексний підхід (комплексний ризик-менеджмент) до оцінки та управління всіма видами ризиків організації на основі системного підходу (EWRM – enterprise-wide risk management). Відповідно до нього управління ризиками є зоною відповідальності не тільки фахівців у функціональних підсистемах, а й спеціального створеного спеціалізованого підрозділу. Отже, функція управління ризиком охоплює всі напрями діяльності, але залишається підпорядкованою загальним організаційним цілям та централізованому управлінню. Ризик-менеджмент набуває стратегічного характеру, здійснюється безперервно, під час його реалізації оцінюється сукупний вплив факторів ризику, до нього активно залучаються топ-менеджери [5].

Незважаючи на прогресивний характер комплексного ризик-менеджменту, управління ризиком за такої організації залишається лише однією зі сфер управлінської діяльності, по суті, досить автономною, і належить до розряду другорядних процесів, які тільки доповнюють базові підсистеми управління. Крім того, відсутність у невеликих підприємствах спеціалізованого підрозділу з управління ризиками часто приводить до «втрати» відповідної функції та унеможливорює реальний вплив на фактори, що породжують ризик. Ці недоліки, а також зростаюча невизначеність зовнішнього макро- та мікросередовища приводять до розуміння необхідності включення ризик-менеджменту в систему управління підприємства, перетворення його на центральний ключовий елемент. Як наслідок, для сучасних підприємств та організацій зростає актуальність розроблення та впровадження інтегрованої системи ризик-менеджменту (integrated risk management – IRM), яка передбачає управління ризиком у всіх сферах діяльності, на всіх ієрархічних рівнях, у всіх бізнес-процесах та у всіх центрах відповідальності [6].

Інтеграція ризик-менеджменту у процес управління підприємством доцільно розглядати як безперервний циклічний процес прийняття та реалізації управлінських рішень для досягнення стратегічних цілей компанії. При цьому ризик-менеджмент стає безпосередньою частиною цілісної системи корпоративного управління, й особливого значення набувають всі можливі ризики та невизначеності незалежно від їх значущості. Важливою особливістю IRM є те, що до нього залучаються всі центри відповідальності всередині організації з чітким розподілом функціональних обов'язків щодо управління ризиками. Основні функції управління ризиками (коор-

динація, контроль, консолідація та аналіз інформації, прогнозування та розроблення коригувальних впливів, консалтинг) при цьому покладаються на спеціально організовану службу ризик-менеджменту або фахівця зі спеціальними компетенціями – для невеликих організацій.

Впровадження інтегрованої системи ризик-менеджменту дозволить об'єднати фінансові та трудові ресурси підприємства для ідентифікації та оцінки джерел ризиків і невизначеностей з метою стратегічного захисту від негативних наслідків у майбутньому.

Спроби виміряти і проконтролювати виникнення можливих ризиків завжди в тій чи іншій формі застосовувались підприємствами, але з часом значно зростає кількість методів ризик-менеджменту. Механізм управління фірмою впроваджується за рахунок виявлення та оцінки сукупності ризиків, які впливають на діяльність підприємства, а також в управлінні нею за допомогою загальної корпоративної стратегії.

В умовах глобалізації особлива увага приділяється дослідженню процесів ризик-менеджменту, що пов'язано з очевидністю зростання ризиків бізнесу та усвідомлення цього факту менеджерами і власниками фірм.

Будучи підсистемою управління підприємством, яка орієнтована на розробку ефективних механізмів управління ризиками з метою забезпечення стійкого розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємства, корпоративний ризик-менеджмент передбачає ефективне впровадження системи оцінки та мінімізації ризиків, формуючи на підприємстві відповідну корпоративну культуру. У зв'язку з цим, виникає необхідність розвитку корпоративної ризик-культури як одного з ключових аспектів процесу впровадження інтегрованої системи ризик-менеджменту в рамках підприємницької бізнес-діяльності. З цієї позиції у практичній діяльності компаній послідовно проводиться аналіз ризиків, що загрожує стійкому функціонуванню фірми. У цьому процесі особлива увага приділяється проблемі комплексності вивчення ризиків з метою отримання повного ризикового профілю фірми.

Ризиковий профіль фірми визначається самою фірмою і враховує сукупність усіх ризиків, властивих конкретній компанії. У практиці ризик-менеджменту ризиковий спектр фірми прийнято поділяти на актуальний (сукупність ризиків, яка може перешкодити досягненню мети планового періоду; при цьому він може діяти на фірму і не з негативного боку), і релевантний (всі ті ризики, які здатні нанести фірмі істотної шкоди).

Тому кожна конкретна фірма, зрозуміло, має свій унікальний ризиковий профіль, але всі вони містять щось фундаментально спільне. Цьому загальному відповідає і загальний спектр ризикових експозицій. Кожен вид ризику характеризується в трьох вимірах: 1) цінність, яка перебуває під загрозою; 2) небезпека, яка може викликати втрату цієї цінності; 3) фінансові наслідки втрати. Зміна у будь-якому з цих видів змінює експозицію [7].

Важливим елементом є значущість карти ризиків для підтримки прийняття управлінських рішень (інвестиційного або стратегічного характеру) [8].

Ризиковий профіль фірми – це фундамент ризик-менеджменту фірми, основні етапи побудови якої включають: аналіз ризиків фірми; побудову матриці ризиків; визначення підходів і розробка методів нейтралізації появи ризиків; розподіл відповідальності і компетенцій. Ризиковий профіль фірми варто розглядати крізь призму зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на ризик, з яким зіштовхується компанія. У цьому значенні «ризик» можна фактично вважати джерелом небезпеки й пов'язувати його з непередбачуваністю в підприємницькій діяльності та з конкретними невизначеними категоріями бізнес-середовища.

Об'єктно-факторна класифікація ризиків містить три категорії ризиків: 1) загальні ризики бізнес-середовища; 2) промислові ризики; 3) ризики на рівні підприємства. Кожна з цих категорій вміщує в собі певну кількість невизначених компонентів. Огляд значного обсягу літератури дав змогу визначити характерні компоненти ризиків, враховані в запропонованій типології (рис .1) [9].

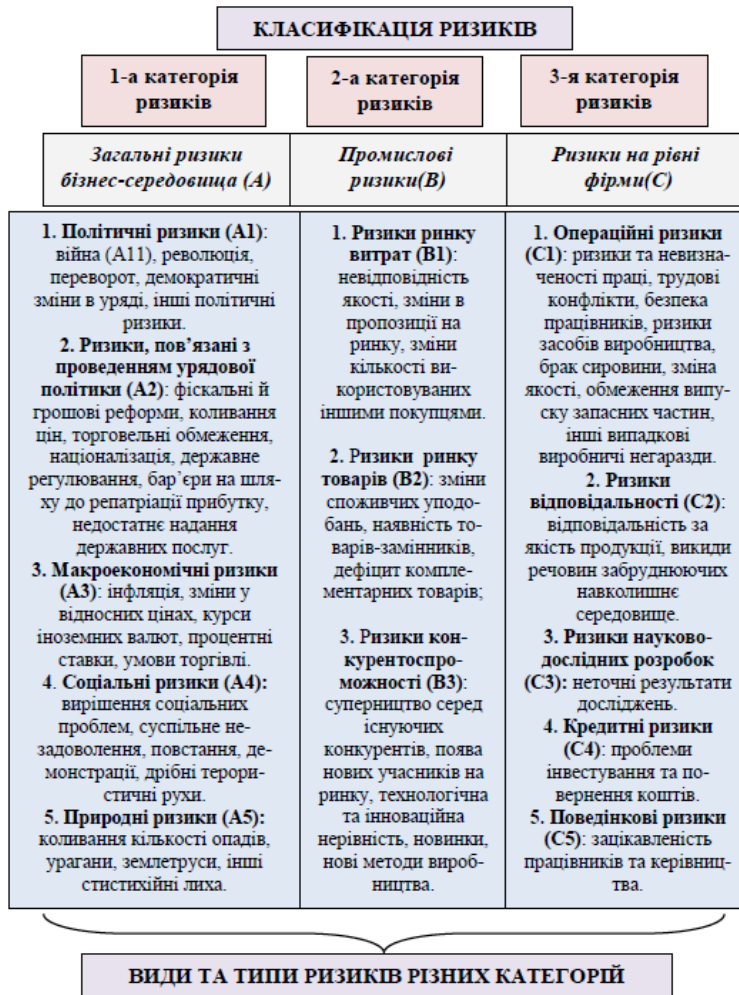

Рис.1. Типологія невизначеностей та ризиків компанії

Примітка: авторська розробка

Під категорією розуміється об'єктна орієнтація розробленої структури ризиків, вид ризику деталізує той чи інший об'єкт, а типологія ризиків вже являє собою готову архітектуру основних ризиків фірми. Слід відзначити, що на цей час загально прийнятої класифікації ризиків компанії не існує. Наведена структура ризиків передбачає створення не тільки об'єктно-факторної системи, що дозволить максимально повно розмістити всі визначені ризики, але і розробку переліку регулярних процедур виявлення і моніторингу факторів ризику, звуження бази виявлення неврахованих факторів і проведення їх планомірного адміністрування, що сприятиме встановленню режиму безпечного функціонування фірми.

Наведена класифікація дозволяє з позицій системного аналізу описати простір потенційних факторів ризику підприємства, врахувати окремі фактори (або доповнити новими, притаманними конкретній компанії), що є суттєвим при оцінці її сукупного ризику (рівня ризикозахищеності).

Управлінське сприйняття невизначеностей під та впливу конкретних ризиків розглянутих категорій не обов'язково розрізняються систематично на всіх країнах аналізу. Тобто не всі ризик-менеджери в конкретній країні мають однакове уявлення про загальне бізнес-середовище й те, які власне категорії ризику входять до цього типу ризиків, і немає промислового ризику, що сприймається аналогічно всіма менеджерами однієї галузі. Розуміння менеджерів щодо ризиків кожної категорії компанії може, насправді, різнитися залежно від індивідуальних характеристик та характеристик самого підприємства [10]. Крім того, наслідки кожного ризику для нестабільної роботи компанії є різними для кожної окремої компанії (або проєктів у рамках компаній) залежно від їх відкритої позиції, яка визначається корпоративними стратегічними і фінансовими рішеннями [11].

Особливістю управління ризиками в рамках всього підприємства є націленість на вирішення не тільки вузьких локальних задач окремих структурних підрозділів або інших бізнес-одиниць компанії, а створення спільної корпоративної системи контролю за якісними та кількісними ризиками. Будучи частиною загально корпоративної системи управління, ризик-менеджмент сприяє підвищенню ефективності бізнесу.

Роль ризик-менеджменту в корпоративному управлінні полягає у гнучкості ризикового профілю фірми, адже менеджери самі приймають рішення, які ризиками їм приймати, а від яких відмовитися. Повністю ухилитися від ризиків у сучасному бізнес-середовищі не є можливим, а відсутність стратегії корпоративного ризик-менеджменту означає прийняття компанією всіх можливих ризиків [12].

За допомогою ризик-менеджменту можна різними шляхами покращити діяльність компанії і, як наслідок, скоротити вірогідність фінансового краху, стабілізувати прибуток компанії, підтримувати рівень ризику на постійному рівні, допомагаючи інвесторам оцінити діяльність компанії [13].

За допомогою корпоративного ризик-менеджменту можна також оптимізувати стратегію компанії, бізнес-процеси, управління людськими ресурсами, а також технологічними процесами, що дозволить компанії виявити, ранжувати і ефективно управляти своїми ризиками [14].

Отже, ризик-менеджмент у системі корпоративного управління виявляє всі ті ризики, які можуть передати третім особам за допомогою стандартних страхових інструментів або програм з хеджування (передачі ризику); прийняти їх в існуючому вигляді (прийняття ризику); знизити шляхом застосування методів з ризик-менеджменту (зниження ризику) або відмовитися від здійснення проекту чи продукту або розширення ринку (уникнення ризику).

Корпоративний підхід до управління ризиками націлений у першу чергу на виявлення ризику до настання його негативних подій. Найважливішим при цьому є розуміння того факту, що ризик сам по собі не є негативним явищем, і його прийняття або навпаки залежить від вивчення переваг і прибутковості, що можуть виникнути у результаті правильного підходу і побудови процесу роботи у заздалегідь визначеному ризиковому середовищі.

Крім того, ризик-менеджмент дозволяє керівникам компаній окреслити і повністю вивчити можливі ризики та невизначеності й вибудувати схему «запобіжного» управління та уникнення критичних ризиків (негативних наслідків, які можуть підірвати стійкість компанії і порушити її нормальне функціонування), а також розумно збалансувати співвідношення ризику та віддачі й знайти компроміс, швидко зреагувати і отримати конкурентні переваги на ринку. Фактично застосування корпоративного ризик-менеджменту є безперервним процесом і надає компанії можливість використання ризикового середовища як здатності отримання конкурентної переваги над іншими учасниками ринку. Як наслідок, поступово відбулась трансформація самого підходу до ризик-менеджменту, й наразі ризики як такі вже не є загрозою для компанії, а навпаки – можливістю не тільки отримати конкурентну перевагу з самого ризику, але й ефективно його використати.

Однак, незважаючи на те, що використання ризик-менеджменту в корпоративному управлінні забезпечує стабільне функціонування компанії на стратегічному і оперативному рівнях (за рахунок ефективного розподілу капіталу всередині компанії і зниження вартості залучення капіталу в умовах реалізації масштабних проектів, підвищення довіри кредиторів та інвесторів тощо), інтегрований підхід до управління ризиками застосовується тільки у провідних компаніях. Інші компанії не використовують методи корпоративного ризик-менеджменту в повному обсязі через ряд причин: 1) великі компанії у більшій мірі піддаються впливу різноманітних чинників зовнішнього середовища; 2) великі компанії, які переслідують ціль стратегії диверсифікації та глобалізації, формують портфелі з різними напрямками бізнесу, що дозволяє ефективно застосувати деякі підходи з управління ризиками [14].

Діяльність будь-якого підприємства завжди пов'язана з ризиками, однак якщо підприємство впроваджує систему управління ризиками в процес бізнес-планування та оцінки ефективності діяльності, то стратегічні та операційні цілі досягаються набагато швидше. Міжнародні компанії-лідери розуміють необхідність зазначеного процесу для організації власного

бізнесу і використовують такі механізми корпоративного ризик-менеджменту [16]:

- 1) використання методу визначення допустимого рівня ризику;
- 2) застосування стрес-тестування для підтвердження «толерантності» до ризиків;
- 3) формування та впровадження ефективної програми управління ризиками;
- 4) координація в бізнес-плануванні та підготовці до звітності про ризики, що дозволяє своєчасно враховувати інформацію про ризики при бізнес-плануванні.

Сьогодні одні провідні компанії поступово проваджують у свою діяльність системи корпоративного управління ризиками, а інші – активно. Головним ефектом успішного ризик-менеджменту є здатність контролювати масштаб, мінливість і силу впливу ризиків, з якими зіштовхується компанія, і відповідним чином підібрати конкретні види реакції на ризикову подію за допомогою альтернативних способів управління ризиками, унікальних для кожної компанії через уразливість до ризику [17].

Виходячи з міжнародної практики, компанії-лідери застосовують певний досвід у сфері управління ризиками [16]:

- ведеться відкритий діалог про ризики з зовнішніми зацікавленими сторонами;
- здійснюється своєчасний обмін прозорою інформацією із зацікавленими сторонами, а також надання їм значних відомостей про рішення та корпоративні цінності організації;
- рада директорів або правління відіграють провідну роль у визначенні цілей системи управління ризиками;
- розробляється і впроваджується єдина для всієї організації система управління ризиками.

Для успішної діяльності провідні компанії вибудовують систему управління ризиками відповідно до міжнародних стандартів.

Ідея інтегрованого ризик-менеджменту лежить в основі одного з найбільш ґрунтовних нормативно-методичних документів у сфері управління ризиками – «Enterprise RiskManagement – Integrated Framework», розробленого Комітетом спонсорських організацій Комісії Тредвея (Committee of Sponsoring Organization of the Treadway Commission –COSO, США, 2004 рік). Концептуальні основи управління ризиками COSO ERM: 2004 набули значного поширення і були прийняті багатьма компаніями як орієнтир для впровадження інтегрованого ризик-менеджменту. Цей документ – опис концептуальних основ управління ризиками компаній, який дає докладні рекомендації щодо створення корпоративної системи управління ризиками.

Розвиток культури управління ризиками, зміни в організаційній діяльності та зміни у зовнішньому та внутрішньому контексті знайшли своє відбиття у новій версії документа – COSO ERM: 2017 «Enterprise RiskManagement – Integrating with Strategy and Performance». Вихідні постулати управління ризиком сформульовані авторами концепції на

початку документа та акцентують увагу на проблематиці інтеграції ризик-менеджменту в загальну систему управління[18]:

- управління ризиками організації не є окремою управлінською функцією або певним елементом в організаційній структурі. Управління ризиком – це культура, компетенції персоналу та управлінські практики, які необхідно інтегрувати з процесом розроблення та реалізації стратегії організації з метою управління ризиками під час створення та збереження вартості;
- управління ризиками організацій пов’язано не тільки зі внутрішнім контролем. Зауважимо, що першим із нормативно-методичних документів, що стосуються ризик-менеджменту в управлінській діяльності, є стандарт «Внутрішній контроль – Інтегральна структура» («Internal Control – An Integrated Framework», ICIF) (редакції 1992, 2004, 2013 років), створений Комітетом спонсорських організацій Комісії Тредвея. Логічно, що система внутрішнього контролю розглядалась у цьому документі як центральний елемент процесу управління ризиками. Але внутрішній контроль та управління ризиками мають взаємно доповнювати, а не замінювати одне одного. Тоді як система внутрішнього контролю спрямована на досягнення операційних цілей, підготовку звітності та дотримання законодавства, процес управління ризиками додатково містить складник стратегічних цілей та три компоненти процесу, спрямовані на постановку завдань, ідентифікацію подій і реагування на ризик. Ризик-менеджмент також взаємопов’язаний зі стратегією, корпоративним управлінням, комунікацією зі стейкхолдерами й управлінням ефективністю діяльності;
- управління ризиками організації не обмежується створенням реєстру ризиків та формулюванням контрольних списків чек-листів, за якими ризик-менеджер має досліджувати середовище та організаційну діяльність. Ризик-менеджмент включає принципи, відповідно до яких можуть бути побудовані всі без винятку бізнес-процеси, і є системою моніторингу, навчання і поліпшення підприємств діяльності;
- ризик-менеджмент може бути застосований для всіх організацій незалежно від їхнього розміру. Якщо раніше традиційно вважалося, що система ризик-менеджменту може ефективно діяти лише у великих корпораціях, децими питаннями опікується відповідний підрозділ та фахівці з питань діагностики та оцінки ризику, то зміни у концепції COSO ERM спрямовані саме на адаптацію ризик-менеджменту до функціонування будь-якого бізнесу.

Поряд з рекомендаціями COSO як базовий розглядається Стандарт з управління ризиками Федерації європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA), який є спільною розробкою (2002 р.) Інституту ризик-менеджменту (IRM), Асоціації ризик-менеджменту та страхування (AIRMIC). На відміну від документа COSO, в частині застосовуваної термінології стандарт FERMA дотримується підходу, прийнятого в документах Міжнарод-

ної організації зі стандартизації (ISO / IEC 73:2002. Менеджмент ризику, терміни та визначення). Стандарти COSO в більшій мірі призначені для програми в корпоративних структурах, що активно беруть участь у біржовій торгівлі. Стандарт FERMA пропонується використовувати корпораціям, задіяним у виробничій сфері або в реальному секторі економіки.

Актуальність IRM підтверджується також на рівні міжнародних стандартів управління ризиком. Серія міжнародних стандартів з ризик-менеджменту була прийнята у 2009 році та включала три основні документи: ISO Guide 73:2009 Risk management – Vocabulary, ISO/IEC 31000:2009 Risk management – Principles and guidelines, ISO/IEC 31010:2009 Risk management – Risk assessment techniques [19]. Стандарт ISO 31000 було прийнято у якості національного більш ніж 50 національними органами зі стандартизації, охоплюючи понад 70% населення світу. Він також прийнятий деякими організаціями ООН і національними урядовими організаціями як основа для розроблення власних ризик-орієнтованих стандартів і методик.

Посилення політичних та економічних ризик-чинників глобалізації привело до розуміння, що наявні практики ризик-менеджменту не є адекватними повною мірою під час боротьби з сьогоdnішніми загрозами, їх необхідно модернізувати. Саме на це спрямована нова редакція стандарту ISO 31000, розроблена у 2018 р., яка має допомогти регулювати фактори невизначеності функціонування суб'єктів господарювання. Україна відреагувала на появу нового стандарту введенням в дію з 1 січня 2019 р. Державного стандарту ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови».

Основні положення, які дають змогу розглядати ISO 31000: 2018 як основу для впровадження IRM в організації, зводяться до такого [19]:

- переглянуто принципи ризик-менеджменту, відповідність до яких, на думку розробників стандарту, забезпечує успішність інтеграції ризик-менеджменту у діяльність організації. Ефективний ризик-менеджмент має бути: структурованим та всеосяжним; адаптованим до зовнішнього та внутрішнього середовища організації; інклюзивним; динамічним; базуватися на найкращій (актуальній, зрозумілій) доступній інформації; враховувати людські та культурні чинники; постійно удосконалюватися на підставі навчання та отриманого досвіду;
- розробники зосередили увагу на значенні лідерських якостей топ-менеджерів, які мають забезпечувати інтеграцію ризик-менеджменту в управлінську парадигму організації. Це дасть змогу будь-якому суб'єкту господарювання, що здійснює управління ризиками, узгодити ризик-менеджмент зі своїми цілями, стратегією й організаційною культурою; встановити величину і тип ризиків, які можуть або не можуть бути прийняті, для забезпечення розроблення критеріїв ризику, за умови, що відповідна інформація доведена до відома зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів; переконувати їх у цінності ризик-менеджменту; стимулювати систематичний моніторинг ризиків; забезпечити відповідність структури ризик-менедж-

менту середовищу організації. Інтеграція ризик-менеджменту в організаційну діяльність полягає в тому, що управління ризиками здійснюється в кожному елементі організаційної структури (має прописуватися у положенні про підрозділ), кожен співробітник компанії несе відповідальність за управління ризиками у межах своїх повноважень (має прописуватися у посадових інструкціях). Ризик-менеджмент має бути складовою частиною цілей компанії, корпоративного управління, лідерства та відповідальності, стратегії та операційної діяльності;

- упорядковано контент стандарту для забезпечення орієнтації на модель «відкритої системи» для суб'єктів господарювання, універсальності його положень для управлінських ситуацій та організацій будь-яких розмірів та галузевих особливостей. Тим самим на рівні міжнародного стандарту підтверджено можливість та доцільність впровадження ризик-менеджменту у діяльність суб'єктів малого та середнього бізнесу [5].

Схеми, закладені в розглянутих документах, можуть бути застосовані як основа для процесів розробки та подальшого впровадження корпоративних систем управління ризиками.

Проведений аналіз дозволив окреслити чинники підвищення ефективності корпоративного ризик-менеджменту в діяльності підприємств. Відповідно до міжнародної практики та в рамках використання ефективної корпоративної стратегії провідними компаніями світу доцільно виокремити такі детермінанти розвитку ризик-культури в системі корпоративного управління.

По-перше, інтеграція процесів виявлення, аналізу та управління ризиками в процесі прийняття управлінських рішень. Міжнародна практика свідчить про ефективність застосування передовими компаніями елементів ризик-менеджменту під час планування, бюджетування, прийняття різних інвестиційних та операційних рішень, які стосуються маркетингу, фінансів, аудиту, закупівель, логістики, інформаційних технологій, економічної безпеки тощо. Так, наприклад, компанії приймають управлінські рішення тільки після проведення незалежної оцінки ризиків та визначення можливих наслідків їх впливу на діяльність компанії або після окреслення альтернативних варіантів та їх застосування, виходячи з системи оцінки ризиків.

По-друге, регулярний характер розвитку ризик-культури в системі корпоративного управління. Приймати рішення в умовах невизначеності – найскладніше завдання кожного керівника (менеджера). Саме за допомогою навчання, тренінгів та удосконалення особистісного росту можливе підвищення компетенцій з управління ризиками з боку керівництва та співробітників компанії.

По-третє, прозорість та розкриття інформації стосовно результатів та ефективності управління ризиками. Наприклад, страховий ринок практично завжди реагує зниженням страхових премій за умов якісного розкриття компанією інформації про ефективність управління ризиками:

загальний опис подій, пов'язаних з ризик-менеджментом; опис ключових ризиків компанії за поточний період. Банки та інвестори також позитивно сприймають такого роду інформацію, що дозволяє компанії знижувати вартість фінансування [20].

По-четверте, постійний розвиток та удосконалення підходів до управління ризиками всередині організації. Досягти цього можна за рахунок регулярної оцінки якості і своєчасного проведення аналізу ризиків, щорічного виміру та оцінки культури управління та компетенцій самих ризик-менеджерів. З метою підтримки актуальних знань в області ризик-менеджменту можна, наприклад, здійснювати професійну сертифікацію ризик-менеджерів тощо.

По-п'яте, впровадження в систему корпоративного управління міжнародних принципів, що забезпечують: захист прав акціонерів, однакове ставлення до акціонерів, визнання передбачених законом прав зацікавлених осіб, своєчасне і точне розкриття інформації з усіх найважливіших питань, що стосуються організації, ефективний контроль над діяльністю управління з боку правління (наглядової ради), а також підзвітність правління перед акціонерами[21].

По-шосте, координація заходів та формування з боку керівництва зрозумілої стратегії в області ризик-менеджменту, а також у сфері корпоративного управління. У зв'язку з цим особливого значення набуває нагляд за зазначеними сферами з боку ради директорів і правління і надання їм звітності. Важливу роль має чинник розподілу відповідальності за управління окремими ризиками між структурними підрозділами. Крім того, необхідно оптимізувати функції управління ризиками шляхом координації відповідних заходів у всіх підрозділах, що займаються цими питаннями, а також забезпеченням відповідності законодавчим вимогам. Завдяки цьому підприємства можуть зменшити навантаження, пов'язане з управлінням ризиками (виключивши дублювання функцій і виконання зайвих заходів), скоротити витрати, розширити покриття ризиків і підвищити ефективність

По-сьоме, побудова інтегрованої системи управління ризиками в бізнес-процесі підприємства. Підприємства, які впроваджують інтегровану систему ризик-менеджменту в процес бізнес-планування та оцінювання ефективності діяльності, як правило, швидше досягають стратегічних, операційних та інших корпоративних цілей. Адже інтегрований ризик-менеджмент об'єднує ресурси підприємства для ідентифікації та оцінки джерел невизначеності та управління сукупністю ризиків з методу зростання потенціалу досягнення цільових параметрів розвитку бізнесу та стратегічного захисту від негативних наслідків ризиків.

Отже, ризик-менеджмент, як будь-який інший елемент корпоративного управління, повинен гармонійно вливатись в загальну систему управління компанією і вирішувати ряд проблем, пов'язаних, в основному, з низькою культурою управління ризиками, нестачею кількісних інструментів їх оцінки, а також відокремленістю процесів управління ризиками від основних бізнес-процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що останніми роками невід'ємною частиною корпоративного управління є ризик-менеджмент, на удосконалення механізмів якого повинна в першу чергу фокусуватись увага власників та керівників компанії. Українські підприємства, як і більшість закордонних, характеризуються неефективними системами управління ризиками, а сам ризик-менеджмент належить до основних аспектів корпоративного управління, що повинен піддатися першочерговим змінам. Розробка і впровадження ефективних систем управління корпоративними ризиками є однією з пріоритетних стратегічних цілей кожної успішної компанії. І тільки в тому разі, коли успішно працюючі компанії прагнуть керувати окремими ризиками, майбутній успіх буде належати тим з них, які піднімають ризик-менеджмент у контексті корпоративного управління цілісно.

За підсумками дослідження виокремлено такі детермінанти розвитку ризик-культури в системі корпоративного управління: інтеграція процесів виявлення, аналізу та управління ризиками в процесі прийняття управлінських рішень; регулярний характер розвитку ризик-культури в системі корпоративного управління; прозорість та розкриття інформації стосовно результатів та ефективності управління ризиками; постійний розвиток та удосконалення підходів до управління ризиками всередині організації; координація заходів та формування з боку керівництва зрозумілої стратегії в області ризик-менеджменту, а також у сфері корпоративного управління; побудова інтегрованої системи управління ризиками в бізнес-процеси підприємства.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на більш детальний розгляд міжнародних стандартів з управління ризиками як орієнтир для сучасних українських підприємств з метою адаптації та формування власних, адекватних бізнесу систем управління ризиками, що дозволить керівникам більш ефективно управляти ризиками корпорацій та підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федотов Д.К. Концепция корпоративного риск-менеджмента // Российское предпринимательство. 2007. Том 8. № 9. С. 56-60.
2. Стефаненко М.Н., Аметустаева Д.М., Мамутова С.А. Риск-менеджмент в системе корпоративного управления // Вестник СГЭУ. 2016. № 2 (136). С. 58-62.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки: в 3-х т. Т. 1 / пер. с англ. М.: Прогресс, 1993. – 415 с.
4. Грачов В.І., Коюда Т.П. Класифікація ризиків та управління ними // Фінанси України. –2002. – № 10. – С. 56–61.; Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур//Сталий розвиток економіки: Міжнародний науково-виробничий журнал.–2013. – № 5 (22 – С. 282–291
5. Дуднева Ю.Е., Антипцева О.Ю., Обиденнова Т.С. Ризик-менеджмент: інтегрований підхід до організації.//Економіка і суспільство/. – Випуск 20. – 2019. – С.229-236.
6. Вербіцька І.І. Ризик-менеджмент як сучасна система управління ризиками підприємницьких структур.//Сталий розвиток економіки: Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – № 5 (22). – С. 282–291.; Скриба Н.Н. Концепция

- управления риском как специфическое междисциплинарное учение. // Проблемы современной экономики: Евразийский международный научно-аналитический журнал. – 2007. – № 4. – С. 149–152.
7. Гамза В.А. Рисковый менеджмент коммерческих организаций. М.: Экономика, 2003. – С. 98
 8. Артищук І.В. Управління ризикозахищеністю підприємства в умовах світової економічної кризи // Розвиток інноваційної культури суспільства: проблеми і країнських: зб. наук. кр. IV науково-практичної конференції. – Сімферополь, 2009. – С. 67-71.
 9. Фірма в умовах глобальної нестабільності: виклики, можливості та ризики нової економіки: монографія / В.А. Вергун, О.І. Ступницький, І.І. Черленяк [та ін.]; за заг. ред. д-ра держ. упр. І.І. Черленяка. – Ужгород: ПП «АУТДОР – ШАРК», 2015. – 460 с.
 10. Yasai-Ardekani, Masoud. 1986. Structural adaptations to environments. *Academly of Management Review*, 11: 9-21.
 11. Lessard, Donald R. 1988. Country risk and the structure of international financial intermediation. In Courtenay C. Stone, editor, *Financial risk: Theory, evidence and implications*, 197-233. Boston, Mass.: Kluwer Academic Publishers
 12. Бартон Томас, Шенкир Уильям, Уокер Пол, Комплексный подход к риск-менеджменту: стоит ли этим заниматься. Практика ведущих компаний (Making Enterprise Risk Management Pay Off: How Leading Companies Implement Risk Management), Издательство: Вильямс, 2003 г. 208 с.
 13. Бернштейн Питер Л, Против богов. Укрощение риска – Олимп-Бизнес, 2006. – 400 с.
 14. Кеннет Л. Грант, Управление рисками в трейдинге. Как повысить прибыльность с помощью контроля над рисками – Издательство «Мир», 2005. – 352 с.
 15. Маккарти М. П, Флинн Т., Риск. Управление риском на уровне топ-менеджеров и советов директоров. Альпина Бизнес Букс, 2005. – 234 с.
 16. Управление рисками для получения конкретных результатов. URL: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Turning-risk-into-results-2012-RU/\\$FILE/Turning-risk-into-results-2012-RU.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Turning-risk-into-results-2012-RU/$FILE/Turning-risk-into-results-2012-RU.pdf)
 17. Пикфорд Д., Управление рисками. Издательство «Вершина», 2004 – Хенни ван Грюнинг, Соня Брайович Братанович, Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском. Издательство «Весь Мир», 2007, – 304 с
 18. Дикань В.Л., Посохов І. М. Дослідження міжнародних стандартів управління ризиками // Бізнес Інформ. – 2014. – № 1. – С. 314-319. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_1_58
 19. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org>
 20. Сидоренко А. Как повысить эффективность корпоративного управления рисками? URL: <https://www.cforussia.ru/blog/index.php?article=19703>
 21. Шихвердиев А. П. Внутренний контроль и управление рисками в системе корпоративного управления // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. URL: <http://koet.syktsu.ru/vestnik> – 2012. – № 2.

REFERENCES

1. Fedotov, D.K. (2007). Kontseptsiya korporativnogo risk-menedzhmenta [The concept of corporate risk management]. *Rossiyskoye predprinimatel'stvo – Russian Entrepreneurship*, Vol. 8, 9, 56-60 [in Russian].

2. Stefanenko, M.N., Ametustayeva, D.M., & Mamutova, S.A. (2016). Risk-menedzhment v sisteme korporativnogo upravleniya [Risk management in the corporate governance system]. *Vestnik SGEU – SSEU Bulletin*, 2 (136), 58-62 [in Russian].
3. Marshall, A. (1993). *Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of economic science]* (Vols. 1). Moskva: Progress [in Russian].
4. Hrachov, V.I., & Koyuda, T.P. (2002). Klasyfikatsiya ryzykiv ta upravlinnya nymy [Risk classification and management]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 10, 56–61 [in Ukrainian]; Verbits'ka, I.I. (2013). Ryzyk-menedzhment yak suchasna systema upravlinnya ryzykamy pidpryyemnyts'kykh struktur [Risk Management as a Modern Risk Management System for Entrepreneurial Structures]. *Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable Development of the Economy*, 5 (22), 282–291 [in Ukrainian].
5. Dudnyeva, YU.E., Antyptseva, O.YU., & Obydyennova, T.S. (2019). Ryzyk-menedzhment: intehrovanyy pidkhid do orhanizatsiyi [Risk Management: An Integrated Approach to the Organization]. *Ekonomika i suspil'stvo – Economics and Society*, 20, 229-236 [in Ukrainian].
6. Verbits'ka, I.I. (2013). Ryzyk-menedzhment yak suchasna systema upravlinnya ryzykamy pidpryyemnyts'kykh struktur [Risk Management as a Modern Risk Management System for Entrepreneurial Structures]. *Stalyy rozvytok ekonomiky – Sustainable Economy*, 5 (22), 282–291 [in Ukrainian]; Skryba, N.N. (2007). Kontseptsyya upravlenyya ryskom kak spetsyfycheskoe mezhdystryplynarnoe uchenye [The concept of risk management as a specific interdisciplinary teaching]. *Problemy sovremennoy ekonomiky – Problems of Modern Economics*, 4, 149–152 [in Ukrainian].
7. Гамза В.А. Риск-менеджмент коммерческих организаций. М.: Экономика, 2003. – С. 98
8. Aptyshchuk, I.V. (2009). Upravlinnya pyzykozakhyshchenistyu pidpryyemstva v umovakh svitovoyi ekonomichnoyi kryzy [Managing the enterprise's vulnerability in the conditions of the world economic crisis]. *Rozvytok innovatsiyanoi kul'tury suspil'stva: poblemy i krayins'kykh – Development of innovative culture of society: problems and country*, 67-71 [in Ukrainian].
9. Verhun, V.A., Stupnyts'kyu, O.I., & Cherlenyak, I.I. (2015). *Firma v umovakh hlobal'noyi nestabil'nosti: vykyky, mozhlyvosti ta ryzyky novoyi ekonomiky [Firm in the context of global instability: challenges, opportunities and risks of the new economy]*. Uzhhorod: PP «AUT-DOR – SHARK» [in Ukrainian].
10. Yasai-Ardekani, Masoud (1986). Structural adaptations to environments. *Academly of Management Review*, 11: 9-21 [in English].
11. Lessard, Donald R. (1988). Country risk and the structure of international financial intermediation. Courtenay C. Stone (Ed.). *Financial risk: Theory, evidence and imtlications*, 197-233. Boston, Mass.: Kluwer Academic Publishers [in English].
12. Barton, Tomas, Shenkir, Uil'yam, & Uoker, Pol (2003). *Kompleksnyy podkhod k risk-menedzhmentu: stoit li etim zanimat'sya. Praktika vedushchikh kompaniy [Making Enterprise Risk Management Pay Off: How Leading Companies Implement Risk Management]*. Izdatel'stvo: Vil'yams [in Russian].
13. Bernstayn Piter L (2006). Protiv bogov. Ukroshcheniye riska [Against the Gods. Taming Risk]. Olimp-Biznes [in Russian].
14. Kennet, L. Grant (2005). *Upravleniye riskami v treydinge. Kak povysit' pribyl'nost' s pomoshch'yu kontrolya nad riskami [Risk Management in Trading. How to increase profitability with the help of risk control]*. Izdatel'stvo «Mir» [in Russian].
15. Makkarti, M. P, & Flinn, T. (2005). *Risk. Upravleniye riskom na urovne top-menedzherov i sovetov direktorov [Risk. Risk management at the level of top managers and boards of directors]*. Al'pina Biznes Buks [in Russian].
16. Upravleniye riskami dlya polucheniya konkretnikh rezul'tatov [Risk management for specific results]. *ey.com*. Retrieved from <http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/>

- Turning-risk-into-results-2012-RU/\$FILE/Turning-risk-into-results-2012-RU.pdf[in Russian].
17. Pikford, D.(2004). *Upravleniye riskami [Risk Management]*. Izdatel'stvo «Vershina» [in Russian]; Khenni van Gryuning, Sonya Brayovich Bratanovich (2007). *Analiz bankovskikh riskov. Sistema otsenki korporativnogo upravleniya i upravleniya finansovym riskom [Bank Risk Analysis. The system of assessment of corporate governance and financial risk management]*. Izdatel'stvo «Ves' Mir» [in Russian].
 18. Dykan', V. L., & Posokhov, I. M. (2014). Doslidzhennya mizhnarodnykh standartiv upravlinnya ryzykamy [Investigation of international standards of risk management]. *Biznes Inform. – Business Inform*, 1,314-319. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_1_58 [in Ukrainian].
 19. International Organization for Standardization. Retrieved from <https://www.iso.org> [in English].
 20. Sidorenko, A. *Kak povysit' effektivnost' korporativnogo upravleniya riskami? [How to increase the effectiveness of corporate risk management?]*. Retrieved from <https://www.cforussia.ru/blog/index.php?article=19703>[in Russian].
 21. Shikhverdiyev, A. P. (2012). Vnutrenniy kontrol' i upravleniye riskami v sisteme korporativnogo upravleniye [Internal control and risk management in the corporate governance system]. *Korporativnoye upravleniye i innovatsionnoye razvitiye ekonomiki Severa – Corporate Governance and Innovative Development of the North Economy*, 2. Retrieved from <http://koet.syktsu.ru./vestnik> [in Russian].

УДК 339.727.2+331.556.4:330.332

DOI: 10.24144/2078 – 1431.2019. 2(23).164–176

*Ганна Цімболинець,
асистент кафедри міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МІГРАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ТА ОЦІНКА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню природи та сутності міграційного капіталу, систематизації тлумачень його змісту та основних компонентів, які характеризують його як значне джерело фінансових і матеріальних ресурсів краї-донорів. Проаналізовано значення грошових переказів для основних сфер економіки країни, позитивні та негативні аспекти їх надходження на національному, регіональному рівні та рівні окремих домогосподарств. Визначено структуру і обсяг грошових надходжень в Україну. Висвітлено дослідження міжнародних організацій, які проводили обрахунки обсягів надходжень та соціологічні опитування як мігрантів, так і їх домогосподарств, за результатами яких було виявлено, що значна частина приватних грошових трансфертів використовується для споживання, що свідчить про невикористаний інвестиційний потенціал міграційного капіталу, а до заощаджень схильні тільки ті домогосподарства, що мають у своєму складі довгострокових трудових мігрантів.

Ключові слова: *міграційний капітал, трудові мігранти, грошові трансферти, інвестиційний капітал.*

The aim of the article is to investigate the effect of the migration capital on the economy of Ukraine. The amount and structure of the flow of international capital in Ukraine have been analyzed. It has been revealed that remittances of migrants in recent years have become more stable compared to other sources of foreign income, such as foreign direct investment or official development assistance. Remittances formed a separate component of international capital - migration capital. It has been determined that the migration capital represents a powerful resource for cash flow not only for families who stayed at home, but that can be used for social and economic development of regions. Migration transfers can have a positive impact on the macroeconomic stability of the migrant country of origin. In particular, it affects the currency market, but its magnitude tends to change rapidly.

Along with the positive value of transfers, their negative impact can be traced, mainly through the launch of inflation mechanisms in the country. Funds coming from migrants from abroad increase the purchasing power of the population, which can lead to higher prices. It has been revealed that a significant proportion of private remittances is used for consumption, indicating that investment potential of migration capital is unused. Efficient use of migration capital involves preventing its sedimentation in the families of migrant workers and transformation in reproductive resource of the regional

economy. The article also examines the research of international organizations that carried out income calculations and sociological surveys of both migrants and their households, which revealed that only households with long-term migrant workers are eligible for savings. Today, we have a question concerning the accuracy of accounting transfers of migrant workers, the volume of migrant workers who are abroad, their period of stay, and the directions of use of funds by their households. Informal employment and the use of informal transfer channels remain major obstacles to a qualitative assessment of the current state of external migration processes in the country.

Key words: migration capital, migrant workers, money transfers, investment capital.

Постановка проблеми. З розвитком глобалізації у світовому господарстві постійно зростають і масштаби міграції робочої сили. Водночас збільшуються доходи та міжнародні перекази мігрантів до країн походження. Ці процеси супроводжуються гострими дискусіями стосовно проблем та вигод, що їх породжує таке явище. Так, більшість дослідників зосереджує свою увагу на таких основних питаннях, як природа трудової міграції (причини та наслідки, вигоди та втрати), відсутність можливості якісно та професійно визначити масштаби сучасної української трудової міграції, а також її регіональних особливостей, відсутність достовірної інформації про обсяги доходів українських трудових мігрантів за кордоном та обсяги переказів в Україну.

Брак актуальної інформації створює значні перешкоди для якісної оцінки вигод та можливостей, що їх може дати ефективне використання міграційного капіталу, відповідно є неможливим здійснення достовірного економічного прогнозу щодо подальших надходжень і необхідних заходів, трансформації грошових ресурсів в інвестиційні.

Дослідження особливостей природи та сутності міграційного капіталу здійснювали українські і зарубіжні науковці А. Гайдуцький, О. Садовська, М.Крупка, Л. Козак, Л. Позняк, Е. Лібанова, А. Чімхаву, Дж. Пізз, К. Піндер, Х. Мурада, М. Орозко, Р. Варгас-Лундіус, Дж. Ван Доорт та ін.

Потрібно зазначити, що в Україні такі дослідження набувають актуальності. Важливість впливу міграційного капіталу на економічні процеси в країні підтверджують глобальні звіти і регіональні дослідження таких міжнародних організацій, як Міжнародна організація праці, Міжнародна організація міграції, Світовий банк.

Мета статті (постановка задачі). Метою дослідження є систематизація теоретичних положень стосовно природи міграційного капіталу, приблизні розрахунки його обсягів в Україні, аналіз основних сфер використання коштів та формування заощаджень домогосподарств.

Результат дослідження. Досвід багатьох країн, що розвиваються, які є донорами робочої сили, показав, що грошові перекази трудових мігрантів є для них одним із основних джерел прибутку, до того ж обсяги та розміри грошових переказів зростають вищими темпами, ніж кількість самих мігрантів, перевищують обсяги міжнародної технічної допомоги, портфельних інвестицій та приблизно дорівнюють обсягу залучених пря-

мих інвестицій. Виходячи з більш як 50-річного досвіду трудової міграції населення Латинської Америки до Північної Америки, народів Південної Азії в регіон Перської затоки, можна стверджувати, що мігранти направляють 50-70% зароблених коштів у країни походження.

Таким чином, трансферти грошових переказів формують окрему складову міжнародного ринку капіталу – міграційний капітал. А. Гайдучський визначає міграційний капітал як доходи мігрантів, які, за мінусом витрат на їхнє перебування в країні працевлаштування, спрямовуються в країну походження і використовуються для підвищення економічного та соціального рівня родин і близьких, розвитку місцевих територій та країни загалом.

Більшість інших дослідників зазначає, що для того, щоб визначити правильність термінів «грошові перекази» та «міграційний капітал», потрібно керуватися комплексом компонентів, що включає процес міграції, напрями її здійснення і наслідки прояву міграційних тенденцій. Зокрема можемо виділити такі особливості тлумачення поняття «грошові перекази»:

1. А. Чімхаву, Дж. Пізз та К. Піндер вважають, що грошові перекази – це складний комплекс питань, який є складовою більш серйозної проблеми – міграції, і дуже залежить від особливостей країни, народу, міждержавних відносин, сучасних банківських та фінансових технологій.
2. О. Садовська та Х. Мурада вважають, що визначення поняття «грошові перекази» має певні труднощі, що пояснюються відносною новизною такого явища, відсутністю у багатьох країнах системи обліку та методів підрахунку. Для визначення поняття, як і для підрахунку, необхідна інформаційна база державних статистичних органів, а також врахування різноманітних змінних, як от : сфера зайнятості мігрантів, тривалість трудової діяльності, заробітна плата, періодичність переказів та їх середній розмір, географічна близькість/віддаленість країн працевлаштування мігрантів, наявність мігрантів, міграційних мереж тощо. За даними Х. Муради, Бюро економічного аналізу США тривалий час визначає обсяги переказів через комплексну модель, що враховує масштаби міграції до США, середній дохід на сім'ю, середній розмір переказу, країни походження, сімейний статус, вік і тривалість перебування в США. О. Садовська вважає, що матеріальні речі також варто включати до переказів мігрантів, адже дуже часто перекази у товарній формі надходять на батьківщину мігрантів з комерційною метою. Так звані комерційні мігранти не переказують гроші додому, а купують на них товар у країні працевлаштування і завозять його на батьківщину з метою реалізації та отримання додаткового доходу. Міжнародна організація міграції також доходить висновку, що до переказів потрібно відносити й частину інвестицій, депозити та благодійні внески мігрантів.
3. Б. Робертс вважає, що в класичному варіанті грошові перекази – кошти, відправлені мігрантами, які працюють за кордоном, отримувачам у ті країни, з яких вони приїхали.

4. М. Орозко, Р. Варгас-Лундіус та Дж. Ван Доорт визначають грошові перекази як частину зароблених мігрантами коштів, які відправляються з країни працевлаштування у країну походження.
5. Д. Хольтз-Еакін вважає, що грошові перекази – це невеликі суми платежів через електронні засоби оплати, або через низку неофіційних каналів, досить часто можуть перевозитися власноруч.
6. А. Кора Еванс та Дж. Клан наводять таке визначення: грошові перекази – це невеликі за обсягами транскордонні платежі від однієї особи до іншої.
7. Подібне визначення наводить А. Андреассен: перекази – це грошовий результат роботи мігранта, який він надсилає близьким та рідним на батьківщину.
8. Р. Вагас-Лундіус визначає грошові перекази як кошти, які мігранти заробляють за кордоном і відправляють у країну свого походження.
9. Д. Рата уточнює, що грошові перекази – це не громадські, корпоративні чи загальнодоступні кошти, а скоріше приватні трансферти напряму від відправника до отримувача. На практиці їх досить важко відокремити від інших фінансових інструментів. Наприклад, перекази можуть замаскувати під потоки капіталу для того, щоб оминати податкові збори або отримати певні пільги чи преференції (адже в окремих країнах грошові перекази оподатковуються). Наприклад, в Індії до переказів відносять основну частину депозитів нерезидентів. Це дає змогу мігрантам в умовах обмеженого валютного законодавства щодо індійської рупії не обмінювати кошти на національну валюту і тримати свої заощадження у більш стабільній іноземній валюті.
10. Н. Ніберг-Соренсен вважає, що більшість дослідників до переказів обмежено відносять лише валютні трансферти, в той час як перекази в матеріальній формі (продукти, товари, техніка) також повинні підпадати під цю категорію [1, с.34-45].

Свої варіанти визначень надають і міжнародні організації, які аналізують потоки грошових переказів на рівні окремих країн. На думку економістів статистичного управління ООН, термін «грошові перекази» останнім часом використовується дуже широко, однак його конкретне визначення наводиться дуже рідко. В деяких наукових і аналітичних роботах грошові перекази визначаються як сума двох компонентів: «перекази мігрантів» та «оплата праці робітників». В інших роботах перекази визначаються як сума зазначених вище компонентів плюс «трансферти, пов'язані з міграцією».

Згідно з методикою МВФ, грошові перекази потрібно визначити як суму трьох ключових компонентів: перекази мігрантів, оплата праці працівників і трансферти, пов'язані з міграцією. Компонент «перекази мігрантів» – це ті кошти, що їх мігранти, постійно перебуваючи за кордоном (понад 1 рік), направляють на батьківщину. Компонент «оплата праці працівників» передбачає пересилання коштів за виконану роботу нерезидентами для роботодавця з іншої країни (досить часто компанії напряму перево-

дять гроші на рахунки найманих працівників у банках на їх батьківщині). Третій компонент, «трансферти, пов'язані з міграцією», не є поширеним і великим за обсягом у більшості країн, що розвиваються, адже представляє еквівалент вартості майна, яке мігрант транспортує під час переміщення з однієї країни в іншу. Тобто грошові перекази дійсно є складним комплексом компонентів, що представляють різні типи шляхів надходження коштів мігрантів на батьківщину. Методологічний аналіз робіт із проблеми грошових переказів свідчить, що під цю категорію підпадають значні обсяги не тільки фінансових, але і матеріальних ресурсів, які на практиці дуже часто не належать до трансфертів мігрантів. Так, відповідно до Інструкції платіжного балансу, що періодично друкується МВФ, до грошових переказів належать як матеріальні, так і фінансові ресурси, що направляються мігрантами з країн поточного проживання і працевлаштування до країн походження. Д. Хольтз-Еакін зауважує, що окремі економісти дають досить звужене визначення грошових переказів, трактуючи їх лише як фінансові трансферти мігрантів, які працюють за межами рідної країни. Водночас, на його думку, під переказами потрібно розуміти і ті речі (активи), які мігранти транспортують з собою під час переміщення з країни в країну, адже вони також мають власний грошовий еквівалент.

Отже, немає конкретного тлумачення поняття «грошові перекази». Використовуючи цей термін, слід брати до уваги багато факторів та особливостей, пов'язаних з трудовою міграцією. Отже, загалом грошові перекази – це будь-які фінансові та матеріальні цінності, які надсилаються трудовим мігрантом у країну його походження [2].

Незаперечним залишається той факт, що міграційний капітал має велике значення для країн, що розвиваються. Важливою його особливістю є відмежування від управління з боку органів державної влади. Ні уряди, ні міжнародні організації, ні банки не можуть нав'язати мігрантам умови витрачання зароблених коштів. Навпаки, вони вимушені створювати сприятливі політичні та соціально-економічні умови для вільного руху і використання міграційного капіталу на батьківщині мігрантів. Тому більшість сучасних дослідників доходять висновку, що міграційний капітал здійснює дедалі більший вплив на розвиток національних економік. Він володіє вагомим потенціалом генератора економічного розвитку. На думку Е. Штейна, основне завдання полягає в тому, щоб знайти найкращі варіанти для використання міграційного капіталу в якості інвестованого ресурсу. Багато в чому це залежить від політики уряду, що має створювати стимули для залучення коштів мігрантів в інвестиційну діяльність. Мігранти формують попит на товари, а це в свою чергу створює додатковий мультиплікаційний ефект в економіці. При цьому зростає торгівля, вітчизняне виробництво, збільшуються обсяги сплачених податків. У сільській місцевості, де переважає споживання вироблених всередині країни товарів, мультиплікаційний ефект значно більший, ніж у мегаполісах.

У рамках дискусії про вплив зовнішніх трудових міграцій на економіку України одне з найважливіших місць посідає обговорення тематики грошових переказів. Експерти з наукових та практичних кіл покладають

великі надії на міграційні трансферти як джерело економічного розвитку. З одного боку, такі припущення ґрунтуються на реальних прикладах, коли прибуття міграційного капіталу значно стимулювало економіку країн походження, з іншого – існує багато обмежень для того, щоб перекази мігрантів здійснили реальний поштовх для економіки.

В Україні за роки незалежності не було проведено серйозних досліджень щодо обсягів і масштабів надходжень міграційного капіталу із-за кордону, а дані національних та міжнародних організацій значно різняться між собою [3, с. 221–229].

Як свідчать джерела, основний сенс міграції та грошових переказів полягає у подоланні бідності, при цьому більшість грошових переказів спрямовуються на споживання. Міжнародні економічні інститути відводять Україні дев'яте місце серед країн з середнім рівнем доходу, які отримують грошові перекази, у світі, та перше місце у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі. За офіційними оцінками, щорічні грошові перекази, у тому числі відправлені через офіційні та неофіційні канали, збільшуються одночасно із зростанням кількості трудових мігрантів.

За даними Світового банку обсяги переказів українських трудових мігрантів в 2018 р. оцінюють на рівні 14 мільярдів доларів, що на 19% більше, ніж у 2017 р. Такі дані отримано завдяки вдосконаленій методології обрахунку грошових переказів, а також зростаючому попиту на трудові ресурси в країнах ЄС [4].

За даними НБУ Україна отримала такі обсяги грошових переказів:

Таблиця 1

**Динаміка обсягів приватних грошових трансфертів в Україну
(млн. дол. США)**

Показники	2015	2016	2017	2018	2019 (за два квартали)
Оплата праці	5631	6731	9137	11494	5897
Чиста оплата праці	4116	4794	6269	7911	4102
Приватні трансферти	2843	2741	2995	3200	1437
Приватні перекази (2.+ 3.)	6959	7535	6653	11111	5539
Обсяги грошових переказів, % до ВВП	7,8	8,2	8,4	8,7	8,6

Джерело: [5]

Наявні розрахунки відрізняються між собою, залежно від установи, яка проводила дослідження. Але без винятку всі організації зазначають щорічне зростання обсягів переказів, а також поступове зростання їх частки у ВВП країни. До того ж, за даними НБУ найбільше грошових переказів пересилаються саме через неофіційні канали, на другому місці знаходяться банківські перекази, на третьому – міжнародні платіжні системи.

Для бюджетної системи України міграційний капітал має неабияке значення. Відсутність статистичних порівнянь і кореляційних досліджень не дає змоги зробити висновки про конкретний вплив грошових переказів на розвиток бюджетної системи, однак визначення співвідношення міграційного капіталу до основних бюджетних показників допомагає впевнитись, що цей вплив є беззаперечним. У 2018 р. доходи зведеного бюджету становили 38 млрд. дол. США, а річні обсяги трансфертів трудових мігрантів за різними джерелами коливаються у межах 11-14 млрд. дол. США. Отже, співвідношення дорівнюватиме 30% бюджету, що є дуже вагомим чинником. Ще вагомніше значення має міграційний капітал для місцевих бюджетів. Обсяги переказів приблизно в 1,5-2 рази перевищують їх доходи, а оскільки більша частина коштів витрачається на соціальні потреби, то сплачуються податки, які надходять до бюджетів, зокрема і місцевих.

Надходження міграційних переказів може здійснювати позитивний вплив на макроекономічну стабільність країни походження мігрантів. Зокрема, воно впливає на готівковий валютний ринок, однак величина цього впливу має тенденцію до швидкої зміни.

Поряд із позитивним значенням переказів, простежується їхній негативний вплив, в основному через запуск інфляційних механізмів у країні. Кошти, що надходять від мігрантів з-за кордону, підвищують купівельну спроможність населення, що може спричиняти зростання цін. У разі високого імпорту в країну (що є характерним і для України) товари національних виробників можуть витіснитися дешевшою або якіснішою імпортною продукцією. З урахуванням того, що поширеним видом інвестицій трудових мігрантів є придбання землі або нерухомості, негативним фактором може бути зростання цін у цій сфері. Існують позитивні оцінки подорожчання нерухомості внаслідок надходження грошових переказів: аналізуючи мексиканський досвід, американські дослідники говорять про те, що інтенсивне придбання земельних ділянок сім'ями мігрантів привело до зростання їх ринкової ціни, відповідно сім'ї не мігрантів також поліпшили своє матеріальне становище. Однак таке поліпшення має разовий, нестійкий характер, а зростання цін на нерухомість спричиняє підвищення нерівності та майнового розшарування населення, коли особи, які працюють на батьківщині, не мають змоги інвестувати у нерухомість. Відповідні тенденції щодо зростання цін на об'єкти нерухомості можна спостерігати у великих містах західних регіонів України. Важливим аспектом впливу трудової міграції та надходжень коштів від мігрантів на економіку виявляється розвиток фінансово-банківської системи країни. Грошові перекази дають змогу підвищити фінансову кредитоспроможність держави і розширити доступ до міжнародного ринку капіталу [5].

Згідно з результатами обстеження трудових мігрантів, проведеним МОМ протягом серпня 2013 р. – квітня 2015 р., (1890 респондентів взяли участь в опитуванні трудових мігрантів, а також 20951 респондент в опитуванні домогосподарств), більшість трудових мігрантів в Україні продовжують відправляти грошові перекази з метою підтримки своїх дружин

(чоловіків) і дітей, а також батьків. З іншого боку, якщо подивитися на очікуване використання грошових переказів, цікаво відзначити, що в середньому лише 39% грошових переказів використовувалися домогосподарствами в Україні для задоволення потреб споживання. Проте, якщо розглянути фактичний бюджет домогосподарств (з довгостроковими трудовими мігрантами), що отримують грошові перекази, дані свідчать, що споживання становить близько 80% грошових переказів.

Опитування ДГ підтверджує, що зазначені кошти в основному використовуються для задоволення основних потреб (харчування, одягу тощо) сімей, поліпшення умов життя (купівлі меблів та побутової техніки тощо), а також для розширення або побудови нового житла. Результати опитування свідчать, що 37% відправників грошових переказів визначили пріоритетом «ремонт та реконструкцію житла», що підтверджує цю тенденцію.

Нижче наведено тенденції поведінки щодо відправки грошових переказів трудовими мігрантами, які були визначені у рамках їхнього соціально-демографічного профілю:

- трудові мігранти-жінки, молоді та неодружені трудові мігранти, трудові мігранти, які возз'єдналися з сім'єю за кордоном та не мають намірів щодо повернення, що походять з міських районів і проживають у країнах СНД або інших країнах, більш схильні відправляти грошові перекази для підтримки батьків;
- трудові мігранти, які працюють у країнах ЄС, у віковій групі старше 30 років, одружені та невоzz'єднані з сім'єю за кордоном, відправляють грошові перекази в основному з метою підтримання дружин (чоловіків) і дітей та ремонту або реконструкції житла. У розрізі місця проживання та економічних зон України трудові мігранти із західних областей та сільської місцевості схильні відправляти грошові перекази для підтримки дружини (чоловіка) і дітей та ремонту житла, а не для підтримки батьків.

Велика кількість українських довгострокових трудових мігрантів (49%) відправляла грошові перекази з метою накопичення заощаджень в Україні.

Профіль цієї категорії трудових мігрантів має такі характеристики: зайняті в країнах ЄС, не возз'єднані з родиною за кордоном, більше намірів щодо повернення. Вони також частіше походять із сільської місцевості (59%, порівняно до 39% з міст) та західного регіону (60%, що вдвічі більше, ніж з інших регіонів) України. У 2014 р. лише 6% відправників грошових переказів переказували гроші з метою інвестування в бізнес. Відтак грошові перекази продовжують поліпшувати умови життя багатьох сімей в Україні та відігравати безпосередню роль в економічному розвитку і створенні робочих місць.

Можливо, з огляду на поточну несприятливу геостратегічну ситуацію в Україні, майже кожне четверте домогосподарство трудових мігрантів (члени за кордоном) відправляло грошові перекази на випадок надзвичайних ситуацій та ризиків, особливо це стосується домогосподарств зі сходу, центру та півдня України.

Фактори, пов'язані з ситуацією в Україні, які впливають на показники грошових переказів, включають у себе відносини між відправником та одержувачем, соціально-економічне становище одержувачів, рівень зацікавленості в заощадженні та інвестуванні в Україні, а також зацікавленість відправників у поверненні до України.

Щодо домогосподарств- відправників грошових переказів, то, чим вище дохід домогосподарства, тим менша частка бюджету ДГ відводиться на грошові перекази.

Більше того, навіть для домогосподарств-відправників грошових переказів у кожному регіоні міграції річні чисті заощадження перевищують обсяги грошових переказів. Цей висновок підтверджує гіпотезу, що для більшості домогосподарств з довгостроковими трудовими мігрантами накопичення заощаджень є основною метою міграції.

При врахуванні домогосподарств, які не відправляють грошові перекази, середнє значення грошових переказів знижується з 30% до 18% від загального доходу усіх українських домогосподарств з довгостроковими трудовими мігрантами, у той час як чисті заощадження (після грошових переказів) збільшуються з 35% до 44%. Ці показники можна порівняти з: а) Молдовою, де грошові перекази становлять 21% доходів домогосподарств з довгостроковими трудовими мігрантами і 35% загальних заощаджень; б) Албанією (6% / 16%); в) БіГ (6% / 18%); г) Косово (6% / 15%).

Наведені вище результати дослідження свідчать, що для українських домогосподарств з довгостроковими трудовими мігрантами заощадження в середньому становлять 240% обсягу грошових переказів. Аналіз кожного регіону міграції окремо засвідчує, що співвідношення заощаджень та обсягу грошових переказів становить: 185% для країн СНД, 230% для країн ЄС та 770% для інших країн призначення.

Це підтверджується даними, що 53% усіх домогосподарств трудових мігрантів мають банківські рахунки в Україні, у той час як 54% домогосподарств трудових мігрантів, які мають заощадження в Україні, зберігають деякі зі своїх заощаджень на строкових депозитних рахунках.

Таблиця 2

**Суми грошових переказів за ціллю в 2014 році
(тільки ДГ-відправники переказів)**

Країни/Регіони	Спожито	Заощаджено	Інвестовано
СНД	\$3 505	\$1 608	\$624
ЄС	\$2 376	\$3 161	\$1 359
Інші	\$3 178	\$2 099	\$1 204
В середньому	\$2 626	\$2 820	\$1 209
Канада	\$3 350	\$1 031	\$747

Джерело: [6]

З іншого боку, при більш ретельному аналізі інвестиційної складової, відображеної у табл. 2, стає очевидно, що середній розмір інвестицій становить 1 209 доларів США (624 долари США для країн СНД і 1 360 доларів США для країн ЄС). Проте найбільша частка (94%) цих інвестицій орієнтована на купівлю або ремонт нерухомості. Решта 6% усіх інвестицій, або 1% загального середнього обсягу грошових переказів, виділяються на інвестиції в бізнес, фермерську чи іншу діяльність. Це становить лише близько 18,6 мільйона доларів США продуктивних інвестицій у період проведення опитування. Близько 110 800 домогосподарств-відправників грошових переказів (або 28% усіх ДГ з довгостроковими трудовими мігрантами за кордоном) придбали або відремонтували нерухомість в Україні у 2014 р. на суму 287 мільйонів доларів США. 42% грошових переказів, відправлених в Україну у 2014 р. з метою заощадження, загалом становлять близько 717 млн доларів США. Нарешті, близько 39% грошових переказів, відправлених в Україну у 2014 р. довгостроковими трудовими мігрантами для цілей споживання (у тому числі придбання товарів тривалого користування та категорія «інше»), становлять 668 мільйонів доларів США (з яких близько 145 мільйонів доларів США були витрачені на товари тривалого користування) [6].

Існують чіткі відмінності у поведінці щодо відправлення грошових переказів між країнами призначення для довгострокових трудових мігрантів.

Загалом відправників грошових переказів можна розділити на сім окремих категорій:

Перша і найбільша група (34%) складається з ДГ з трудовими мігрантами, які включають деякий рівень заощаджень та інвестицій, а також споживання. У 2014 р. ця категорія ДГ становила 1/3 усіх ДГ з довгостроковими трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази в Україну. Річний обсяг грошових переказів сягнув 8 317 доларів США, що є найвищим показником серед усіх семи категорій. З цієї суми споживання становить 31%, що є найменшим показником серед усіх інших категорій, які мають компонент споживання. Екстрапольований загальний обсяг заощаджень та інвестицій цієї групи становить 505 млн доларів США.

Друга за величиною група (24%) включає в себе ДГ з трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази спеціально лише для цілей споживання та заощадження в якості пріоритетної частини їхніх грошових переказів у 2014 р. Середній обсяг грошових переказів цієї групи - 6 995 доларів США, з яких 3 821 долар США становлять заощадження та інвестиції. Рівень споживання цієї групи значно вищий, ніж у описаній вище категорії. Екстрапольований загальний обсяг заощаджень та інвестицій цієї групи становить майже 240 млн доларів США, що у два рази менше, ніж у першій групі.

Третя за величиною група (23%) складається з ДГ трудових мігрантів, які відправляли грошові перекази та очікували, що переказані кошти будуть повністю спожиті, як правило, для підтримки членів сім'ї або родичів. У цій групі відправники, які визначали пріоритетом «підтримку дружини (чоловіка) і дітей» в Україні, відправили в середньому 4 293

долари США. У разі, коли основними бенефіціарами були батьки, цей показник зменшився до 2 437 доларів США. Оскільки процес розвитку міграції та возз'єднання сімей триває, можна очікувати системного скорочення загальних грошових переказів в Україну (припускаючи, що загальна кількість трудових мігрантів залишиться незмінною). Наведені вище три категорії охоплюють 81% усіх домогосподарств-відправників грошових переказів.

Четверта група (7%) включає в себе ДГ з трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази лише в цілях заощадження. При 7 774 доларів США середній обсяг заощаджень для цієї групи є найвищим серед усіх груп, які включають компонент заощадження. Таким чином, загальний обсяг заощаджень, які були відправлені в Україну на зберігання, становив 140 млн доларів США.

П'ята група (5%) включає в себе ДГ з трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази лише для заощаджень та інвестицій, без споживання. Екстрапольований загальний обсяг заощаджень та інвестицій цієї групи - майже 91 млн доларів США.

Шоста група (5%) включає в себе ДГ з трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази лише для споживання та інвестицій. Ця група ДГ трудових мігрантів має найбільший середній обсяг споживання серед усіх груп, які включають компонент споживання. Загальний розрахунковий обсяг інвестиційного компонента цієї групи становить 52 млн доларів США.

Сьома група (2%) включає в себе ДГ з трудовими мігрантами, які відправляли грошові перекази лише в інвестиційних цілях (І). Подальші розрахунки свідчать, що обсяг інвестицій цієї категорії становить 25 млн доларів США. У сукупності переказ заощаджень (що, за оцінками, становлять близько 720 млн доларів США), при депонуванні в українській банківській системі являє собою одне з основних джерел ліквідності від фізичних осіб в банківській системі в цілому (за оцінками, депозити усіх фізичних осіб у національній та іноземних валютах у вересні 2015 р. становили 16,5 млрд доларів США). Варто пам'ятати, що розраховані вище інвестиційні компоненти значною мірою використовуються для купівлі нерухомості або ремонту житла, і лише 1% загального обсягу грошових переказів спрямовується на продуктивні інвестиції [7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міграційний капітал є важливим джерелом соціально-економічного розвитку багатьох країн, що розвиваються. Неабияке значення він має і для українського суспільства. На бюджетному рівні він допомагає доповнювати державні витрати на соціальне забезпечення населення, підтримувати соціально вразливі верстви населення матеріально. Для банківського сектору він є важливою частиною депозитних ресурсів та погашення кредитних зобов'язань. У сфері корпоративних фінансів міграційний капітал поки не має значного впливу, але при сприятливій державній та регіональній політиці може перетворитися на важливе джерело фінансування малого і середнього бізнесу. Найбільшого значення грошові перекази мають для фінансування,

матеріального забезпечення та заощаджень домогосподарств, до того ж, у ході дослідження виявлено, що саме домогосподарства, у складі яких є мігранти, які перебувають за кордоном значний період часу, більш схильні до заощаджень та інвестицій.

Залишається невирішеним питання про точність обліку переказів трудових мігрантів, кількості трудових мігрантів, які перебувають за кордоном, терміну їх перебування, а також напрямів використання коштів їхніми домогосподарствами. Неофіційне працевлаштування та використання неофіційних каналів передачі коштів залишаються основними перешкодами для якісної оцінки сучасного стану зовнішніх міграційних процесів у країні. Виникає потреба дослідження недоліків національної та регіональної міграційної політики, знаходження шляхів її вдосконалення та адаптації до нагальних потреб сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдуцький А.П. Міграційний капітал: теорія, методологія, практика. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Економічний факультет. К. : Інфросистем, 2010. 446 с.
2. Дзеркало тижня: сайт. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/migratsiyiny_kapital_v_ukrayini_prihovana_realnist.html.
3. Крупка І. М. Фінансовий потенціал капіталу трудових мігрантів України // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2015. № 2. С. 221-229.
4. Світовий банк: сайт. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018>.
5. Національний банк України: сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355>
6. Національна академія наук України: сайт. URL: [file:///D:/Міграційний%20капітал%202/migration%20\(2\).pdf](file:///D:/Міграційний%20капітал%202/migration%20(2).pdf).
7. Міжнародна організація з міграції (МОМ), Представництво в Україні: сайт. URL: file:///D:/Міграційний%20капітал%202/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf.

REFERENCES

1. Haidutskyi, A.P. (2010). *Mihratsiyiny kapital: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Migration capital: theory, methodology, practice]. Kyiv: Infrosystem [in Ukrainian].
2. Dzerkalo tyzhnya: sayt [Dzerkalo tyzhnya: website]. *dt.ua*. Retrieved from https://dt.ua/ECONOMICS/migratsiyiny_kapital_v_ukrayini_prihovana_realnist.html [in Ukrainian].
3. Krupka, I. M. (2015). Finansovyi potentsial kapitalu trudovykh mihrantiv Ukrainy [Financial potential of capital of labor migrants of Ukraine]. *Ekonomichni nauky – Economic Sciences*, 2, 221-229 [in Ukrainian].
4. Svitovyy bank: sayt [World Bank: website]. *www.worldbank.org*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/08/record-high-remittances-sent-globally-in-2018> [in English].
5. Natsional'nyy bank Ukrainy: sayt [National Bank of Ukraine: website]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208355> [in Ukrainian].

6. Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny: sayt [National Academy of Sciences of Ukraine: website]. *nas.gov.ua*. Retrieved from file:///D:/Міграційний%20капітал%20/migration%20(2).pdf [in Ukrainian].
7. Mizhnarodna orhanizatsiya z mihratsiyi (MOM), Predstavnytstvo v Ukrayini: sayt [International Organization for Migration (IOM), Representation in Ukraine: website]. <http://iom.org.ua>. Retrieved from file:///D:/Migration%20capital%20/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf [in Ukrainian].

УДК 330.36

DOI:10.24144/2078-1431.2019.2(23).177–187

*Діана Шкуропадська,
аспірантка кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний торговельно-економічний університет*

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано заходи антикризової політики Польщі та Німеччини в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. Визначено джерела фінансування економіки України в умовах фінансової нестабільності. Проаналізовано програми фінансової підтримки МВФ для України у 2008-2018 рр. Визначено ключові напрями забезпечення стійкості економіки та заходи їх реалізації.

Ключові слова: *стійкість економіки, шоківі впливи, фінансово-економічна криза, фінансова нестабільність, глобальний економічний простір, інвестиційний клімат, грошово-кредитна політика.*

The financial instability of the world economic space and the accelerated changes in the structure of its socio-economic environment affect the development of national economies in conditions of shocks that cause economic losses, disrupt the parameters of the economic system and create the threat of financial and economic crises. In order to respond quickly to the emergence of shocks in the face of global financial instability, the article identifies key areas of resilience. On the example of anti-crisis policies of European countries such as Poland and Germany, it was determined that the key directions of ensuring the resilience of their economies were investment privileges and attractive credit conditions.

Poland's attractive investment climate has ensured a stable growth of its economy after the 2008-2009 crisis. The GDP per capita GDP growth rate in 2008-2017 was 37.48%. The introduction of an attractive lending system in Germany has ensured a rapid post-crisis economic recovery. The GDP per capita growth rate of Germany in 2008-2017 was 25.01%. For Ukraine, during the period of the financial and economic crisis of 2008-2009 and the crisis that began in 2014, credit was used to support financial stability. Against the backdrop of falling foreign exchange reserves, devaluation of the national currency, Ukraine was motivated to cooperate with the IMF. For the period from 2008 to 2018, Ukraine was allocated under the IMF lending programs - \$ 66 billion, but in fact, \$ 27 billion was transferred due to Ukraine's failure to fulfill its obligations. The GDP per capita growth rate of Ukraine in 2008-2017 was 3.12%. IMF financial assistance is one of the key areas for resilience of economy, as it involves systemic socio-economic reforms. Effective implementation of reforms will ensure economic growth and return investors' interest in the Ukrainian economy.

Key words: *resilience of economy, shock influences, financial and economic crisis, financial instability, global economic space, investment climate, monetary policy.*

Постановка проблеми. Глобальна фінансова нестабільність стала ключовим фактором розвитку світової економіки та політики. На відміну від криз минулого століття, коли порівняно короткострокові періоди турбулентності і спаду змінювалися на періоди стабільності та зростання, фінансова нестабільність у XXI ст. стала трендом для більшості країн світу.

Нестабільність економічних процесів, дія шоківих впливів та швидкість поширення кризових явищ у глобальному економічному просторі зумовляють необхідність дослідження проблематики стійкості національних економік. Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. призвела до найбільш серйозного економічного спаду в історії світової економіки. Проте, не всі країни однаково пережили економічний спад і процес посткризового відновлення. Цей диференційований досвід зумовлює важливі питання: чому деякі країни та регіони виявляються більш стійкими до економічних потрясінь, ніж інші, і що саме впливає на рівень стійкості національних економік.

Вивчення та дослідження концепції стійкості в економіці почалося на початку 2000-х рр. Зокрема у 1997 р. професор економіки Майкл Райх у роботі «Соціальна структура теорії накопичення: ретроспектива і перспектива» визначив стійкість як здатність економіки запобігати, протистояти та швидко відновлюватися від дії шоківих впливів. У 2008 р. задля забезпечення кількісної оцінки стійкості її було визначено як здатність економіки, яка пережила дію шоківих впливів, повернутися до свого попереднього рівня або темпу зростання виробництва чи зайнятості.

Починаючи з 2009 р. концепція стійкості передбачала не тільки здатність економіки, після дії шоківих впливів, повернутися до попереднього рівня розвитку, а й можливість уникнути або витримати такий вплив взагалі. Тоді ж почали досліджувати роль політики у зміцненні стійкості, яка може пом'якшити дію шоківих впливів та наслідки від фінансово-економічних криз.

Нестабільність світового економічного простору та прискорені зміни структури її соціально-економічного середовища впливають на розвиток національних економік в умовах шоківих впливів, які викликають економічні втрати, порушують параметри економічної системи та створюють загрозу виникнення фінансово-економічних криз. Для оперативного реагування економіки на появу шоківих впливів в умовах глобальної фінансової нестабільності варто визначити ключові напрями забезпечення її стійкості, що актуалізує тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему забезпечення стійкості економічних систем активно вивчають українські та іноземні дослідники, економісти-практики. Дослідженню умов та напрямів забезпечення стійкості економіки щодо негативних зовнішніх впливів присвячена публікація А. Бойко (2017). Науковець визначив та класифікував фактори забезпечення стійкості національної економіки, до яких відніс соціально-політичні та економічні фактори, природно-екологічні та соціальні фактори, які показують співвідношення таких взаємопов'язаних складових національної стійкості, як природа, людина, суспільство, економіка,

держава. Звідси забезпечення стійкості національної економіки здійснюється у межах ринкового саморегулювання, державного та суспільного регулювання, природної саморегуляції і саморозвитку [1].

Дослідженню економічної політики держави в умовах глобалізації присвячена публікація Ю. Уманціва (2017). Автор проаналізував глобальні тенденції формування і розвитку економічної політики держави, визначив напрями використання в Україні світового досвіду реалізації економічної політики, а саме: перебудова грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики; модернізація фінансових ринків зі спрямуванням на вирішення макроекономічних завдань реконструктивного розвитку; перебудова аграрної сфери; модернізація виробничої інфраструктури; підвищення якості соціальних стандартів і соціального забезпечення [2].

Дослідженню теоретико-методологічних аспектів визначення впливу стабільності та шоківих впливів на розвиток економіки присвячена монографія І. Крючкової (2010). Авторка зазначає, що глобальна економіка дедалі більше входить у зону невизначеності і перебуває під прискореним впливом кліматичних, технологічних, політичних, культурних та економічних змін, які підривають стабільність розвитку і постійно несуть у собі ті чи інші збурення та потенційні ризики. Причому, як це демонструє глобальна фінансово-економічна криза, дестабілізація однієї складової світового господарства негативно впливає на інші її складові, а одночасний дисбаланс кількох важливих компонентів може підштовхнути до потужних руйнівних наслідків за умови низької адаптивності економіки [3].

Дослідженню стійкості соціально-економічних систем до економічних шоківих впливів присвячена публікація Ю. Брунекієне (2019). Дослідник зазначає, що вплив економічних шоків на розвиток соціально-економічної системи може бути двостороннім: або негативним (може завдати шкоди економіці), або позитивним (економічні потрясіння можуть дати нові можливості для розвитку соціально-економічної системи) [4]. Отже, шоківі впливи можуть прямо чи опосередковано впливати як на суб'єктів соціально-економічної системи, так і на всю економіку.

Дослідженням напрямів забезпечення стійкості економіки займається Європейська Комісія (2017). До ключових таких напрямів вона відносить: підтримку рівня зайнятості; забезпечення фінансової стабільності; підтримку регіональної політики з метою зниження диспропорцій у розвитку депресивних регіонів; фінансову допомогу країнам, що зазнають труднощів з бюджетним фінансуванням [5].

Метою статті є визначення напрямів забезпечення стійкості національної економіки в умовах глобальної фінансової нестабільності. Для досягнення мети вирішено такі завдання:

1. Проаналізовано антикризові заходи забезпечення розвитку Польщі та Німеччини в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.
2. Визначено джерела фінансування української економіки в умовах фінансової нестабільності.
3. Запропоновано заходи реалізації ключових напрямів забезпечення стійкості економіки.

Теоретико-методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема аналізу, синтезу, порівняння та систематизації, застосування яких дало змогу досягти поставленої мети.

Результати дослідження. Сучасний стан і тенденції розвитку світової фінансової системи свідчать, що сьогодні посилюються ризики перманентного зародження та розгортання в «її просторі» кризових явищ [6, с. 25]. Забезпечення стійкості економіки в умовах глобальної фінансової нестабільності є однією з найбільш актуальних проблем, що стоять перед більшістю країн світу. Ціллю забезпечення стійкості є захист економіки, її секторів та галузей від негативних шоківих впливів. Питання очікуваності чи неочікуваності появи шоківих впливів, довкола якого науковці не дійшли остаточної думки, залишається дискусійним. Зважаючи на циклічність розвитку економіки, що зумовлює певну закономірність виникнення шоківих збурень, а також наявність суттєвих розбіжностей рівня внутрішніх та світових цін, деякі шоківі зміни умов господарювання можуть бути передбачуваними та очікуваними і водночас справляти реальний ефект на розвиток економіки. Таким чином, шоківі впливи можна визначити як реальну раптову зміну в умовах господарювання, що виводять параметри економічної системи за критичні (порогові) значення [3, с. 5].

Ключова роль, яку державні органи влади виконують після дії шоківих впливів на економіку, – це стабілізація ситуації за рахунок визначених заходів та ресурсів. Другий вимір державної політики полягає у сприянні економічному відродженню, допомозі секторам і галузям економіки адаптуватися до нових обставин. Здатність мобілізувати фінанси та ресурси на національному рівні є ключовою умовою швидкого відновлення економіки після дії шоківих впливів.

Варто зазначити, що стійкість економіки визначається її здатністю уникнути або витримати шоківий вплив і швидко відновитися, збільшуючи валовий внутрішній продукт (ВВП) на потенційний докризовий рівень [7]. Не існує єдиної чітко визначеної системи побудови стійкості економіки, проте досвід іноземних країн дозволяє визначити спільні напрями її забезпечення. На прикладі антикризової політики таких європейських країн, як Польща та Німеччина, було визначено основні напрями забезпечення стійкості економіки. Вибір саме цих двох країн був зроблений з таких міркувань:

- Польща є стратегічним партнером України і займає важливе місце у транскордонному співробітництві. Польська економіка – один із лідерів у ЄС за темпами зростання ВВП. До 2008 р. середні темпи зростання української та польської економік були дуже близькими. Однак після 2009 р. розрив у їхньому розвитку постійно збільшується. Темп приросту ВВП на душу населення Польщі за 2008-2017 рр. становив 37,48 %.

- Німеччину було вибрано як країну-члена ЄС із найвищими значеннями показників економічного розвитку (входить до 10 країн Європи з найбільшим розміром ВВП). Темп приросту ВВП на душу населення Німеччини за 2008-2017 рр. становив 25,01 %.

У таблиці 1 наведено динаміку рівня ВВП на душу населення Польщі, Німеччини та України у 2008-2017 рр.

Таблиця 1

Динаміка рівня ВВП на душу населення за ПКС Польщі, Німеччини та України (дол. США) [8]

Роки	Польща	Німеччина	Україна
2008	18 310,44	38 028,77	8 395,81
2009	19 242,99	37 035,78	7 239,62
2010	21 068,85	39 225,60	7 666,22
2011	22 850,64	42 692,52	8 281,87
2012	23 833,21	43 564,15	8 475,47
2013	24 719,25	45 232,20	8 629,68
2014	25 602,42	47 092,49	8 684,01
2015	26 594,76	47 810,84	7 949,15
2016	27 383,25	48 943,10	8 269,61
2017	29 291,35	50 715,55	8 666,90
Приріст за 10 років, %	37,48 %	25,01 %	3,12 %

У таблиці 1 жирним шрифтом виділено значення рівня ВВП на душу населення у кризовий період часу (2008 р. – для всіх країн; 2015 р. – для України) і значення цього показника у відповідних періодах, коли він досяг докризового рівня (2008 р.).

Польща є однією з небагатьох країн, якій вдалося стабільно зростати після кризи 2008–2009 рр. Одним з основних факторів, що ефективно захистив Польщу від наслідків світової кризи, був привабливий інвестиційний клімат. Польський уряд створив безліч інвестиційних стимулів для іноземних компаній. Одним з них є можливість розміщення інвестицій у Вільній економічній зоні (ВЕЗ), що передбачає ведення господарської діяльності на спеціальних пільгових умовах. ВЕЗ пропонує новим інвесторам податкові пільги, сприяння в працевлаштуванні і підготовки території для здійснення інвестицій.

У Польщі також існує розвинена система виділення урядових грантів у рамках Програми підтримки інвестицій, що мають важливе значення для економіки країни. Підтримка надається у формі дотації на підставі двостороннього договору між міністром економіки й інвесторами. Договір детально регулює виплату дотації і виплачується пропорційно до реалізації взятих на себе інвестором зобов'язань.

На отримання інвестицій можуть розраховувати підприємства, які планують інвестиції у таких пріоритетних секторах, як: машинобудування, побутове приладобудування, авіаційна промисловість, біотехнології, виробництво продуктів харчування, послуги з розвитку сучасних технологій, дослідження і розвиток (Research And Development - R & D). Привабливість Польщі для інвесторів базується на таких ключових чинниках:

1. Макроекономічна стабільність. Стабільний фінансовий розвиток дає можливість для довгострокового планування інвестицій. Польща була єдиною країною в Європі, яка уникла економічного спаду під час фінансово-економічної кризи.

2. Інфраструктурні інвестиції. Сильний стимул розвитку Польщі надають великі інвестиції в інфраструктуру країни з фондів Євросоюзу та інших країн: будівництво автомобільних доріг, залізничних колій, нових аеропортів, об'єктів промисловості та енергетики.

3. Різновекторність розвитку економіки. Польський уряд приділяє значну увагу розвитку різних галузей економіки, що дозволяє країні розвиватися у всіх напрямках і не потрапляти в сильну залежність від кон'юнктури галузевих ринків.

4. Високий рівень якості товарів та послуг. Еластичність підприємств і висока конкуренція дозволяє підтримувати якість товарів та послуг на високому рівні.

Отже, як показала світова фінансово-економічна криза, Польща виявилася підготовленою до протидії шоківим впливам завдяки привабливому інвестиційному клімату. Далі розглянемо досвід Німеччини, якій вдалося успішно подолати шоківі впливи завдяки поєднанню пакетів економічних стимулів та гнучкої грошово-кредитної політики (запровадження низьких процентних ставок на кредити).

У кінці 2008 р. палата німецького парламенту схвалила пакет економічних стимулів (заходів) на суму 39,12 млрд. дол., спрямований на підтримку найбільшої в Європі економіки під час світової рецесії. Пакет заходів передбачав підтримку будівельних проектів, кредитування компаній, інвестиції в комунальне господарство, скорочення податків та іншу економічну допомогу.

З метою забезпечення кредитування підприємств малого та середнього бізнесу, підтримки їх фінансування в умовах дефіциту банківської системи в Німеччині були зміцнені кредитні можливості приватних банків за рахунок їх додаткового фінансування Банком реконструкції на суму 15 млрд. євро. Право на отримання кредиту в рамках цієї програми мали всі підприємства, незалежно від галузі, річний оборот яких становив не більше 500 млн. євро. Ініціатива отримала назву «Спеціальна програма Банку реконструкції з підтримки підприємств малого і середнього бізнесу». Особливостями зазначеної схеми кредитування були:

- сума одного кредиту - до 50 млн. євро на кожний конкретний проект;
- можливість звернення за додатковим кредитом у разі розробки організацією нового проекту;
- у рамках заходу не передбачалося фінансування організацій, які потребують підтримки на середню і довгострокову перспективу (наприклад суднобудування) [9].

Паралельно для компаній з оборотом понад 500 млн. євро на рік було запущено аналогічну «Спеціальну програму Банку реконструкції з підтримки підприємств великого бізнесу» на суму в 25 млрд. євро. Крім того, федеральний уряд ініціював продовження програми кредитних гарантій

для німецьких підприємств і надав їм додатково 75 млрд. євро у вигляді поручительств і гарантій.

Політика дешевих кредитів, яка проводилася у німецькому банківському секторі після фінансово-економічної кризи, стимулювала зростання іпотечного попиту та інвестиційної активності в економіці. Банківські установи, надаючи низькопроцентні кредити реальному сектору економіки за вигідними умовами, забезпечили зростання виробництва товарів і послуг та дали поштовх до економічного зростання. Варто зазначити, що політика дешевих кредитів активно проводиться в Німеччині і досі.

Згідно зі статистикою Бундесбанку, з червня по грудень 2015 р. середня ставка за споживчими кредитами на термін від 1 до 5 років становила 4,78% річних, за кредитами на строк від 5 років - 7,19%. При цьому ставки по десятирічних іпотечних кредитах на початок лютого 2016 р. становили 1,4% річних. З кінця 2017 р. деякі банки пропонували німцям споживчі кредити під 0% річних, що було пов'язано з бажанням привернути увагу і задовольнити клієнтський попит.

У 2018 р. найвигідніша відсоткова ставка, під яку можна було взяти споживчий кредит у Німеччині, дорівнювала 2,5%. Мінімальна сума позики при цьому становила від 3 до 5 тис. євро залежно від банку. За кредитами понад 10 тис. євро строком на 3 роки ставки на ринку дещо різнилися. Найдорожчі позики, під 7,99% річних, видавав Deutsche Bank. У Боннського Norisbank ставка становила 4,9% річних, у ComdirectBank - 4,75% [10].

В Україні, для порівняння, середньозважені ставки по гривневих кредитах для фізичних осіб обчислюються двозначними числами. У 2018 р. згідно з даними НБУ споживчі кредити терміном до 1 року видавалися під 30,6% річних, на період від 1 до 5 років - під 33,5% річних, на період більше 5 років - під 19,8%. Для фізичних осіб-підприємців середньозважена процентна ставка за новими кредитами у 2018 р. становила 24,2% [11]. Високі кредитні ставки є загрозою для розвитку української економіки, оскільки підприємства не хочуть брати дорогі кредити. А це означає, що вони не розвивають нові проекти, які могли б розвивати за наявності доступних позик. Відтак економіка не отримує стимулу для зростання.

Для України у період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. та кризових явищ, які розпочалися у 2014 р., для підтримки фінансової стабільності необхідним було надходження іноземної валюти в країну за статтею «прямі іноземні інвестиції» або за статтею «кредитний ресурс». Що стосується прямих іноземних інвестицій, то їх приплив є похідним від якості бізнес-клімату в країні. Реформи в Україні проводилися повільно та частково, а це означає, що якість бізнес-клімату не поліпшувалась і приплив прямих іноземних інвестицій не зростав.

Тож єдиною можливістю забезпечення припливу інвестицій був кредитний ресурс. На тлі зниження золотовалютних резервів, девальвації національної валюти Україна була мотивована на співпрацю з Міжнародним валютним фондом (МВФ). За період з 2008 по 2018 р. Україні було виділено за програмами кредитування МВФ - 66 млрд. дол., проте фактично було перераховано 27 млрд. дол. через невиконання Україною

своїх зобов'язань. Темп приросту ВВП на душу населення України за 2008-2017 рр. становив 3,12 %.

Характеристику програм фінансової підтримки МВФ для України у 2008-2018 роках наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

**Програми фінансової підтримки МВФ для України
у 2008-2018 роках [12]**

№	Рік, місяць	2008 р. листопад.
1.	Сума кредиту	16,4 млрд. дол. на 15 років під 4% річних.
	Фактично отримано	10,6 млрд. дол. за 2008-2009 рр.
	Вимоги	Кредит спрямовувався на відновлення макроекономічної та фінансової стабільності України: планувалось, що інфляція знизиться до 17% до кінця 2009 р.; забезпечення «помірного» дефіциту бюджету до 2010 р.; сповільнення падіння ВВП до 2% у рік; введення гнучкого валютного курсу; виведення з ринку проблемних банків і рекапіталізація життєздатних.
	Ступінь виконання вимог	Бюджет України у 2009 р. був дефіцитним, що суперечило умовам видачі кредиту. Виплати МВФ було припинено.
2.	Рік, місяць	2010 р. липень.
	Сума кредиту	15,15 млрд. дол. на 2,5 роки.
	Фактично отримано	3,39 млрд. дол. за 2010-2013 рр.
	Вимоги	Забезпечення консолідації державних фінансів, відновлення стійкості банківської системи та розробка більш міцної основи грошово-кредитної політики. Україна зобов'язувалась провести реформи з модернізації газового сектора та усунути дефіцит Нафтогазу починаючи з 2011 року, в тому числі за рахунок підвищення тарифів на газ.
Ступінь виконання вимог	Уряд не виконував умови програми співпраці: не вирішив проблему з дефіцитом бюджету, не підвищив ціни на енергоносії, не займався рекапіталізацією банків. Виплати МВФ було припинено.	
3.	Рік, місяць	2014 р. квітень.
	Сума кредиту	17,01 млрд. дол. на 2 роки.
	Фактично отримано	4,3 млрд. дол. за 2014-2015 рр.
	Вимоги	Забезпечення оздоровлення банківської системи, проведення реформ у газовій сфері, скорочення бюджетних витрат, ефективна боротьба з корупцією і поліпшення ділового клімату та прозорості ведення бізнесу.
Ступінь виконання вимог	Більша частина коштів була перерахована на покриття дефіциту держбюджету. Виплати МВФ було припинено.	

4.	Рік, місяць	2015 р. березень.
	Сума кредиту	17,516 млрд. дол. на 4 роки.
	Фактично отримано	8,7 млрд. дол. за 2015-2018 рр.
	Вимоги	Забезпечити виведення з банківського сектору неплатоспроможних банків; націоналізувати «Приватбанк»; легалізувати видобуток бурштину та азартні ігри; підвищити тарифи на газ; провести пенсійну реформу; продовжити боротьбу з корупцією; скасувати мораторій на продаж землі.
	Ступінь виконання вимог	3 грудня 2018 р. кредитну програму замінили на програму stand-by.

Деякі вимоги МВФ негативно сприймаються в українському суспільстві, наприклад зростання тарифів на комунальні послуги. Якщо не підвищувати тарифи на газ і не отримувати гроші від МВФ, це може призвести до скорочення державних витрат, що негативно позначиться на публічних інвестиціях, зниженні рівня заробітної плати і пенсій, стане причиною рецесії. Також у цьому разі є можливим варіант дефолту, який призведе до схожих і навіть гірших наслідків: девальвація гривні, високий рівень інфляції, зниження купівельної спроможності. Варто зазначити, що девальвація призведе до значного збільшення кількості громадян з низьким рівнем доходу, у яких немає накопичень в іноземній валюті або в інших безпечних активах.

Інша проблема полягає в тому, що дефолт, девальвація і рецесія ще більше підвищать неминуче зростання тарифів на газ у майбутньому, але без зростання економіки та рівня заробітної плати. Підвищення тарифів на газ зараз також матиме прямі негативні наслідки на реальну купівельну спроможність та рівень інфляції, але тільки тимчасово. Ці витрати будуть непорівнянні з витратами та наслідками дефолту або скорочення державних витрат. Крім того, негативні наслідки від зростання тарифів для громадян з низьким рівнем доходу будуть компенсовані субсидіями.

Варто зазначити, що однією з ключових вимог МВФ до України є реалізація ефективних заходів боротьби з корупцією. МВФ вважає, що прояви корупції у всіх секторах та галузях економіки не дають країні можливості економічно зростати та ефективно розвиватись. Завдяки антикорупційним вимогам МВФ, Україні за короткий час вдалося створити систему антикорупційних органів та прийняти низку законів. Проте проблема неефективності діяльності антикорупційних органів залишається невирішеною.

Отже, фінансова допомога МВФ є ключовим напрямом забезпечення стійкості економіки, оскільки передбачає проведення системних соціально-економічних реформ. Ефективне впровадження реформ забезпечить економічне зростання та поверне інтерес інвесторів до української економіки.

Висновки. Досвід України та європейських країн у забезпеченні розвитку економіки в період фінансово-економічної кризи дозволяє визначити ключові напрями забезпечення стійкості економіки та заходи їх реалізації:

1. Інвестиційні пільги: виділення урядових грантів у рамках програми підтримки інвестиційної діяльності; звільнення від оподаткування дивідендів зі стратегічних інвестицій, які спрямовані на створення нових підприємств і виробництв; впровадження пільгового кредитування як захід підтримки та стимулювання інвесторів.
2. Привабливі умови кредитування: зниження кредитних ставок для малого та середнього бізнесу; забезпечення розвитку системи довгострокового кредитування в галузях економіки, що експортують національну промислову продукцію; зниження ставок за іпотечним кредитом для населення.
3. Міжнародна фінансова підтримка: забезпечити виконання всіх вимог та умов програми фінансової підтримки.

Зазначені заходи спрямовані на реалізацію державної підтримки розвитку ключових напрямів забезпечення стійкості національної економіки. Ефект від цих заходів в умовах глобальної фінансової нестабільності забезпечить приплив прямих іноземних інвестицій у реальний сектор економіки, зростання рівня виробництва та зайнятості, збалансування державного бюджету, зростання довіри інвесторів та світової спільноти.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з обґрунтуванням фінансово-економічних інструментів забезпечення стійкості секторів економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко А.В. Забезпечення стійкості національної економіки // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2017. – № 4 (93). – С. 16-27. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/04\(93\)/02.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/04(93)/02.pdf)
2. Уманців Ю.М. Економічна політика держави в умовах глобалізації // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2017. – № 1 (111). – С. 5-18. URL: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2017/01/2.pdf>
3. Крючкова І.В. Економіка України: шоківі впливи та шлях до стабільного розвитку: монографія. – Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2010. – 480 с.
4. Bruneckiene J. An Assessment of Socio-Economic Systems' Resilience to Economic Shocks: The Case of Lithuanian Regions// Sustainability. – 2019. – № 11. – P. 1-24. URL: <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v11y2019i3p566-d199849.html>
5. Economic resilience in EMU. European Commission. Directorate general economic and financial affairs. –Brussels, 2017. –13 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/23535/eurogroup-15-september-item1-com-note-economic-resilience-in-emu.pdf>
6. Черленяк І.І. Міжнародний офшорний бізнес та глобальна фінансова система // Проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 24-29. URL: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-2_0-pages-24_29.pdf
7. Annual Growth Survey 2018. European Commission. – Brussels, 2017. –15 p. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-comm-690_en_0.pdf
8. GDP percapita, PPP (current international \$).The World Bank. – 2017. URL: <http://data.worldbank.org/>
9. Goerres A. The Political Consequences of National Crisis Management: Micro-Level Evidence from German Votersduringthe 2008/09 Global Economic Crisis// German

- Politics. – 2016. – № 25. – P. 131-153. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644008.2015.1134495>
10. Borio C. Monetary policy and bank lending in a low interest rate environment: diminishing effectiveness? // Bank for International Settlements. – 2017. – № 612. – С. 1-33. URL: <https://www.bis.org/publ/work612.pdf>
 11. Основні показники діяльності банків України. Показники банківської системи. Статистика. Національний Банк України. URL: <https://bank.gov.ua/>
 12. Зануда А. МВФ і Україна: історія позик і відносин // BBC News Україна. – 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48335639>

REFERENCES

1. Boiko, A.V. (2017). Zabezpechennya stiykosti natsional'noyi ekonomiky [Ensuring the resilience of the national economy]. *Zovnishnyatorhiivolya: ekonomika, finansy, pravo-Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 4 (93), 16-27. Retrieved from [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/04\(93\)/02.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2017/04(93)/02.pdf) [in Ukrainian].
2. Umantsiv, YU.M. (2017). Ekonomichna polityka derzhavy v umovakh hlobalizatsiyi [State economic policy in globalization]. *Visnyk Kyivskoho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 1 (111), 5-18. Retrieved from <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2017/01/2.pdf> [in Ukrainian].
3. Kryuchkova, I.V. (2010). Ekonomika Ukrayiny: shokovi vplyvy ta shlyakh do stabil'noho rozvytku [Ukraine's economy: shocks and the path to sustainable development]. Kyiv, 480 [in Ukrainian].
4. Bruneckiene, J. (2019). An Assessment of Socio-Economic Systems' Resilience to Economic Shocks: The Case of Lithuanian Regions. *Sustainability*. No 11, 1-24. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v11y2019i3p566-d199849.html> [in English].
5. Economic resilience in EMU (2017). European Commission. Directorate general economic and financial affairs. Brussels, 13. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/media/23535/eurogroup-15-september-item1-com-note-economic-resilience-in-emu.pdf> [in English].
6. Cherlenyak, I.I. (2014). Mizhnarodnyy ofshorny biznes ta hlobal'na finansova systema [International offshore business and the global financial system]. *Problemy ekonomiky – Problems of Economy*, 2, 24-29. Retrieved from http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-2_0-pages-24_29.pdf [in Ukrainian].
7. European Commission (2017). Annual Growth Survey 2018. Brussels, 15. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2017-comm-690_en_0.pdf [in English].
8. GDP per capita, PPP (current international \$). TheWorldBank. 2017. Retrieved from <http://data.worldbank.org/> [in English].
9. Goerres, A. (2016). The Political Consequences of National Crisis Management: Micro-Level Evidence from German Voters during the 2008/09 Global Economic Crisis. *German Politics*, 25, 131-153. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644008.2015.1134495> [in English].
10. Borio, C. (2017). Monetary policy and bank lending in a low interest rate environment: diminishing effectiveness? *Bank for International Settlements*, 612, 1-33. Retrieved from <https://www.bis.org/publ/work612.pdf> [in English].
11. Osnovni pokaznyky diyal'nosti bankiv Ukrayiny. Pokaznyky bankivskoyi systemy. Statystyka [Basic indicators of activity of banks of Ukraine. Banking system indicators. Statistics]. *bank.gov.ua*. Retrieved from <https://bank.gov.ua/> [in Ukrainian].
12. Zanuda, A. (2019). MVB i Ukrayina: istoriya pozyk i vidnosyn [IMF's bore and Ukraine: history of loans and relations]. *BBS News Ukrayina – BBC News Ukraine*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48335639> [in Ukrainian].

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Умови публікації та вимоги до змісту та оформлення статей

До друку приймаються статті, які раніше не публікувалися та не були передані для публікації в інші видання (у тому числі електронні). Матеріали для публікування можна подавати українською, англійською або російською мовами.

Обсяг статті разом зі списком використаних джерел, таблицями, схемами, анотаціями тощо повинен бути не менше 10 сторінок та не перевищувати 15 сторінок (ф. А4) – 0,3-0,6 друк. арк. (13-26 тис. знаків).

Порядок розміщення складових елементів у статті (з абзацу, через пустий рядок):

- **індекс УДК**(на початку ліворуч) шрифт TimesNewRoman, 14 кеглем (виділити жирним прямим);
- **дані про автора**(праворуч):
 - **прізвище, ім'я та по батькові** (у називному відмінку); шрифт Times New Roman, 14 кегль (курсив напівжирними літерами);
 - **науковий ступінь, учене звання, посада та повна назва місця роботи, місто, країна (для іноземних авторів), контактні телефони та електронні адреси**; шрифт Times New Roman, 14 кегль (курсив напівжирними літерами);
- **назва статті**(по центру); шрифт Times New Roman, 14 кегль (великими напівжирними літерами);
- **анотації**: *українською мовою*, обсягом 7-8 рядків; *англійською мовою* – у формі реферату, який має охоплювати не менше 250 слів (2000 знаків з пробілами) і висвітлювати такі структурні питання: прізвище та ініціали, тему статті, методик дослідження, результати; шрифт Times New Roman, 14 кегль (курсив), розміщення тексту по ширині, абзацний відступ 1,0 см;
- **ключові слова**(від п'яти до десяти); шрифт Times New Roman, 10 кегль (курсив), виключка по ширині, абзацний відступ 1,0 см; ключові слова не повинні повторювати назву статті;
- **текст статті**:шрифт Times New Roman, 14 кегль через 1,5 інтервал; верхній, нижній, лівий та правий береги – 2 см, розміщення тексту по ширині, абзацний відступ 1,0 см. Слова друкуються без переносів. Всі нетекстові об'єкти створюються вбудованими засобами Microsoft Word (об'єкти повинні бути згрупованими). **Формули** – за допомогою редактора Equation. Ілюстрації дозволяється розміщувати в тексті статті, подавати у вигляді файлів у форматі TIFF, JPG, PCX (з роздільною здатністю не менше 300 dpi) або на окремих аркушах. Рекомендований розмір шрифту для об'єктів, що вміщують текст та таблиці – шрифт Times New Roman, 12 кеглем.
- **Список використаних джерел**(не менше 5 найменувань), оформлений відповідно до стандартів ДСТУ 8302:2015«Бібліографічне посилення» шрифт Times New Roman, 14 кеглем, розміщення тексту по ширині, абзацний відступ 1,0 см. У тексті посилання на використані джерела позначаються цифрами в квадратних дужках відповідно до нумерації в списку використаних джерел.

Список використаних джерел має складатися з двох блоків:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ –джерела подаються мовою оригіналу, оформлені відповідно до вимог, вказаних вище, і REFERENCES –список використаних джерел, транслітерований в латинському алфавіті та перекладений на англійську мову.

1. Із транслітерованого тексту слід вилучити знаки «//» і «-», замінивши їх комами. Використовуються англійські лапки (“ ”) замість традиційних (« »).

2. Кожна транслітерована назва бібліографічного посилання має бути набрана курсивом і розширена англomовним перекладом (назва статті, книги, журналу, конференції, який береться у квадратні дужки і розміщується одразу після транслітерованої назви).

3. Місце видання зазначається повністю (наприклад, «Kyiv», а не «К.»).

4. Вихідні відомості (зазначення сторінок, тому, випуску, номера) наводяться англійською мовою, а не транслітеруються (замість «s.» слід використовувати «p.» або «pp.» , наприклад, 12 p. aborr. 1-12), а замість «т.» (том), «вип.» (випуск) і «№» (номер) - «vol.», «issue» і «no.» відповідно.

5. Римські цифри (наприклад, у назвах конференцій) необхідно замінити словами або арабськими цифрами (Second або 2nd замість II).

6. Інформація про вид видання в описі підручників і навчальних посібників не зазначається.

7. В описі джерела зазначаються всі автори.

8. Рік видання переноситься на початок опису, розміщується одразу після прізвища автора в дужках.

9. При описі електронних джерел обов'язково слід зазначати дату доступу до інформації.

10. Усі джерела, подані в *References*, розміщуються за латинським алфавітом. Наприклад: 1. Cole M. Cultural Psychology... 2. Vygotskii L.S. Psikhologiiia iskusstva..., на відміну від українського чи російського варіантів: 1. Виготський Л.С. Психологія мистецтва... 2. Коул М. Психологія культури...

Приклад:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артёмов И.В. Региональная политика країн Вишеградської четвірки: досвід для України // Український історичний збірник. Вип. 17. С. 226–235.

2. ...

REFERENCES

1. Artomov, I.V. (2014) Rehionalna polityka krain Vyshehradskoi chetvirky: dosvid dlya Ukrainy [*Regional policy of the Visegrad Four countries: experience for Ukraine*]. Ukrainskyyu istorychnyyu zbirnyk, 226–235.

2. ...

Структура основного тексту статті повинна включати такі складові:

- Постановка проблеми.
- Аналіз останніх досліджень і публікацій.
- Мета статті (постановка завдання).
- Результати дослідження.
- Висновки і перспективи подальших досліджень.

Якщо стаття має одноосібного автора, який не має наукового ступеня, окремо від файлу статті на електронну пошту журналу має бути надіслано в графічному форматі від скановану рецензію наукового керівника, засвідчену підписом та печаткою. На статтю, автор якої має науковий ступінь кандидата наук, рецензію здійснює доктор наук. Відсканований варіант рецензії подається разом зі статтею.

Стаття надсилається до редакції електронною поштою за адресою: **inst-euroint@uzhnu.edu.ua**

Матеріали друкуються мовою оригіналу. Відповідальність за викладений матеріал несуть автори статей. Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису. Рецензування проводиться не пізніше 2-х тижнів з моменту отримання матеріалів. Про включення статті у номер та умови оплати повідомляється додатково.

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

*Збірник наукових праць
Випуск 2 (23)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 20545-10345ПР,
видане Міністерством юстиції України 15.01.2014 р.*

Коректура: *Середа Л.І.*

Технічна редакція: *Хохол Т.І.*

Обкладинка: *Артьомова А.А.*

Комп'ютерна верстка: *Кокіна Р.С.*

Підписано до друку 12.11.2019. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 22,1. Тираж 100 прим.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць. Вип. 2 (23). / ред. кол.: І.І. Черленяк (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2019. 190 с.

ISSN 2078-1431

DOI:10.24144/2078-1431.2019.2(23)

УДК 327 (477)